

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили

М. В. КОБАК
А. А. КОВАЛЬ

**РОЛЬ СЛІДЧОГО СУДДІ
В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

Монографія

Миколаїв – 2023

УДК 343.162:343.102](477)(043.5)
Ко 55

Рецензенти:

ДАНЬШИН М. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Національної безпеки та правової роботи Військового-юридичного Інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

ПИРИГ І. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

СТРАТОНОВ В. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри галузевого права Херсонського державного університету, Заслужений юрист України.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Чорноморського національного університету імені Петра Могили,
(протокол № 13 від 23 грудня 2021 р.)*

Кобак М. В.

Ко 55 Роль слідчого судді в процесі реалізації принципів кримінального провадження: монографія / М. В. Кобак, А. А. Коваль. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. – 208 с.

ISBN 978-966-336-438-4

У пропонованій монографії на підставі системного аналізу чинного міжнародного та національного законодавства вперше в кримінальній процесуальній науці розглянуті питання загальних та спеціальних принципів кримінального провадження, процесуального статусу та повноважень слідчого судді та проблем реалізації принципів кримінального процесу слідчим суддею. Особливої уваги приділено дослідженню зарубіжного досвіду здійснення судового контролю слідчим суддею та напрямкам удосконалення процесуального законодавства щодо механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження.

Монографія розрахована на наукових співробітників, викладачів юридичних закладів вищої освіти і факультетів працівників правоохоронних і судових органів, адвокатів, студентів та аспірантів юридичних закладів вищої освіти.

УДК 343.162:343.102](477)(043.5)

ISBN 978-966-336-438-4

© Кобак М. В., Коваль А. А., 2023

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ 1. Правова сутність та нормативний зміст принципів кримінального провадження	7
1.1. Генезис, поняття та різновиди принципів кримінального процесу.....	7
1.2. Загальні принципи кримінального провадження.....	22
1.3. Спеціальні принципи кримінального провадження	40
Розділ 2. Загальна характеристика інституту слідчого судді у сфері реалізації принципів кримінального провадження	61
2.1. Історико-правовий розвиток інституту слідчого судді у кримінальному процесуальному законодавстві України.....	61
2.2. Правовий статус слідчого судді при застосуванні принципів кримінального провадження.....	80
2.3. Поняття та елементи механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження	111
Розділ 3. Новітні тенденції та шляхи удосконалення повноважень слідчого судді при реалізації принципів кримінального провадження	133
3.1. Міжнародний досвід здійснення судового контролю та реалізації принципів кримінального провадження слідчим суддею	133
3.2. Напрямки удосконалення кримінального процесуального законодавства та механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження.....	154
Висновки.....	178
Список використаних джерел	183
Додатки.....	199

ПЕРЕДМОВА

Процеси реформування правової системи в Україні актуалізують питання удосконалення механізму забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи відповідно до визнаних міжнародних стандартів захисту прав людини. Статтею 3 Конституції України встановлено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави [1].

Згідно Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, верховенство права та захист прав і свобод людини є основою удосконалення системи правосуддя, мета якого – визначення основних напрямів та пріоритетів подальшого удосконалення законодавства України про судоустрій, статус суддів та судочинство у взаємозв'язку та взаємодії із іншими інститутами правосуддя [2].

З прийняттям у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України з'явилася абсолютно нова і ключова фігура для вітчизняного кримінального процесуального законодавства – слідчий суддя. Функціональна роль спеціального суб'єкта кримінального провадження є багатовекторною та об'єднує в собі такі головні напрямки діяльності як захист конституційних прав та свобод осіб, забезпечення законності кримінального провадження, здійснення судового контролю за дотриманням прав людини шляхом забезпечення змагальності в досудовому провадженні. Ефективне виконання повноважень слідчим суддею сприяє забезпеченню визначених у КПК України принципів кримінального провадження.

Принципи кримінального процесу формують загальні, основоположні та непорушні засади цієї галузі права, адже вони окреслюють її систему загалом, а також визначають направленість функціонування окремих інститутів, спрямовують правозастосовну діяльність у конструктивне русло.

В процесі подальшої реформи системи правосуддя особливої актуальності набуває питання реалізації принципів кримінального провадження слідчим суддею, здійснення ним судового контролю, оскільки є стабілізуючим фактором сталого функціонування сфери судочинства та інших інститутів правосуддя. Саме тому, враховуючи новизну інституту слідчого судді, його багатофункціональність, наявність проблемних питань правозастосування окремих положень, що регулюють його діяльність, потребують окремого дослідження теоретико-правові основи принципів кримінального провадження, повноваження слідчого судді, зарубіжний досвід реалізації судового контролю та інші аспекти.

Дослідженню сутності принципів кримінального провадження, їх системи та класифікації, доцільності запровадження інституту слідчого судді та його повноважень в науці кримінального процесу приділялася увага неодноразово. Вагомий внесок у розробку даної проблематики зробили такі вчені-процесуалісти, як А. Ф. Бондюк, В. І. Галаган, С. М. Гонтарь, В. Я. Горбачевський, Ю. М. Грошевий, Т. М. Добровольська, І. В. Іваненко, О. В. Капліна, А. А. Коваль, Д. Є. Крикливець, О. М. Ларін, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, М. А. Маркуш, М. М. Михеєнко, О. А. Мядзелець, В. В. Назаров, В. Т. Нор, Г. М. Омеляненко, Д. П. Письменний, А. О. Полянський, Б. А. Скибіцький, Ю. В. Скрипіна, В. М. Стратонов, М. С. Таганцев, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц, В. І. Теремецький, В. М. Тертишник, О. А. Шаповалова.

В ході дослідження також використано статистичні дані у кримінальних провадженнях та судових рішеннях за 2012–2019 рр., судова практика (ухвали судів України різних рівнів і областей) за 2012–2019 рр. з ЄДРСР України, проведено опитування 227 працівників правоохоронних органів та осіб, які здійснюють представництво, Дніпропетровської, Миколаївської, Одеської, Херсонської, Черкаської областей України.

Разом з тим, в сучасних умовах триваючої реформи правової системи, дослідження проблем реалізації принципів кримінального провадження, а також визначення місця і ролі в механізмі реалізації вказаних принципів нового для вітчизняного законодавства інституту слідчого судді, набуває особливого

теоретичного та практичного значення. Це спонукає до розроблення теоретико-прикладних рекомендацій щодо удосконалення законодавства, яке регулює діяльність вказаного спеціального суб'єкта. Отже, написання окремого монографічного дослідження щодо проблем реалізації принципів кримінального провадження слідчим суддею є актуальною та насущною потребою кримінально-процесуальної науки.

Зазначене вище обумовлює мету даного дослідження, яка полягає у встановленні особливостей реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження, виявленні проблемних питань у його правовому регулюванні та виробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення норм КПК України та інших нормативно-правових актів, що врегульовують діяльність слідчого судді.

Розділ 1

ПРАВОВА СУТНІСТЬ ТА НОРМАТИВНИЙ ЗМІСТ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1.1 Генезис, поняття та різновиди принципів кримінального процесу

Історичні етапи становлення кримінального процесу України перебували у тісному зв'язку з розвитком суспільства загалом, що знаходило безпосередній вияв у нормативних актах кримінально-процесуального законодавства. Саме норми кримінально-процесуального права дозволяють сформулювати принципи кримінального провадження, визначити їх зміст та сутність, обґрунтувати ті фундаментальні положення, на яких базується як наука, так і практика кримінального процесу [4, с. 6].

Справедливо висловився М. С. Таганцев: «Якщо ми ставимо за мету вивчення будь-якого юридичного інституту, що функціонує сьогодні, то для правильного розуміння повинні дослідити його історичний розвиток, підстави для його появи, і зміни, яким він піддавався за весь період існування» [5, с. 21]. Дійсно, дослідження історії права висвітлює шлях кримінального процесуального права до існуючого правового порядку, допомагає кращому розумінню чинного законодавства, визначенню прогалин у ньому та формулюванню пропозицій щодо його удосконалення.

У контексті визначених завдань, слід підтримати позицію Т. М. Добровольської, яка вказує, що для того, щоб пізнати, яким є кримінальний процес держави, то маємо встановити, якими є принципи, що визначають зміст цього процесу [6, с. 56].

Вважаємо, що закон легітимний, тобто має правовий зміст лише за умови, що він відповідає принципам права, які є не лише узагальненням певних юридичних постулатів, а й визначальними чинниками об'єктивності та справедливості в праві. Очевидно, що протягом певного періоду принципи є прихованою частиною права у множинні норм, оскільки не були теоретично усвідомлені та виокремлені в окрему площину. В процесі розвитку права та правосвідомості принципи формуються із правового загалу норм в окремі юридичні ідеї, для яких з удосконаленням юридичної техніки стало можливим закріплення в законі у вигляді відокремлених правових приписів, наприклад, кодифікаціях. Саме тому, після загального визнання, принципи права стають якісними критеріями вимірювання змін до законодавства та вказівниками процесу формування права.

Справедливо можна стверджувати, що принципи права можуть дедуктивно відтворюватися з великої кількості норм, а також фігурувати як нормативні правові правила, зафіксовані в спеціальних статтях законодавчих актів. Це стосується принципів усіх галузей права в цілому, і кримінального провадження зокрема.

Задля глибшого розуміння змісту принципів кримінального провадження насамперед слід провести дослідження історії їх виникнення. Так, появу принципів кримінального провадження можемо пов'язувати з початком існування кримінального процесуального законодавства України, кодифікація якого відбулась аж у 1922–1924 рр. у роки існування УРСР [4, с. 6].

Відомо, що перший кримінально-процесуальний кодекс УРСР затверджено Всеукраїнським ЦВК 13 вересня 1922 р. Слід відмітити, що вказаний нормативно-правовий акт став своєрідним проривом у декларуванні важливих принципів кримінального процесу, які закріплювали: гласність, усність і безпосередність судового процесу; право на захист для обвинуваченого; право на перекладача для осіб, які не володіють мовою більшості – якою відбувається провадження процесу; публічність судових засідань; позбавлення волі та взяття під варту виключно у випадках, та порядку, передбаченому законом [7, с. 234].

Відправною точкою для реформування як законодавства в цілому, так і кримінально-процесуального зокрема стало

утворення 30 грудня 1922 р. СРСР, в склад якого включена і УРСР. Так, вже 20 липня 1927 р. було прийнято КПК УРСР, що набув чинності 15 жовтня 1927 р. [4, с. 7].

Щодо КПК УРСР 1927 р. слід звернути увагу, що більша частина його положень дублювала норми КПК УРСР 1922 р. Однак було і ряд новел: розширення права органів попереднього розслідування та прокуратури щодо закриття кримінальних справ за відсутності складу злочину; заборона органам досудового розслідування, судам відмовляти у прийнятті до провадження кримінальні справи або закривати їх за підставою відсутності покарання за вчинене суспільно небезпечне діяння у КК УРСР; закріплення права участі захисника у провадженні кримінальної справи лише зі стадії судового слідства; можливість допиту захисника в якості свідка у разі наявності у нього інформації про вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 542–544 Кримінального кодексу (далі – КК) УРСР; підтримання положень КК УРСР щодо аналогії закону та ін. [8, с. 105].

Таке законодавче закріплення антидемократичних принципів порушувало права та свободи людини та мало безпосередній вплив на об'єктивність при провадженні кримінальних справ. Попри закріплення поняття «сторони» кримінального процесу у Кодексах 1922 р. та 1927 р. зникає згадка про змагальність як рушійну силу кримінального процесу. В. Гончаренко зазначає про відсутність прямої норми щодо рівності прав сторін, а також про те, що на суд перекладалися окремі функції кримінального переслідування [9, с. 314]. Саме тому є гіперболізованою оцінка КПК УСРР 1922 року як правового акту, що проголошував принципи змагальності чи рівноправності сторін та став основою демократизації кримінального процесу.

Водночас, як відмічає Ю. Мірошниченко, радянський період розвитку процесуальної науки відзначається загостренням дискусії довкола сутності змагальності в кримінальному процесі соціалістичного зразка [10, с. 102].

Не зважаючи на те, що у ті часи закони відігравали роль декору, на думку І. Петрухіна, все ж таки логічним шляхом із них можна було вивести і презумпцію невинуватості, і право обвинуваченого на захист, і змагальність. Так, М. Строгович виступив видатним борцем за гуманістичні традиції дореволюційної

правової науки, адже протягом десятиліть писав не про те, як є, а про те, як має бути, що стало ефективним способом опору режиму. Наприклад, в контексті дискусій щодо судової реформи 1958–1961 рр. правові погляди різко протиставлялися: з одного боку – радикал-реформатори М. Чельцов, С. Голунський та ін., а з іншого – «консерватор» М. Строгович. Перші докорінно відмовлялися від «застарілих догм буржуазного права» – презумпції невинуватості, змагальності і т.д., а другий (М. Строгович) прагнув до відродження дореволюційних ліберально-демократичних правових інститутів [11, с. 129].

Важливою подією на шляху лібералізації кримінально-процесуального права стало ухвалення в грудні 1958 р. Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік. Демократичність правових норм зазначеного акту проявляється в таких положеннях: недоторканність особи; здійснення правосуддя тільки судом; незалежність суддів і підкорення їх тільки закону; гласність судового розгляду; безпосередність, безперервність і усність судового розгляду; рівність прав його учасників; забезпечення обвинуваченому права на захист; оцінювання доказів слідчим, прокурором, суддями за їхнім внутрішнім переконанням [12, с. 107].

Слід відмітити і закріплення в ст. 20 Основ кримінального судочинства СРСР обов'язку прокурора у всіх стадіях кримінального судочинства своєчасно вживати передбачених законом заходів до усунення будь-яких порушень закону, від кого б ці порушення не виходили, а також встановлення в ст. 6 Основ законодавства про судоустрій СРСР, вимоги, що виражала сутність наведеного принципу. Також варто сказати і про ст. 19 Основ кримінального судочинства СРСР та інші норми про нагляд відповідних Верховних судів за судовою діяльністю в інтересах забезпечення точного дотримання закону всіма судами. Ці норми передбачали гарантії дотримання так званої соціалістичної законності при здійсненні правосуддя [13, с. 24].

Наступним етапом в розвитку принципів кримінального провадження стало прийняття 28 грудня 1960 року нового КПК УРСР, який вступив в дію 01 квітня 1961 р. У ньому вперше було сформульовано «вимоги до органів дізнання, слідчого, прокурора та суду – виявляти при провадженні у справі причини та

умови, що сприяли вчиненню злочину, і вживати заходів до їх усунення. Основи кримінального судочинства і КПК союзних республік суттєво розширили права обвинуваченого і його захисника, допустивши останнього в стадію попереднього розслідування. Були розширені також права потерпілого та інших учасників кримінального процесу» [14, с. 3–44]. Можна говорити, що було закріплено принцип забезпечення права на захист та покладено основу для подальшої змагальності сторін. Однак слід відмітити, що КПК УРСР не містив окремого розділу, присвяченого принципам кримінального процесу.

Прийняття Конституції СРСР 1977 р. відзначилось вираженими змінами в законодавчому закріпленні принципів кримінального процесу. Вказана Конституція збагатилась багатьма новими принципами правосуддя. Мова йде про наступні важливі положення, які перенесені з галузевого законодавства в Конституцію СРСР: «правосуддя в СРСР здійснюється виключно судами», «всі суди в СРСР утворюються на засадах виборності», «судді та народні засідателі відповідальні перед виборцями чи органами, які їх обрали, звітують перед ними і можуть бути відкликані в установленому законом порядку», «народні засідателі при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді», «правосуддя в СРСР здійснюється на принципах рівності громадян перед законом та судом». Вперше на конституційному рівні закріплено інститут адвокатури [15, с. 35].

Позитивні зміни щодо впровадження демократичних принципів у кримінальне провадження відбулись саме з моменту проголошення незалежності України. В КПК 1960 року постійно вносились зміни, спрямовані на демократизацію та розширення прав і законних інтересів учасників кримінального процесу. Зокрема, Законом України від 19 грудня 1992 р. «Про адвокатуру», а в подальшому і законом від 21 червня 2001 р. збільшений обсяг прав адвоката у кримінальному судочинстві (ст. 45–48 КПК України), що забезпечувало реалізацію принципу кримінального процесу забезпечення права на захист [4, с. 8].

Слід відмітити, що великим проривом у розвитку кримінального процесуального права стало закріплення в Конституції України змагальності сторін як однієї з основних засад судочинства [4, с. 8] та свободи в наданні ними суду

своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Проте тільки 21 червня 2001 р. Законом України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» № 2533 запроваджено принцип змагальності у кримінальне судочинство, розмежовано функції обвинувачення, захисту й вирішення справи між суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, виключено суд з числа суб'єктів, на яких покладено обов'язки щодо збирання доказів для встановлення обставин справи [16].

Однак державна незалежність України та затвердження правових принципів її існування диктувало гостру необхідність в прийнятті нового нормативного-правового акту кримінально-процесуального законодавства [4, с. 9].

Новий КПК України було прийнято 13 квітня 2012 р. Він визначається концептуально іншими положеннями щодо кримінального провадження. Зокрема, слід акцентувати увагу на появі у КПК окремої глави 2 «Засади кримінального провадження», в якій законодавець вперше закріпив 22 загальні принципи, яким повинні відповідати зміст та форма кримінального провадження [4, с. 9].

Таким чином, можемо стверджувати, що з моменту кодифікації кримінально-процесуального законодавства України принципи кримінального провадження зазнавали постійних змін залежно від положень кодексів, чинних на кожному етапі розвитку української держави [4, с. 9].

Для розкриття сутності принципів кримінального провадження насамперед потрібно з'ясувати зміст понять «принцип» та «засада», провести їх співвідношення. Вважаємо, прогалиною чинного законодавства відсутність норми, яка б визначала поняття «принципи кримінального провадження» у КПК України. Тому слід звернутись до наукових джерел.

У Академічному тлумачному словнику сучасної української мови «принцип» визначається як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін. [17].

Вивчення різних теоретичних джерел дозволяє констатувати, що принцип – це теоретична уніфікація найбільш характерного, що виражає саму суть явища. При цьому вважаємо, що в практичній діяльності принцип відображає один з основних та безпосередніх запитів, якому відповідає дана діяльність.

В свою чергу, поняття «принципу права» є дискусійним. Багато авторів в контексті законотворчості та правозастосування під ним розуміють певні юридичні ідеї в праві. На противагу зазначеному суб'єктивному підходу інші науковці акцентують увагу на об'єктивності принципів права, які вибудовують основу правових норм і не залежать від людської правосвідомості.

М. Тимошенко виокремлює самостійну групу принципів кримінального провадження. Вони характеризуються як засади, що походять від принципів правозастосування та, відповідно, від принципів права, які відображають сутність принципів права в цілому, а також як особливого різновиду юридичної практичної діяльності, конкретизуючи специфіку кримінального провадження [18, с. 134].

Справедливою вбачаємо позицію О. П. Кучинської, яка стверджує, що визначення поняття «принцип» залежить від контексту застосування та позиції того чи іншого автора [19, с. 37–38].

Г. А. Сverdлик тлумачить принципи через наступну сукупність властивостей: 1) загальність вихідних положень та ідей, які формують фундамент кримінального процесу та визначають форму і зміст його стадій та інститутів, проектують його спрямованість; 2) законодавче закріплення в правових нормах; 3) непорушність принципів права, а в протилежному випадку – визнання незаконності рішення у будь-якій справі і його скасування; 4) відповідність принципів певним державним політичним та правовим ідеям, які стосуються завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних справах; 5) обов'язковість дії принципів на його центральній стадії – стадії судового розгляду, а також – у всіх або кількох стадіях процесу [20, с. 35].

Закладаючи діяльнісний аспект принципів кримінального процесу, В. М. Тertiшник визначає їх як узагальнені положення, головні ідеї, правила поведінки, що визначають сутність і зміст діяльності суб'єктів процесу, процесуальну форму здійснення правосуддя. На думку науковця, принципи кримінального процесу повинні мати загальнообов'язковий характер, правовий механізм реалізації та забезпечуватися заходами державного примусу. Вони створюють систему гарантій захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя,

стосуються всіх учасників кримінального процесу та закріплюються в законі [21, с. 83].

В. М. Тертишник вказує, що закріплення принципів кримінального процесу в окремій главі КПК має виключно важливе значення, оскільки вони відображають сутність, зміст, структуру та форму кримінального провадження, визначають предмет і метод процесуального врегулювання, рівень розвитку наукової думки та національної культури, панівну ідеологію та інші об'єктивні фактори, характеризують його історичний тип, національні традиції [21, с. 83].

В. Я. Тацій тлумачить загальні принципи кримінального провадження як фундаментальні та загальновекторні положення щодо особливостей і суттєвих властивостей кримінального провадження, які закріплені в правових нормах. Ці засади (принципи) є регуляторами діяльності органів та посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, а також є засобами захисту прав і свобод людини і громадянина [22, с. 62].

Акцентуючи увагу на провідній ролі державної політики у сфері права, Л. М. Лобойко до основних рис принципів кримінального провадження відносить наявність правових ідей, діяльність сторін обвинувачення і захисту у судовому провадженні та виражену справедливість суду при розгляді справ [23, с. 112].

Аналізуючи принципи кримінального провадження М. М. Михеєнко надає таке визначення: принципи кримінального процесу – це закріплені в законі й панівні в державі політичні і правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства у кримінальному провадженні, що визначають спрямованість і побудову кримінального процесу загалом, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі [24, с. 44].

А. О. Полянський принципи кримінального процесу визначає як основи формування всієї системи кримінального процесуального права; закріплені в чинному законодавстві у вигляді правових засад; найбільш повно виражають зміст кримінального процесуального законодавства; поширюють свою дію на всі стадії кримінального процесу; тісно взаємопов'язані з державною політикою в сфері кримінального судочинства,

з урахуванням положень міжнародних актів; здійснюють охоронну та регулятивну дію щодо всіх кримінальних процесуальних норм [25, с. 112].

І. В. Тирічев зазначає, що принципи відображають закономірності суспільного й державного життя, створюються людьми та за своїм змістом об'єктивні. Водночас вони становлять собою вольовий акт держави, продукт свідомого законотворчого процесу і за формою юридичного вираження суб'єктивні. У цій єдності об'єктивного й суб'єктивного головним чином і виявляється природа принципів [26, с. 53].

М. А. Громов і В. В. Ніколайченко висловлюються, що принципи спрямовують кримінально-процесуальну діяльність на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним судочинством [27, с.33].

Окремі автори дефініцію «засади» визначають як виражені в кримінальному процесуальному праві вихідні нормативно-правові положення, які визначають його зміст, закономірності суспільного життя. Обов'язковою умовою існування таких «засад» є їх нормативне закріплення в Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі, законах і т.д. [28, с. 31].

На наш погляд, поняття «засади» і «принципи» не є абсолютно тотожними та ідентичними за змістом, оскільки поняття «принципи» є вужчим за поняття «засади» в кримінальній процесуальній науці. Так, засада – це найпростіші положення, ази, підґрунтя, підстави, елементи; основа світогляду [17], а принцип – це більш конкретизована норма, правило, яке є основою наукової системи та теорії, ідеології [17]. Саме тому вважаємо за доцільне надалі використовувати термін «принципи кримінального провадження».

Хоча деякі науковці, такі як О. І. Галаган, Д. П. Письменний, Л. М. Лобойко, А. О. Полянський, В. Я. Тацій та ін., підтримують позицію щодо тотожності наведених понять [29, с. 168]

На підставі наведеного вважаємо за необхідне вказати, що ті чи інші положення, які закріплені в законодавстві як принципи, виступають такими лише за умови відображення ними реальних закономірностей кримінально-процесуальної діяльності. В іншому випадку їх можна розглядати виключно як ідеї, що мають значення правових декларацій, намірів, закликів, а не як

принципи, у відповідності з якими побудоване та втілюється кримінальне провадження.

Наголошуємо, що обов'язкову силу принципи отримують тільки після закріплення у законодавстві. Таким чином, нормативність можна назвати однією з найважливіших якостей принципів кримінального процесу [30, с. 19].

Також не можна ототожнювати принципи кримінального провадження з правами та свободами людини і громадянина, а також з кореспондуючими їм суб'єктивними процесуальними правами. Адже зміст цих понять різнорідний, хоча і лежить в основі кримінальної процесуальної діяльності.

Безумовно, закріплення принципів кримінального провадження у Кримінальному процесуальному кодексі України є позитивним, адже будь-які засади не можуть врегульовувати правові дії і кримінально-процесуальні відносини до того часу, поки не набудуть статусу правових норм. Таким чином вони набули обов'язкового характеру в правовому сенсі.

Важливо, що правові норми, які визначають підґрунтя для кримінального провадження, об'єктивно обумовлені закономірностями державного устрою України та демократичними засадами її функціонування.

Вищевикладене дозволяє трактувати принципи кримінального провадження як положення, закріплені в главі 2 «Засади кримінального провадження» Кримінального процесуального кодексу України, які визначають сутність кримінальної процесуальної діяльності, об'єктивно обумовлені закономірностями державного устрою України, демократичними засадами її функціонування та забезпечуються механізмом державно-правового регулювання.

Поряд з цим, визначення поняття «принципи кримінального провадження» не надано в КПК України, що, на нашу думку, є суттєвою прогалиною.

Слід звернути увагу, що всі принципи кримінального провадження перераховані у ст. 7 КПК України «Загальні засади кримінального провадження». При цьому, виникає питання: який сенс вживання прикметника «загальні», якщо жодних спеціальних чи особливих принципів кримінального провадження в законодавстві не передбачено. До того ж у ст. 7 КПК України

передбачені саме «засади кримінального провадження» без слова «загальні». На нашу думку, це помилка у законодавчій конструкції, оскільки назва кримінально-процесуальної норми не відповідає її змісту.

Тому в КПК України необхідно внести відповідні зміни – законодавчо закріпити визначення поняття «принципи кримінального провадження» та з назви ст. 7 «Загальні засади кримінального провадження» вилучити слово «загальні».

Піднімаючи питання про систему принципів, яка полягає у взаємозв'язку та взаємозалежності відносно самостійних положень, слід вказати, що кожен принцип кримінального процесу окремо являє собою самостійну процесуальну норму певного змісту. Проте специфіка регуляторного впливу принципів кримінального провадження на кримінально-процесуальні відносини проявляється у тому, що функціональне призначення кожного окремого принципу залежить не тільки від його змісту, а й від властивостей та змісту всіх інших принципів, які об'єднані в одну систему [31, с. 7].

Варто зауважити, що принципи кримінального провадження не існують відокремлено один від одного, а перебувають у взаємозв'язку та утворюють систему.

В теорії права існує взаємозалежність класифікації правових понять від різноманіття виділених критеріїв, а отже, кількісна складова класифікації принципів кримінального провадження буде залежати від кількості означених критеріїв. Наукове значення класифікації принципів кримінального провадження полягає в тому, що вона виступає регулятором перевірки правильного підходу щодо розуміння принципів, а також правильності припису до числа принципів відповідного положення.

Найбільш поширеною класифікацією системи принципів кримінального провадження є сформульований професором М. М. Михеєнком їх поділ на конституційні та інші, що знайшло підтримку і серед багатьох інших вчених, зокрема В. Т. Нора, В. В. Шибіка [20, с. 35], І. В. Басистої, В. І. Галагана та ін. [32, с. 20–34]. Ми також підтримуємо поділ принципів кримінального провадження на дві великі класифікаційні групи, до першої, на нашу думку, відносяться ті, які визначають загальну

побудову кримінального процесу і принципи втілення процесуальної влади у ньому та знайшли своє відображення одночасно як у Конституції України, так і КПК України – загальні (конституційні):

- 1) верховенство права;
- 2) законність;
- 3) рівність перед законом і судом;
- 4) повага до людської гідності;
- 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність;
- 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи;
- 7) таємниця спілкування;
- 8) невтручання у приватне життя;
- 9) недоторканність права власності;
- 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини;
- 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї;
- 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення;
- 13) забезпечення права на захист;
- 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень.

До другої – принципи забезпечення права на справедливе кримінальне провадження (спеціальні):

- 1) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- 2) безпосередність дослідження показань, речей і документів;
- 3) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності;
- 4) публічність;
- 5) диспозитивність;
- 6) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами;
- 7) розумність строків;
- 8) мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

Наведена класифікація не виключає і інші. Однак, на наш погляд, саме за її допомогою можливе більш глибоке усвідомлення природи принципів кримінального провадження та відповідно і всього кримінального процесу.

Ті принципи, які одночасно закріплені в Конституції України та КПК України, визначаються як загальні (конституційні) і являються важливими не тільки для кримінального провадження, але й для всього українського права в цілому.

До того ж, фундаментальні (конституційні) принципи кримінального провадження закріплені не тільки в Конституції України та КПК України, а й в міжнародних правових актах (Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права тощо). Отже, пропонуємо їх називати загальними принципами кримінального провадження.

Як зазначає М. О. Тимошенко: «На конституційному рівні принципи судочинства викладаються безвідносно до конкретного виду судочинства, з огляду на те, що Конституція України таких видів не виділяє. Судочинство, а точніше правосуддя, розглядається в Конституції України, як окремий вид державної діяльності, і як раз у принципах знаходить вираз специфіки такої діяльності» [18, с. 133].

Можемо стверджувати про те, що саме у загальних (конституційних) принципах визначені фундаментальні засади кримінального провадження, на основі яких набули розвитку спеціальні принципи.

Перелік об'єктивних та суб'єктивних факторів може впливати на місце та спосіб вираження принципів у текстах нормативно-правових актів, а саме: правові традиції в державі, характер нормативно-правового акту, домінування серед учасників законотворчої роботи певної наукової концепції або підходу, рівень законодавчої техніки та теоретичної розробки відповідної юридичної проблеми і т.д. [33, с. 27].

В свою чергу, О. П. Кучинська відзначає штучність поширеного в юридичній літературі поділу принципів кримінального провадження на конституційні та спеціальні (інші). Так, авторка зазначений поділ вважає спробою надати особливого,

вищого статусу принципам, зміст яких закріплений в Основному Законі держави на противагу іншим законодавчо закріпленим нормам [31, с. 8].

Погляди О. П. Кучинської поділяє і Ю. М. Грошевий, який підкреслює формальність такої класифікації. На його переконання, принципи тому і є найбільш узагальненими нормами, тому що вони однаковою мірою важливі, незалежно від правового вираження та діапазону їх дії, тісно пов'язані між собою та мають однакову юридичну силу. А розподіл принципів на конституційні та спеціальні створює штучний дисбаланс «основних» та «другорядних» принципів [34, с. 53].

Дійсно, на перший погляд може здаватись, що наведена класифікація беззмістовна, а «дублювання» принципів в правових нормах Конституції України та КПК України недоцільне, проте кримінальний процес – це одна із галузей права України, яка містить принципи, які впливають із положень кримінального процесу, а не загальних конституційних норм. Водночас передбачення цих принципів у КПК України полегшують процедуру кримінального провадження для його учасників, оскільки уніфікація принципів в одному джерелі робить простішим захист своїх прав громадянами.

Також наведемо позицію Г. І. Чангулі, який вбачає необхідність такого поділу, відзначаючи, що конституційні норми відомі значно ширшому колу людей, ніж норми кримінально-процесуальних кодексів. Обґрунтовуючи свою точку зору, автор зазначає, що конституційні принципи дають змогу громадянам краще знати завдання органів правосуддя, права та обов'язки учасників кримінального судочинства, тому що вони є поширеніші порівняно з окремими нормами кримінального процесу [35, с. 20].

Все ж в КПК України закріплені принципи, які надають унікальності кримінальному провадженню в силу специфіки кримінально-процесуальної галузі права. Від цих принципів залежить ефективність кримінального провадження і виконання норм кримінального процесуального права, тому законодавець повинен слідкувати за їх актуальністю і застосовуванням в процесі кримінального провадження.

Серед інших класифікацій принципів кримінального провадження вважаємо за належне навести наступні. Так, М. А. Погорецький систему принципів поділяє на загальноправові, міжгалузеві та спеціальногалузеві (власне кримінальні процесуальні) принципи [36, с. 245].

На думку О. І. Галагана та Д. П. Письменного, така позиція М. А. Погорецького на систему принципів кримінального провадження відображає сучасний стан розвитку кримінальної процесуальної науки й забезпечує стабільність кримінальної процесуальної діяльності, захист прав і свобод особи в кримінальному провадженні, а також змагальність кримінального провадження [29, с. 170].

А. О. Полянський теж підтримує такий поділ та стверджує, що найбільш чітко відображає сучасний стан розвитку кримінально-процесуальної науки і забезпечує стабільність кримінально-процесуальної діяльності точка зору про класифікацію принципів (засад) кримінального провадження на: загальноправові, міжгалузеві, галузеві [24, с. 113].

О. І. Галаган та Д. П. Письменний цілком справедливо до принципів загальноправового характеру, закріплених у Конституції України та відображених у галузевому законодавстві й поширених на всі галузі права, відносять: верховенство права; законність; повага до людської гідності; забезпечення права на свободу й особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання в приватне життя; недоторканність права власності; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень [29, с. 170].

Принципами, що мають міжгалузевий характер (загальнопроцесуальний) та діють у декількох галузях процесуального права, науковці визнають: змагальність сторін та свободу в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; рівність перед законом і судом; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; розумність

строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження [29, с. 170].

Тільки в межах кримінального провадження діють галузеві (кримінальні процесуальні) принципи: презумпція невинуватості, забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне й те саме правопорушення; забезпечення права на захист; публічність [29, с. 170–171].

Викладене дає всі підстави вважати, що класифікація принципів кримінального провадження має велике фундаментальне та прикладне значення, при цьому віднесення принципів до тієї чи іншої групи жодним чином не зменшує їх значення, адже це не відображається на змісті кожного окремого принципу та системі принципів кримінального провадження загалом.

1.2 Загальні принципи кримінального провадження

Конституція України має найвищу юридичну силу, тому її принципи є основоположними для всіх галузей права. Велика кількість положень Конституції відносяться саме до кримінального провадження та правосуддя.

Можемо констатувати, що специфіка конституційного регулювання кримінального провадження полягає в тому, що: 1) Конституція України має найвищу юридичну силу відносно принципів кримінального провадження; 2) Конституція встановлює лише основні принципи організації кримінального провадження, які виступають вихідними положеннями при його організації та проведенні [37, с. 109].

У ст. 129 Конституції України передбачені основні засади судочинства, третя частина яких стосується виключно кримінального провадження. А решта – основоположні засади для усіх сфер судочинства. Таким чином, Конституція України виступає індикатором необхідності забезпечення правовими стандартами саме кримінальної процесуальної діяльності [37, с. 108].

При цьому, інші положення, які визначаються також як принципи кримінального провадження, передбачені іншими нормами Основного Закону України. Слід також враховувати, що визначені права та свободи у Розділі 2 «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України покладені в основу визначення фундаментальних начал кожної галузі права, кримінальної процесуальної зокрема [37, с. 108].

Проектуючи на подальше основні зміни в системі охорони принципів кримінального процесу, законодавець включив у главі 2 КПК «Засади кримінального провадження» в систему принципів кримінального провадження ряд положень, які надають гарантії реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Тому можна говорити про те, що дублювання в ст. 7 КПК України деяких конституційних прав представляє собою лише порожню формальність, своєрідний прояв поваги Основному закону держави. Зрозуміло, що вченими неодноразово піднімалось питання про переобтяження КПК України нормами, що дублюють положення Конституції України у частині визначення загальних принципів кримінального провадження.

Так, ряд науковців вважає використання конституційних ідей без їх адаптації до предмету галузевого регулювання «некоректним ставленням до Конституції» [38, с. 105]. Наприклад, досліджуючи конституційний принцип рівності в кримінальному процесуальному законодавстві, В. В. Мальцев обґрунтовує висновки, що механічно переносити норми конституційного права в кримінальне процесуальне законодавство є недопустимими діями, навіть якщо надавати їм значення основоположних принципів. Підкреслюється антиконституційність таких дій, оскільки механічне копіювання конституційних норм в окремих галузях права підриває цілісність Основного закону держави. Крім того такі дії не містять раціональної основи: володіючи прямою дією, норми Конституції поширюються на все право, на всі його галузі [39, с. 99].

Також в науковій літературі наявна концепція, згідно якої варто відмовитись від відтворення серед принципів кримінального провадження положень, які забезпечують окремі, гарантовані нормами міжнародного права і Конституцією, права

і свободи людини і громадянина. В. Т. Томін пропонує альтернативу: ввести в систему принципів єдине положення, спрямоване на захист інтересів усіх відомих прав і свобод особи, що опинилася в тій або іншій якості в кримінальному провадженні. Вчений рекомендує такий принцип назвати «Забезпечення конституційних прав і свобод учасників кримінального провадження». Зазначений принцип повинен поширюватися на все кримінальне провадження – від моменту виникнення підстави для відкриття кримінального провадження – до стадії виконання обвинувального вироку [40, с. 203].

На нашу думку, основною метою закріплення в законі лише одного принципу, який вимагає від органів і осіб, що володіють державно-владними повноваженнями, поваги і дотримання прав і свобод людини і громадянина, не повинна стати концентрація в єдиному багатоскладовому приписі основних положень кримінального процесу.

Не погоджуємось з позицією В. Д. Бринцева, який вважає за необхідне концептуально визначити побудову системи судочинства в усіх судових юрисдикціях на єдиних засадах, підготувавши відповідні проекти єдиним законопроектним центром [41, с. 119].

Однак, на нашу думку, неможливо універсалізувати принципи провадження у всіх судових юрисдикціях, адже це залишить поза увагою особливості кожної процесуальної діяльності та породжуватиме ще більше запитань та дискусій з приводу змісту кожного принципу [37, с. 108].

С. С. Безруков, характеризуючи включення конституційних принципів в галузеве законодавство, відмічає, що в конституціях повинні знаходити відображення загальні для декількох галузей права принципи, які повинні називатися «основні», а в галузевому законодавстві обов'язково повинні фіксуватись всі принципи, включаючи конституційні [42, с. 32–33].

На наше переконання, таке дублювання в тексті КПК України окремих приписів Конституції України, надання їм статусу принципів кримінального провадження виступає додатковою гарантією ефективного захисту осіб, які беруть участь в кримінальному провадженні, охорони їх прав та свобод від надмірного обмеження і тим більше порушення.

Ми вбачаємо позитивним віднесення конституційних прав та свобод особи до принципів кримінального провадження, оскільки в КПК здійснена їх конкретизація в умовах кримінального провадження, зокрема під час окремих слідчих і процесуальних дій, прийнятті процесуальних рішень. Враховується забезпечення не лише прав і свобод будь-якої особи та громадянина взагалі, а навпаки – в кримінальному процесі головними суб'єктами є учасники кримінального процесу, їх права та інтереси. Процесуальні рішення приймаються і виконуються лише відносно особи, яка наділена процесуальним статусом. Ось чому при залученні тих чи інших осіб до кримінального провадження в кримінальному процесі визнаються і зберігаються права та свободи, задекларовані в Конституції України. Такі права та свободи виступають у статусі принципів кримінального провадження [37, с. 108].

Внесення конституційних приписів з врахуванням особливостей кримінального провадження до КПК України позбавляє його необов'язкового нормативного визначення прав та свобод людини та громадянина, які саме в кримінальному провадженні набагато частіше, ніж в інших сферах, піддаються обґрунтованому обмеженню, відмовитись від якого з очевидних причин неможливо. При цьому враховується незмінна константа гарантії дотримання конституційних прав та свобод людини та громадянина, тому що кримінальний процес завжди спрямований на їх забезпечення при прийнятті рішень, провадження слідчих та інших дій.

Також очевидним є те, що для практики правозастосування однозначно зручніше оперувати лише КПК України в процесі визначення змісту всього комплексу загальних принципів кримінального провадження. Водночас додаткова цінність передбачення конституційних принципів кримінального провадження в КПК України полягає у відображенні прогресивних положень, закріплених в міжнародних нормативно-правових актах по регулюванню кримінальної процесуальної діяльності [37, с. 108].

Таким чином, не слід обмежуватись у КПК України виключно спеціальними принципами, адже конституційні принципи, які хоча і первинно прописані в Конституції України, знаходять

свій конкретизований вияв щодо кримінальної процесуальної діяльності саме у КПК України. Тобто, вказані у Конституції України принципи є відправними для формулювання галузевих принципів, кримінально-процесуальних зокрема. При цьому, роль як конституційних принципів, так і спеціальних є однаково важливою [37, с. 109].

Зауважимо, що серед принципів кримінального процесу переважають ті, що спрямовані на захист прав та інтересів підозрюваного або обвинуваченого. Наприклад, у ст. 12 КПК України забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, йде мова не про всіх учасників процесу, а лише про тих, кого може бути затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення [37, с. 109].

Недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 13 КПК України), таємниця спілкування (ст. 14 КПК України), невтручання у приватне життя (ст. 15 КПК України) також забезпечується в першу чергу особам, які можуть бути затримані через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. І тільки норма «Повага до людської гідності» (ст. 11 КПК України) рівною мірою відноситься до учасників кримінального провадження, які виступають як на стороні обвинувачення, так і на стороні захисту [37, с. 109].

На нашу думку, такий дисбаланс у передбаченні конституційних принципів можна пояснити тим, що серед завдань кримінального провадження визначено: «...жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [3], а такого примусу можуть зазнавати лише підозрювані, обвинувачені у вчиненні злочину особи.

Важливо, що виділення конституційних принципів зовсім не означає приниження фундаментального значення інших принципів кримінального процесу, які закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві, а не Конституції. Важливим є зміст певного положення, його значення для побудови та функціонування системи кримінального процесуального права, регульованої ним діяльності суб'єктів кримінального провадження і правовідносин між ними [43, с. 84].

Тому досліджуючи зміст відповідного принципу, слід з'ясувати в ньому те, що не співпадає зі змістом інших положень і характеризує його особливість [37, с. 109].

Верховенство права як принцип кримінального провадження, передбачений у ст. 8 КПК України: «Кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [3]. Зрозуміло, що таке відображення цього принципу у законі має декларативний характер, але водночас закріплює важливі правові постулати саме у кримінальному провадженні.

Принцип верховенства права увійшов в науковий обіг порівняно недавно, але підвищений інтерес до з'ясування його сутності відтворився у значній кількості публікацій на цю тему. Хоча вчені до сих пір не досягли єдності щодо його розуміння, спектр думок в підходах до трактування верховенства права у вітчизняній правовій науці дещо звузився: його більше не отожднюють з верховенством закону або всіх нормативно-правових актів, як це традиційно було в 90-х роках ХХ ст. [196, с. 31].

Ряд вчених, таких як С. Л. Дерев'якін, М. І. Козюбра, С. П. Погребняк, В. М. Тertiшник, В. Г. Уваров, стверджують, що принцип верховенства права використовується і для визначення меж можливих обмежень прав і свобод людини, для регламентації повноважень різних органів державної влади та збалансування, для запобігання зловживанню дискреційними повноваженнями та встановлення умов при вирішенні питань про відповідність злочину і покарання, праці та винагороди за неї тощо [44, с. 54].

Як стверджує Ю. П. Аленін та В. К. Волошина, застосування цього принципу в кримінальному провадженні допомагає забезпечити реалізацію завдань кримінального провадження в цілому та завдань окремих стадій кримінального провадження і визначають його як окремий принцип кримінального провадження, згідно з яким мета процесуальних дій має бути суспільно вагомою, а засіб її досягнення – найменш обтяжливим у конкретних умовах, втручання у сферу прав і свобод людини, застосування заходів забезпечення кримінального провадження,

у тому числі запобіжних заходів, може допускатись лише у разі крайньої необхідності, з метою забезпечення ефективної реалізації завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 КПК, та завдань окремих стадій кримінального провадження [43, с. 86].

При цьому, позиція Конституційного Суду України наступна: «Верховенство права – це панування права у суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність... Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї, тощо» [45].

Європейський суд з прав людини у рішеннях щодо України принцип верховенства права формулює через вимоги «якості» закону та юридичної визначеності. Зокрема, у рішенні від 10 грудня 2009 р. у справі «Михайлюк та Петров проти України» (Mikhaylyuk and Petrov v. Ukraine, заява № 11932/02) зазначено: «Суд нагадує, що вираз «згідно із законом» насамперед вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства [46, с. 11].

Слід також зауважити, що принцип верховенства права охоплює не тільки змістовний аспект (правові відносини між людиною і державою на основі визнання людини найвищою соціальною цінністю), але і процедурний, заснований на вимогах відповідності правотворчої і правозастосовчої практики певним стандартам, наприклад: заборона зворотньої сили закону, вимога ясності і несуперечності закону; вимога однакового застосування закону; застосування покарання виключно на підставі закону та ін. [197, с. 10].

В продовження вищезазначеного доцільно звернутися до вислову авторитетного вченого-юриста XIX століття О. Л. Боровиковського: «Кожному судді відомо, як часто виникають випадки, коли доводиться звертатися до «загального змісту», до «духу» законів. Суддя щиро бажає абсолютно керуватися

законом; але закон не дає на питання, що виникають, зрозумілої відповіді, – зовсім мовчить, або відповідає побічно, загадково. А усе-таки відповідь повинна бути знайдена – в натяку, іноді навіть в мовчанні закону. Тлумачачи неясність або заповнюючи недомовки закону, суддя прагне розкрити, вгадати, що сказав би закон, якби прямо передбачав даний випадок. Для цього суддя зобов'язаний вичерпати всі способи інтерпретації закону. При цьому суддя не повинен залишати поза увагою, що під буквами законодавчої постанови криється думка, мета, «дух» закону; суддя ризикує помилитися, якщо керується тільки буквою; він повинен розуміти не тільки слова, а й душу закону» [198, с. 229].

Наступним конституційним принципом, який передбачений у КПК України є принцип законності, що має тісний зв'язок з принципом верховенства права.

Так, зазначимо, що Д. В. Головін та А. М. Мазалов визначали діалектику принципу верховенства права та принципу законності як змісту та її форми, при цьому верховенство права вказує на те, «що» має бути дотримано в кримінальному провадженні (права та свободи людини та громадянина), а законність – на те, «як» це повинно відбуватись (через неухильне дотримання нормативних приписів законодавства) [47, с. 209].

Тобто, вчені визнавали ці два принципи як взаємообумовлюючі принципи кримінального провадження, при чому беззаперечно, що зміст принципу верховенства права – є значно ширший, ніж зміст законності, який ми розкриємо далі.

М. С. Строгович вважає, що «принцип законності в кримінальному процесі – це сукупність всіх принципів процесу в їх взаємному зв'язку, а не окремий принцип поряд з іншими, це основа всіх принципів процесу і кожного принципу окремо, а не щось відмінне від них, це те, що виражено у всіх принципах процесу і в кожному окремому принципі, а не лише одна ланка системи принципів» [48, с. 38].

Можемо говорити про те, що в дійсності принцип законності в кримінальному провадженні є підґрунтям для інших принципів, але водночас має самостійний та важливий зміст. Він являє собою вимогу нормативного характеру, яка покладає обов'язок на суд, слідчого суддю, прокурора, керівника органу

досудового розслідування, слідчого, інших службових осіб органів державної влади під час кримінального провадження керуватись законом та дотримуватись усіх без винятку правових норм.

Втілення принципу законності в кримінальному провадженні передбачає наявність детально розробленої системи кримінально-процесуальних норм, які базуються на досягненнях науки та практики і створюють ефективний та раціональний порядок кримінального судочинства.

Очевидно, що дотримання кожного з процесуальних принципів окремо, вимог всіх без винятку принципів означає, що кримінальне провадження ведеться відповідно до закону.

У зв'язку з цим зазначимо, що виключення зі ст. 129 Конституції України законності як одного з принципів судочинства не свідчить про применшення його ролі у кримінальному процесі загалом та судочинстві зокрема, а відображає вищезазначене положення про те, що дотримання усіх засад судочинства – це і є принцип законності в дії.

Вважаємо, що принцип законності представляє собою загально правове начало. Принцип законності містить не лише правовий зміст, а й загальну процесуальну сутність. Вона полягає в тому, що законним вважається лише те кримінальне провадження, яке в цілому відповідає вимогам усіх принципів кримінального процесу. Законність в такому розумінні є наслідком дії всіх принципів кримінального провадження, які визначають вектор результативності.

Слід вказати, що існує загальне правило непорушності принципів права, недотримання якого призводить до порушення законності при реалізації кримінально-процесуальної діяльності, тому що наслідком порушення будь-якого принципу стає порушення інших принципів права.

Тому принцип законності є основою інших принципів кримінального провадження. Виключно при його втіленні можуть бути реалізовані вимоги всіх інших принципів кримінального провадження.

В ст. 10 КПК України сформульований принцип рівності перед законом і судом: «Не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених цим Кодексом,

за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками» [3].

Безсумнівно, що принцип рівності сторін – це вимога представити учасникам кримінального процесу рівнозначні можливості щодо відстоювання своїх прав та законних інтересів.

При використанні процесуальних норм заборонено надання пріоритетів певним особам в залежності від їх соціального становища. Вказане твердження підтримує і обґрунтовує теоретик права М. І. Абдулаєв, який зазначає, що незалежно від расової та національної приналежності, статті та освіти, релігії і роду занять, майнового і соціального стану, місця народження та проживання всі особи мають право на правосуддя, чим і визначається принцип рівності перед законом і судом [49, с. 71].

Обов'язок всіх громадян підкорятись закону, відповідати за його порушення є фундаментальним принципом рівності, який включає в себе і рівність перед законом і судом. Вказана основоположна норма Конституції розповсюджує свою дію на всі суспільні відносини, включаючи і кримінальне провадження.

Принцип рівності та визначеність правового статусу кожного учасника кримінального процесу забезпечує можливість реалізовувати визначені в законі права та обов'язки в рівноправній площині. Отже, можемо узагальнити, що принцип рівності перед законом і судом – це вимога надати усім, хто бере участь в кримінальному провадженні, рівні можливості відстоювати свої права та законні інтереси.

В ст. 11 КПК України визначено: «Під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи» [3].

Взагалі всі положення конституційних принципів тісно пов'язані між собою та водночас покликані забезпечувати принцип поваги до людської гідності. В них усіх закладені і проявляються дійсне ставлення з повагою до особи, істинна турбота про її честь та гідність. Тобто, можемо узагальнити, що в усіх випадках вимоги закону означають недопустимість безпідставного втручання в особисті відносини людини, обмеження

фізичного та морального стану особи, її духовних потреб та інтересів [49, с. 73–74].

А забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, передбачене в ст. 12 КПК України і закріплює: «Під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення інакше як на підставах та в порядку, передбачених цим Кодексом» [3].

Зазначимо, що вимога особистої недоторканності є відображенням не тільки абстрактних гуманістичних ідеалів свободи особи, але і внутрішньої логіки побудови самої змагальності кримінального провадження.

Основний зміст принципу забезпечення права на свободу та особисту недоторканність – це сформовані правові взаємовідносини між державою та особою, що унеможлиблює безпідставне посягання на свободу особи. Такий принцип запобігає впливу на особу як зі сторони окремих членів суспільства, так і самої держави. Особиста безпека, збереження здоров'я, свобода пересування, вибір місця проживання та інші аспекти особистої свободи людини є складовими особистої недоторканністю фізичної свободи особи.

Вказаний принцип є основою правовідносин у кримінальному процесуальному праві, що стосується всіх учасників процесу: прокурора, слідчого, поліції та ін. Він гарантує дотримання закону, свобод і прав особи під час проведення процесуальних дій, таких як обшук, огляд, арешт, негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження та ін. Все це стримує зловживання посадових осіб відносно учасників кримінального провадження.

Однак, слід розуміти, що принцип забезпечення права на свободу та особисту недоторканність не є правилом абсолютної свободи і недоторканності, адже в законодавстві держави може міститися перелік певних обмежень. Як зазначається в ст. 23 Конституції України: «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її

особистості» [1]. Обмеження свободи осіб, яке допускається в цілях захисту інтересів суспільства, держави і громадян – правова гарантія для усього суспільства.

Щодо наступного принципу кримінального провадження відзначимо, що недоторканність житла чи іншого володіння особи визначене у ст. 13 КПК України: «Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених цим Кодексом» [3].

Слід вказати, що недоторканність житла чи іншого володіння особи, передбачена ст. 30 Конституції України та ст. 13 КПК України, означає право громадянина на охорону його житла чи інших володінь від незаконного проникнення, оглядів, обшуків чи інших посягань зі сторони посадових та інших осіб.

Проте вказаним правом не вичерпується весь зміст принципу, який розглядаємо. Включаючи право вільно розпоряджатися своїм житлом чи іншим володінням, воно включає в себе і правову заборону заходити в житло чи інше володіння проти волі проживаючих в ньому осіб при відсутності до цього підстав, передбачених законом, і визначає відповідні обов'язки державних органів і посадових осіб.

В структурі цього конституційного принципу виділяють наступні елементи: 1) право особи на вільне розпорядження своїм житлом чи іншим володінням, в тому числі право дозволяти іншим особам (посадовим і непосадовим) входити в нього; 2) заборона, яка поширюється на всіх посадових осіб, представників державних і громадських організацій, інших осіб, входити до житла без дозволу особи, яка в ньому проживає; 3) обов'язок держави забезпечити виконання встановленої законом заборони і можливість реалізовувати відповідне право; 4) право відповідних посадових осіб при наявності передбачених законом підстав проникнути в житло всупереч волі осіб, які в ньому проживають; 5) обов'язок посадових осіб, які проникають в житло без дозволу осіб, які в ньому проживають, забезпечити при цьому дотримання всіх тих прав та свобод, які надані особі законом; 6) обов'язок осіб, які проживають в житлі, не перешкоджати законним діям посадових осіб і виконувати їх вказівки [50, с. 163–164].

Зрозуміло, що недоторканність житла є основою взаємовідносин органів, які здійснюють кримінальну-процесуальну діяльність, і учасників кримінального провадження.

Таємниця спілкування – конституційний принцип кримінального провадження, суть якого сформульована у ст. 14 КПК України: «Під час кримінального провадження кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування. Втручання у таємницю спілкування можливе лише на підставі судового рішення у випадках, передбачених цим Кодексом, з метою виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановлення його обставин, особи, яка вчинила злочин, якщо в інший спосіб неможливо досягти цієї мети» [3].

Встановлені законом правила, що забезпечують таємницю спілкування, єдині для всіх осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Вважаємо, що конституційний принцип кримінального провадження щодо таємниці спілкування, з одного боку, означає недопустимість будь-яких дій будь-кого по прослуховуванню телефонних переговорів, читання кореспонденції тощо, а з іншої – покладає обов'язки на працівників відповідних організацій, яким у зв'язку зі службовою діяльністю стають відомі телефонні та інші повідомлення, не розголошувати їх зміст і відомості, які стосуються фактів місця, часу і т.д.

Принцип невтручання у приватне життя визначений у ст. 15 КПК України: «Під час кримінального провадження кожному гарантується невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя» [3].

Суть зазначеного принципу зводиться до того, що особисте життя – це соціальне благо, яке забезпечує особі можливість розвитку своєї індивідуальності і задоволення своїх особистих потреб. В більш широкому сенсі розуміння сфери особистого життя охоплює можливості розпоряджатися власною волею, своїм житлом, речами та предметами, які складають особисте майно і т.д.

На перший погляд, принцип забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, який розглядали вище, охоплює і невтручання у приватне життя. Однак особиста недоторканність хоча і означає невтручання у приватне життя, але насамперед спрямована на забезпечення особистої безпеки.

А невторчання у приватне життя представляє собою забезпечення життєдіяльності людини виключно в особистих і сімейних відносинах. Тому принцип забезпечення права на свободу та особисту недоторканність не охоплює та не підміняє принципу невторчання у приватне життя.

Безспірною умовою невторчання у приватне життя є недоторканність права власності, зміст якого викладений у ст. 16 КПК України: «Позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом. На підставах та в порядку, передбачених цим Кодексом, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення» [3]. Тобто, недоторканність права власності – це саме суб'єктивне право, яке забезпечує реалізацію права на власність.

Цілком зрозуміло, що право власності є значно вужчим поняттям, ніж власність. У зв'язку з цим виникає питання про те, чому законодавець залишив поза увагою власність, надавши значення лише праву на неї.

Можна виходити з роздумів, що в принципі недоторканність житла чи іншого володіння особи, у поняття «інше володіння» включено і будь-яку власність особи. Однак у ст. 13 КПК України йде мова про: «... проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням...» [3], що свідчить про неможливість ототожнення понять «володіння» та «власність» у зв'язку з тим, що не кожна власність є придатною для огляду чи обшуку. Таким чином, пропонуємо внести зміни до п. 9 ч. 1 ст. 7 та ст. 16 КПК України та визначити відповідний принцип як «недоторканність власності та права на неї».

Щодо презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини зазначимо, що це – принцип, передбачений ст. 62 Конституції України та ст. 17 КПК України, який трактується так: «Особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили» [3].

Слід вказати, що презумпція – це припущення, умовно-юридично прийняте за справжнє судження. При цьому відмітимо, що зміст презумпції невинуватості не рівнозначний твердженню, що особа дійсно невинувата, – вона лише вимагає вважати її невинуватою до того часу, доки обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили, вона не буде визнана винною.

Без допомоги презумпції невинуватості кримінальному процесу не вдалось би зберігати рівновагу сторін. Вона лежить в основі інституту захисту і виступає важливою умовою дотримання принципу рівності сторін в кримінальному провадженні. Закінчення дії презумпції невинуватості закон пов'язує лише з вступом в законну силу обвинувального вироку суду відносно даної особи.

Відповідно забезпечення доведеності вини полягає в тому, що: «Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом» [3]. Тобто особа не зобов'язана доводити свою невинуватість, хоча має право це робити. Це означає, що вона не може бути примушена до давання показів, а відмова від цього – не може трактуватись ні як визнання нею своєї винуватості, ні як обтяжуюча покарання обставина. У той же час захисник підозрюваного, обвинуваченого має право та обов'язок доводити його невинуватість чи наявність обставин, які пом'якшують покарання.

Таким чином, презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини можемо тлумачити як умовне визнання особи, яку обвинувачують у вчиненні злочину, невинуватою доки її вину не доведено і не визнано обвинувальним вироком суду. Тобто, презумпція невинуватості вимагає вважати обвинуваченого невинуватим до того часу, доки обвинувальним вироком суду, який вступив в законну силу, його не буде визнано винним.

Саме принцип презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини допомагає зберігати рівність сторін у кримінальному провадженні. А забезпечення доведеності вини – покладається виключно на сторону обвинувачення, для якої за певних умов можуть настати і негативні процесуальні

наслідки – у разі недоведеності обвинувальної позиції всі сумніви відносно вини трактуються на користь обвинуваченого (підозрюваного).

Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї – принцип кримінального провадження, зміст якого конкретизований не лише у ст. 18 КПК України, а і у тих кримінально-процесуальних нормах.

Свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї як принцип кримінального провадження охоплює ряд суб'єктивних прав: право мовчати (не говорити нічого) як з приводу підозри чи обвинувачення, так і з будь-яких інших питань, які, наприклад, можуть стати підставою для підозри, право відмовитися відповідати на запитання, право не свідчити проти себе, право бути поінформованим про ці права тощо [51, с. 107–115].

Реалізація цього принципу можлива лише за умови негайного повідомлення його змісту уповноваженим органом затриманому, підозрюваному, обвинуваченому.

Заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, визначена у ст. 19 КПК України, трактується наступним чином: «Ніхто не може бути двічі обвинуваченим або покараним за кримінальне правопорушення, за яким він був виправданий або засуджений на підставі вироку суду, що набрав законної сили» [3].

Цей принцип є логічним при змагальності кримінального провадження, адже після процесу і набрання законної сили вироком суду немає підґрунтя для нового спору по тому ж предмету.

Наведемо позицію І. Я. Фойницького щодо цього принципу: «Людину, яка раз перетерпіла покарання за вчинене, звела свої рахунки з правосуддям, несправедливо було б вдруге притягувати за те ж діяння до відповідальності» [52, с. 41]. Зрозуміло, право не може ігнорувати справедливість, проте остання, як правило, не визначає зміст юридичних норм напряму, а опосередковано через юридичну форму, в даному випадку – змагальність.

Забезпечення права на захист – принцип кримінального провадження передбачений ст. 20 КПК України: «Підозрюваний,

обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом» [3].

Забезпечення права на захист є принципом, який безпосередньо витікає з принципу рівності перед законом і судом.

Водночас право на захист забезпечується підозрюваному та обвинуваченому законом від підозри та обвинувачення. Захист інших прав та законних інтересів цих осіб охоплюється дією принципів поваги до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, недоторканності житла чи іншого володіння особи, таємниці спілкування, невтручання у приватне життя, недоторканності права власності.

На підставі наведеного, можемо стверджувати, що принцип забезпечення права на захист у кримінальному провадженні охоплює:

- права, які підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений можуть реалізовувати своїми власними діями шляхом надання усних або письмових пояснень з приводу підозри чи обвинувачення, збору і подання доказів, особистої участі у кримінальному провадженні;
- права, які можуть втілюватись підозрюваним, обвинуваченим, виправданим, засудженим через правову допомогу захисника;
- обов'язок органів досудового розслідування, прокурора і суду забезпечити підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому реалізацію права на захист;
- процесуальні гарантії захисту, які існують в силу закону навіть при відсутності волевиявлення зацікавлених осіб щодо реалізації права на захист (презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності тощо).

Стаття 21 КПК України закріплює принцип доступу до правосуддя та обов'язковість судових рішень, який у Конституції

України передбачений у ч. 5 ст. 124, п. 9 ч. 3 ст. 129. Вказаними положеннями встановлені гарантії на справедливий судовий розгляд та обов'язковість і безумовне виконання на території України вироків та ухвал суду.

Зрозуміло, що цей принцип визначає необхідні умови досягнення мети правосуддя. При цьому, важливо, що ст. 382 Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність за умисне невиконання судового рішення, що ставить суспільні відносини у сфері виконання судових рішень під кримінально-правову охорону.

Отже, загальні (конституційні) принципи – комплексні, самостійні положення, які прямо застосовуються для захисту прав та свобод особи, складають підґрунтя кримінального провадження не лише в своїй сукупності, а й окремо один від одного, що відіграють провідну роль у взаємовідносинах між державними органами, посадовими особами та учасниками кримінального провадження, формуючи їх відносну незалежність один від одного.

Зазначені принципи реалізуються в багатьох сферах суспільних відносин. Якщо розглядати сферу кримінального процесуального права, то в ній передбачено обмеження певних конституційних прав і свобод з метою охорони інтересів держави та суспільства від злочинних посягань. Умови таких обмежень прописані в кримінальному процесуальному законодавстві у вигляді визначення порядку додаткових процесуальних дій.

Розглянуті загальні (конституційні) принципи дійсно мають не вузькопрофільний, а багатогалузевий спектр дії. Вони конкретизуються стосовно відносин, які регулюють, але при цьому залишаються загально-правовими.

Можемо з впевненістю сказати, що конституційні принципи безпосередньо впливають на формування спеціальних. Практична реалізація конституційних принципів в регулюванні суспільних відносин не може бути втілена без їх конкретизації в спеціальних принципах кримінального провадження [37, с. 109].

Конструюючи систему принципів кримінального провадження законодавець врахував усі принципи, без яких неможливе здійснення кримінального провадження в цілому. При

цьому, Конституція України містить положення, які визначають, що найвищою цінністю є життя, свобода і права людини, а також незалежність судової влади, яка і гарантує дотримання цих прав і свобод [37, с. 109].

Важливо, що досліджені загальні принципи кримінального процесу реалізує в процесі своєї діяльності слідчий суддя, в повній мірі здійснюючи судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Отже, ієрархічність принципів кримінального провадження є неприйнятною для закріплення в нормативно-правових актах. А ті принципи кримінального провадження, які не знайшли своє відображення у Конституції України, є не менш важливими, ніж конституційні та становлять разом з ними органічну єдність [37, с. 109].

1.3 Спеціальні принципи кримінального провадження

Одним із основних напрямків діяльності слідчого судді є реалізація ним спеціальних принципів кримінального провадження, як вихідних основоположних ідей, що забезпечують виконання завдань кримінального судочинства. А тому не викликає сумніву у необхідності дослідження останніх та встановленні проблемних питань їх реалізації [53, с. 57].

Зауважимо, що, не дивлячись на той факт, що конституційні принципи кримінального провадження містяться в основному Законі України, а спеціальні передбачені іншими законами, передусім КПК України, це зовсім не означає, що перші є більш важливими, аніж другі. Як вже наголошувалось у попередніх розділах, обидві групи принципів: і конституційні, і спеціальні характеризуються однаковою юридичною силою і мають однаково важливе значення. Це пояснюється тим, що кожен принцип кримінального провадження характеризується лише властивим йому внутрішнім змістом та відповідною унікальністю. Однак, водночас, всі вони разом утворюють певну систему, яка включає принципи, що є взаємопов'язаними. Саме завдяки наявності та взаємодії конституційних та спеціальних принципів кримінального провадження у сукупності забезпечується

певна єдність кримінальної процесуальної форми в кримінальних провадженнях.

У контексті сформульованих завдань, слід зазначити, що спеціальні принципи кримінального провадження – це керівні положення, ідеї, що визначають специфіку кримінального провадження. Вони, беззаперечно, орієнтовані на діяльність правозастосовних органів та певних суб'єктів кримінального провадження, знаходять прояв у правових приписах КПК України і реалізуються під час кримінального провадження, зміст та форма якого мають відповідати цим принципам [43, с. 87].

Спеціальні принципи кримінального провадження посідають центральне місце у механізмі регулювання кримінально-процесуальних відносин, виконуючи відповідні регулятивно-охоронні функції. Поряд із конституційними керівними принципами кримінального провадження вони також наділені істотними можливостями впливу не лише на механізм регулювання кримінально-процесуальних відносин, однак, і на правотворчу, так і на правозастосовчу діяльність в ході реалізації різних заходів кримінального процесуального впливу, визначаючи специфіку кожної з них.

Здійснивши аналіз положень Конституції України та КПК України, ми можемо констатувати, що до спеціальних принципів кримінального провадження належать: змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; публічність; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; розумність строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження [1; 3].

Це відповідні основоположні принципи, що покладені в основу механізму регулювання кримінально-процесуальних відносин, які характеризуються своєрідністю кримінальних процесуальних завдань і функцій. При цьому, функціональне навантаження кожного спеціального окремого принципу залежить не лише від його змісту, але й від особливостей усіх інших конституційних та спеціальних принципів, які утворюють певну систему принципів кримінального провадження. Водночас,

слід зауважити, що серед суб'єктів кримінального провадження в реалізації спеціальних принципів величезна роль належить слідчому судді.

Першим спеціальним принципом кримінального провадження є змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, що передбачається ст. 22 КПК України.

Відповідно до зазначеної статті КПК України складовими зазначеного принципу є наступні компоненти:

1. Кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України.
2. Сторони кримінального провадження як сторона захисту, так і сторона обвинувачення мають відповідні рівні права на збирання та подачу до суду речей, документів, доказів, клопотань, скарг, а також однаково можуть здійснювати реалізацію інших процесуальних прав, що передбачаються КПК України.
3. Такі функції як функція державного обвинувачення, захисту та судового розгляду, що реалізуються під час кримінального провадження не можуть відповідно до законодавства бути покладені на один і той самий орган або службу особу.
4. За загальним правилом саме прокурор здійснює повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, здійснює звернення з обвинувальним актом до суду підтримання державного обвинувачення у суді. Однак, КПК України містить виключення, коли повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснювати слідчий, однак, за погодженням з прокурором, а, в свою чергу, обвинувачення може підтримуватися потерпілим та його представником.
5. Захист відповідно до кримінального процесуального законодавства здійснюється підозрюваним чи обвинуваченим, його захисником або законним представником.
6. Суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації стороною обвинувачення

та стороною захисту їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків [3].

На нашу думку, розкриття сутності змісту принципу змагальності у КПК України є досить прогресивним кроком законодавства. Однак, не зважаючи на це, слід наголосити, що застосування цього принципу на практиці не позбавлено окремих проблемних моментів.

Так, враховуючи той факт, що будь-який принцип кримінального провадження – це основна вихідна ідея, яка закріплена у відповідних положеннях кримінальних процесуальних норм, що визначають найважливіші напрями діяльності суб'єктів кримінального провадження, слід зауважити, що положення КПК України у сфері реалізації відповідних принципів повинні бути викладені чітко, логічно, зрозуміло і не суперечити іншим положенням КПК України або принципам.

Троте, сьогодні виникає багато питань при правозастосуванні п. 4 ст. 22 КПК України, в якому зазначається, що повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення здійснюється прокурором. Однак, ані у ст. 22 КПК України, ані будь-якій іншій не визначено, що мається на увазі під повідомленням про підозру: процесуальна дія чи процесуальне рішення?

Відповідно до ст. 110 КПК України процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду. В свою чергу, рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови, яка виноситься у випадках, передбачених КПК України, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне [3]. Таким чином, якщо визнавати повідомлення про підозру процесуальним рішенням, то воно має бути оформлене у вигляді постанови.

Разом з тим, слід звернути увагу, що відповідно до ч. 4 ст. 291 КПК України до обвинувального акта додається реєстр матеріалів досудового розслідування. Останій відповідно до ст. 109 КПК України складається слідчим або прокурором і надсилається до суду [3]. Реєстр матеріалів досудового розслідування містить: процесуальні дії, процесуальні рішення, прийняті під час досудового розслідування та види заходів забезпечення кримінального провадження [3].

Водночас, зазначимо, що проведене нами опитування слідчих, адвокатів та аналіз матеріалів кримінальних проваджень, дають нам підстави констатувати, що слідчі неоднозначно вирішують це питання. Одні при складанні реєстру матеріалів досудового розслідування відносять повідомлення про підозру до процесуальних дій, а інші – до процесуальних рішень. Така невизначенність на практиці призводить до того, що поряд з іншими недоліками – це є підставою для повернення обвинувального акту прокуророві відповідно до ст. 314 КПК України, про що, зазвичай, клопоче сторона захисту.

В той же час, слід зазначити, що це не єдине проблемне питання, пов'язане із повідомленням про підозру, яке виникає при реалізації принципу змагальності. Проте воно має важливе теоретичне і практичне значення, адже саме з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення розпочинається така стадія кримінального провадження, як притягнення до кримінальної відповідальності, що, в свою чергу, є першою складовою функції обвинувачення.

Очевидно, що важливість такого рішення, як повідомлення про підозру, важко переоцінити, оскільки наявність саме обгрунтованої підозри є підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема, запобіжних заходів (ст. 132, ст. 177 КПК України).

Водночас, сьогодні сторона захисту, реалізуючи принцип змагальності, майже повністю позбавлена можливості самостійно відстоювати свою правову позицію щодо обгрунтованості підозри, кваліфікації кримінального правопорушення тощо. Як показує практика, заявлені стороною захисту клопотання в порядку ст. 220 КПК України щодо ознайомлення з доказами, що обгрунтовують підозру, зміни правової кваліфікації, не приймаються до уваги слідчим і взагалі залишаються без розгляду та реагування. А оскаржити повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення в порядку ст. 303 КПК України можливо лише після спливу двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, що негативно відображається на захисті прав та законних інтересів підозрюваного.

Так, проведений аналіз матеріалів кримінальних проваджень та опитування слідчих і адвокатів дозволяють зробити висновок, що у багатьох випадках на момент складання обвинувального акту особа повідомляється про нову підозру або раніше повідомлена підозра змінюється. При цьому, частіше у сторону пом'якшення.

Отже, на нашу думку, більш доцільним у розрізі реалізації принципу змагальності буде внесення змін до ч. 1 ст. 276 КПК України такого змісту «повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення оформлюється у вигляді постанови прокурора або слідчого за погодженням з прокурором».

Таким чином, принцип змагальності під час досудового розслідування реалізується слідчим суддею через його керівне становище у кримінальному провадженні. Це означає, що при вирішенні будь-якого питання, що ініціюється сторонами, як шляхом подання клопотання, так і подання скарги, слідчий суддя, *по-перше*, неупереджено ставиться до його вирішення; *по-друге*, надає кожній стороні однакоvu можливість реалізувати процесуальні механізми у зібранні та наданні доказів на підтвердження переконливості своїх доводів; *по-третє*, створює можливість сторонам провадження всебічно та повно дослідити всі обставини, які необхідні для правильного вирішення обставин справи; *по-четверте*, розглядає будь-яке (без обмежень) клопотання сторони обвинувачення лише у присутності сторони захисту.

Другим спеціальним принципом кримінального провадження є безпосередність дослідження показань, речей і документів, сутність якого відображена у ст. 23 КПК України і полягає у наступному:

- 1) у безпосередньому дослідженні доказів судом;
- 2) усному отриманні судом показань від учасників кримінального провадження;
- 3) не визнанні доказами відомостей, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду;
- 4) в зобов'язанні сторони обвинувачення забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення.

Зазначений принцип досить часто є предметом наукового інтересу та стає об'єктом дослідження.

Як зазначається у науковій літературі безпосереднє дослідження доказів із позиції теорії кримінального процесу виступає самостійним елементом змісту принципу безпосередності, а з позицій доказового права – невід'ємним елементом процесу кримінально-процесуального доказування. У ході безпосереднього дослідження доказів суд за участю сторін кримінального провадження з метою підтвердження або спростування фактичних даних, які складають зміст доказів, особисто сприймає показання, речі і документи і здійснює перевірку кожного доказу як окремо, так і у взаємозв'язку з іншими доказами [54, с. 141].

Слід погодитись із В. О. Попелюшко, який зауважує, що принцип безпосередності дозволяє уникнути неповноти і перекручування під час передачі відомостей, необхідних для правильного вирішення справи, та створює умови для найбільш повного і критичного дослідження всіх доказів [55, с. 46].

Разом з тим, слід звернути увагу на наступне, досить не однозначне питання реалізації зазначеного принципу. Не дивлячись на той факт, що основне положення зазначеного принципу – це безпосереднє дослідження доказів судом, ч. 2 ст. 23 КПК України містить вказівку на два виключення з цього правила. Так, відповідно до ч. 2 ст. 23 КПК України суд може прийняти як доказ показання осіб, які не надають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених КПК України.

Мається на увазі по-перше, допити у режимі відеоконференції обвинуваченого у порядку ч. 3 ст. 351 КПК України; свідка та потерпілого у порядку ч. 9 ст. 352 і ч. 2 ст. 353 КПК України та малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого у порядку ч. 4 і 5 ст. 354 КПК України, а по-друге, допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні в порядку ст. 225 КПК України.

З приводу першого випадку існує точка зору, що проведення допиту у режимі відеоконференцв'язку зі створенням акустичних і візуальних перешкод є визначеним об'єктивним обмеженням принципу безпосередності дослідження доказів,

оскільки використання цього заходу забезпечення безпеки не завжди сумісне з принципом безпосередності доказів і правом обвинуваченого на захист [56, с. 85–86]. Ми погоджуємося із цією точкою зору, а на аргументацію своєї позиції зазначимо, що сьогодні в жодному нормативно-правовому акті не визначено процедуру проведення допиту у режимі відеоконференцзв'язку зі створенням акустичних і візуальних перешкод, зокрема: у законі не визначено вимоги до приміщення, де цей допит проводиться, його обладнання, присутніх суб'єктів.

У зв'язку із цим виникають питання щодо можливого впливу на осіб, що допитуються у режимі відеоконференцзв'язку, а за такого допиту у суду немає повної можливості безпосередньо оцінити показання допитуваних. Вважаємо, що це є підставою для внесення змін у кримінальне процесуальне законодавство.

Таким чином, сутність принципу безпосередності дослідження показань, речей і документів в діяльності слідчого судді розкривається через його суддівську безпосередність в дослідженні доказів: 1) отриманні показань свідка, потерпілого, підозрюваного; 2) оголошенні та розкритті змісту наданих сторонами документів (при цьому важливо не лише оголосити певний документ, але й довести його зміст до відома учасників справи та надати їм можливість дати правовий аналіз даного документу); 3) в огляді речей та їх правовому аналізі.

Наступний спеціальний принцип, що потребує розгляду в контексті нашого дослідження, це забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, який передбачений ст. 24 КПК України.

Відповідно до ч. 1 цієї статті кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК України. В той же час, відповідно до ч. 2 гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому КПК України, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді [3].

Водночас, слід звернути увагу, що в науковій літературі висловлювалась точка зору щодо недопустимості опускати в статті КПК важливу частину змісту із цих конституційних

принципів, зокрема ч. 3 ст. 55 Конституції України: «Кожний має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав у відповідні міжнародні судові інстанції...» [57, с. 263].

Однак, на нашу думку, немає доцільності дублювати положення Конституції України у КПК України, оскільки подвійне викладення одних й тих самих норм у різних нормативно-правових актах все одно не в змозі забезпечити ефективну їх реалізацію на практиці. Для цього необхідна система різноманітних юридичних засобів, про які мова піде в подальших підрозділах нашого дослідження.

Як бачимо, зі змісту ч. 1 ст. 24 КПК України витікає, що будь-яке рішення, дія чи бездіяльність суду, слідчого судді, прокурора, слідчого без виключення підлягають оскарженню. На аргументацію нашої позиції наведемо наступні обґрунтування:

- 1) дана стаття не визначає, які рішення, дії чи бездіяльність суду, слідчого судді, прокурора, слідчого не можуть бути оскаржені;
- 2) припис ч. 1 ст. 24 КПК України щодо порядку відправляє нас до ст. 306 КПК України, яка визначає посадову особу та орган, що розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, правила за якими здійснюється їх розгляд, терміни розгляду, учасників розгляду, а також до ст. 310, в якій зазначено, що оскарження ухвал слідчого судді здійснюється в апеляційному порядку. Як бачимо, ці статті визначають тільки порядок оскарження.

При цьому, слід відмітити, що ст. 303 та ст. 309 КПК України містять вичерпні переліки рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування (ст. 303 КПК України), а також ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування (ст. 309 КПК України).

З аналізу цих статей робимо висновок про те, що вони не відповідають загальному принципу кримінального провадження – забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (ст. 24 КПК України), йдуть з нею в розріз, оскільки стаття 24 КПК України не містить вказівок на конкретні підстави оскарження та випадки, коли певне рішення, дія чи бездіяльність не можуть бути оскаржені.

В науковій літературі це питання вже було предметом наукової дискусії. Так, О. В. Баулін, розглядаючи принцип забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, зазначає, що у процесі практичної реалізації цього принципу кримінального провадження виявлено факти постановлення слідчими суддями ухвал за результатами розгляду скарг сторони захисту та деяких інших учасників досудового розслідування, предмет яких виходить за межі їх компетенції та вимог закону щодо порядку їхнього розгляду, внаслідок чого відбувається передчасне втручання установ судової влади у процесуальну незалежність і самостійність слідчих та прокурорів, яких намагаються зобов'язати вчинити ті чи інші процесуальні дії або прийняти відповідні рішення. В той же час, дослідник стверджує, що ситуація ускладнюється тим, що через відсутність ухвал такого виду в наведеному у ст. 309 КПК України переліку тих, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування в апеляційному порядку, створюється уявлення, що зазначені рішення оскарженню в апеляційному порядку не підлягають [58, с. 12–13].

На нашу думку, враховуючи вищевикладені аргументи, погодитись із О. В. Бауліним досить складно, оскільки, по-перше, відмова слідчого судді у відкритті провадження про розгляд скарги сторони захисту на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора є також порушенням права особи на справедливий суд та на доступ до правосуддя відповідно до ст. 55 Конституції України, ст. ст. 6, 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики ЄСПЛ; по-друге, як справедливо зазначається в постанові Верховного Суду України від 3 березня 2016 р. № 5-347кС15 «забезпечення права на оскарження» є більш широким поняттям, ніж поняття «право», яке використовується в гл. 31 «Провадження в суді апеляційної інстанції», оскільки воно передбачає, крім самого «права», ще й гарантований державою механізм його реалізації. Забезпечення права на апеляційне й касаційне оскарження включає як можливість оскарження судового рішення, так і обов'язок суду прийняти та розглянути подану апеляцію чи касацію [59]; по-третє, можливість оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності не може

бути виправдана обмеженням процесуальної незалежності і самостійності слідчих та прокурорів, оскільки не кожне їх рішення і дія є законним, а бездіяльність обгрунтованою.

Таким чином, маємо констатувати певні не відповідності між ст. 24, ст. 303 та ст. 309 КПК України та зазначити, що не дивлячись на те, що дві останні статті містять вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора та вичерпний перелік ухвал слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, відповідно до ст. 24 і як показує практика будь-яке рішення, дія чи бездіяльність зазначених суб'єктів можуть бути оскаржені. Отже, на нашу думку, постає питання про необхідність внесення змін до ст. 303 та ст. 309 КПК України.

Як бачимо, принцип забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльностей реалізується слідчим суддею *по-перше*, у вчасному відкритті провадження за скаргою до слідчого судді та направленні учасникам відповідної ухвали; *по-друге*, в доведенні до відома учасників провадження права на оскарження рішення, винесеного слідчим суддею з вказівкою строку його оскарження та суду, до якого рішення може бути оскаржено, *по-третє*, у вчасному наданні учасникам провадження копії рішення, прийнятого за клопотанням чи скаргою учасників провадження та особливо у вчасному наданні учасникам провадження копії повного тексту рішення.

Наступний спеціальний принцип кримінального провадження, що потребує розгляду в контексті нашого дослідження, – це принцип публічності. Зазначений принцип передбачений ст. 25 КПК України, відповідно до якої прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила [3].

Слід зауважити, що зміст принципу публічності є предметом дослідження багатьох науковців і широко висвітлюється у науковій літературі.

Так, І. Ф. Демидов вважає, що «публічність кримінального процесу – це його державна засада, суть якої в тому, що захист суспільства й громадян від злочинних посягань є важливим і відповідальним обов'язком правоохоронних органів, а не справою самих громадян. Відповідно до принципу публічності, органи розслідування, прокуратури зобов'язані в кожному випадку встановлення ознак злочину розпочати досудове розслідування, прийняти заходи, передбачені законом до встановлення істини і покарання винних» [60, с. 136–138].

В свою чергу, Ю. П. Аленін є прибічником широкого тлумачення принципу публічності, який покладає на органи прокуратури, слідства такі обов'язки: 1) будучи поінформованими про вчинене кримінальне правопорушення, посадові особи цих органів зобов'язані розпочати кримінальне провадження, розслідувати його й передати для вирішення суду, незалежно від того, чи є відповідне прохання про це потерпілого (крім випадків, що стосуються приватного обвинувачення); 2) вияснити всі суттєві для провадження обставини, спираючись, передусім, на особисту ініціативу; 3) на прокурора покладається обов'язок передати обвинувальний акт у суд, де він підтримує обвинувачення; 4) суд забезпечує всебічне та вичерпне дослідження обставин кримінального провадження; він не обмежений доказами, які надані обвинуваченим, захисником, а самостійно перевіряє необхідні докази, виясняючи важливі для провадження обставини, й тим самим забезпечує доведеність вини (п. 3 ч. 1 ст. 129 Конституції України) [61, с. 32].

Ю. П. Михальчук зауважує, що принцип публічності кримінального провадження на етапі досудового розслідування полягає в обов'язку прокурора, слідчого в передбачених законом випадках розпочати кримінальне провадження, здійснити всі передбачені законом заходи і провести всі передбачені законом процесуальні дії в межах розслідування кримінального правопорушення для встановлення підозрюваних осіб, реабілітації невинуватих осіб, охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження; усебічно, повно й

неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, які пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень [62, с. 123].

Очевидно, що хоча І. Ф. Демидов та Ю. П. Алєнін розкривали принцип публічності ще за дії КПК 1960 р., їх наукові позиції досить обґрунтовані і заслуговують на увагу і сьогодні. Однак, зрозуміло, що з врахуванням умов сьогоднішнього дня, реформи кримінальної юстиції та прийняття нового КПК України 2012 р., цей принцип потребує уточнення.

При цьому, слід враховувати, що принцип публічності відповідно до КПК 1960 р. був визначений у ст. 4, в якій зазначалося, що суд, прокурор, слідчий, орган дізнання зобов'язанні в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб винних у вчиненні злочину і до їх покарання [63].

Як бачимо, принцип публічності за КПК 1960 р. більш широко тлумачився аніж за КПК 2012 р., оскільки включав вказівку на покарання [53, с. 57].

В той же час, не дивлячись на той момент, що визначення принципу публічності, надане Ю. П. Михальчуком, є досить обґрунтованим, сьогодні, на наш погляд, принцип публічності, визначений у чинному КПК України, вимагає доопрацювань.

Так, із ст. 25 КПК України можна зробити висновок, що принцип публічності зводиться лише до встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила. Однак, ми вважаємо, що це є не зовсім вірним і суперечить принципу верховенства права, оскільки вжиття заходів щодо встановлення заподіяної шкоди ним не охоплюється [53, с. 59].

Для аргументації своєї позиції слід згадати визначення такої правової категорії, що співвідноситься із принципом публічності, як публічний інтерес [53, с. 57].

У загальному розумінні в теорії права під публічним інтересом розуміють спільні інтереси, що їх можна розглядати як узагальнення особистих, групових інтересів, без задоволення та

реалізації яких неможливо, з одного боку, реалізувати приватні інтереси осіб, а з другого – неможливо забезпечити цілісність, стабільність та нормальний розвиток організацій, держав, націй, соціальних прошарків та суспільств у цілому [64].

При цьому, як зазначається у науковій літературі, публічний інтерес слугує меті забезпечення цілісності і стійкого функціонування суспільства має особливий порядок реалізації, носить імперативний характер, на його захисті стоять різні державно-владні інститути, а його реалізація завжди відбувається в інституційних формах [65, с. 522].

Таким чином, як бачимо, публічний інтерес – це інтерес більшості, який спрямований на задоволення інтересів та нормального функціонування суспільства, а тому, на нашу думку, беззаперечно, це має відобразитися у тлумаченні принципу публічності у ст. 25 КПК України. На нашу думку, доречно зазначену статтю доповнити вказівкою на вжиття не лише всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, однак, і заподіяної шкоди цим правопорушенням [53, с. 58].

Це по-перше, буде узгоджуватися із визначеними у чинному КПК України завданнями кримінального провадження, а по-друге, буде заходом забезпечення невідворотності відшкодування заподіяної шкоди [53, с. 58].

Отже, пропонуємо ст. 25 КПК України викласти у наступній редакції: «Прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення, особи, яка його вчинила, та заподіяної шкоди цим правопорушенням» [53, с. 58].

Таким чином, принцип публічності в діяльності слідчого судді на досудовому кримінальному провадженні, яке вже є публічним за своєю сутністю відповідно до визначеної мети кримінального провадження (ст. 2 КПК), полягає у забезпеченні

прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження при вирішенні питань, віднесених до повноважень слідчого судді зі здійснення контролю (при застосуванні запобіжних заходів, інших заходів забезпечення кримінального провадження тощо).

Наступним принципом, що потребує розгляду у контексті нашого дослідження, є принцип диспозитивності, який розкривається у ст. 26 КПК України.

Загальновідомо, що зміст диспозитивності походить із демократичних принципів кримінального судочинства, характерних для країн Європи, так званої змагальної чи змішаної форми процесу, що передбачає запровадження можливості альтернативи – передбачена можливість судового компромісу або ж ситуація, за якої обвинувачення підтримує державний обвинувач або ж і сам потерпілий. Така активність спрямована в першу чергу на інтереси людини, надаючи їй більш широкий вибір вільної поведінки в рамках закону [66, с. 74].

Відповідно до ст. 26 КПК України принцип диспозитивності зводиться до наступного: 1) сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених КПК України. 2) відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення тягне за собою закриття кримінального провадження, крім випадків, передбачених КПК України; 3) слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішують лише ті питання, що винесені на їх розгляд сторонами та віднесені до їх повноважень КПК України; 4) кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення [3].

При цьому слід зазначити, що принцип диспозитивності не просто проголошений у ст. 26 КПК України, ним пронизаний увесь КПК України 2012 р. Аналіз КПК України дозволяє констатувати, що найбільшого свого прояву він набуває в судових стадіях під час реалізації принципу змагальності сторін, де сторони надають докази і здійснюють доведення їх переконливості у судді [53, с. 59].

Також необхідно звернути увагу, що в порівнянні із КПК 1960 р. у КПК України 2012 р. принцип диспозитивності значно розширено. Так, сторона обвинувачення може ініціювати (визнати) особу потерпілою за відсутності її заяви (проте за її згодою), заявляти цивільний позов в інтересах громадян, що не спроможні самостійно захистити свої права, самостійно проводити процесуальні дії або надавати доручення оперативним підрозділам, прокурор може самостійно повідомляти особі про підозру або доручити це слідчому, потерпілий має право примиритися із підозрюваним, обвинуваченим, укласти угоду про примирення із обвинуваченим. В свою чергу, щодо сторони захисту зазначимо, що підозрюваний, обвинувачений мають право на вибір захисника, на побачення з ним до першого допиту, а також на конфіденційність спілкування, сторона захисту має право оскаржувати будь-яке рішення сторони обвинувачення і заявляти будь-яке клопотання. Сторони відкривають одна одній зібрані докази [53, с. 60].

Як бачимо, принцип диспозитивності вказує на досить демократичний характер кримінального судочинства за чинним КПК України, а також на змагальний характер кримінального процесу [53, с. 60].

При цьому, передбачення законодавцем в окремій статті чинного КПК України принципу диспозитивності є безпосереднім доказом становлення і розвитку України як демократичної держави з курсом на реформування інституту кримінального судочинства з урахуванням найкращих європейських традицій [53, с. 60].

Отже, новели кримінального процесуального законодавства в частині передбачення принципу диспозитивності в окремій статті сприяють ефективній реалізації стороною обвинувачення та стороною захисту своїх прав та забезпеченню рівності цих сторін у кримінальному провадженні [53, с. 61].

Таким чином принцип диспозитивності у діяльності слідчого судді тісно пов'язаний з принципом змагальності сторін, і реалізується шляхом: 1) створення умов для можливості сторін кримінального провадження вільно використати свої права у межах та у спосіб, передбачених КПК України; 2) до вирішення лише тих питань, що винесені на його розгляд сторонами та

віднесені до його повноважень Кримінальним процесуальним кодексом [53, с. 61].

Наступним спеціальним принципом кримінального провадження відповідно до ст. 27 КПК України є гласність і відкритість судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій.

Сутність даного принципу полягає у : 1) можливості бути присутнім під час судового розгляду; 2) отриманні інформації щодо результатів судового розгляду; 3) праві на ознайомленні із процесуальними рішеннями та отриманні їх копій; 4) праві на отриманні інформації про дату, час і місце судового розгляду; 5) у можливості суду оголосити особисті записи, листи, зміст особистих телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень; 6) у повному фіксуванні судового засідання та процесуальних дій технічними засобами; 7) в отриманні копії технічного запису судового засідання; 8) у використанні портативних аудіозаписуючих пристроїв та веденні стенограм і нотатків; 9) проведенні фотозйомки, відеозапису, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню; 10) у проголошенні судового рішення прилюдно [3].

При цьому, слід звернути увагу, що на практиці при реалізації зазначеного принципу можуть виникати окремі проблемні моменти. Так, відповідно до ч. 1 ст. 27 КПК України ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді інформації про дату, час і місце судового розгляду. Однак, як свідчить слідчо-адвокатська практика реалізувати це право досить проблематично. Так, учасники кримінального провадження отримують судові повістки досить часто із суттєвими запізненнями. В свою чергу, на сайтах відповідних судів інформація про дату і час судового розгляду досить часто відсутня. І навіть письмовий запит до суду із проханням уточнення інформації про дату і час судового розгляду не завжди є гарантією реалізації цього принципу, оскільки відповіді на ці запити або надходять із запізненнями, або взагалі не надходять. Таких висновків ми приходимо із опитування респондентів.

На наш погляд, вирішити цю проблему могло б закріплення імперативної норми щодо необхідності обов'язкового викладення на сайтах судів інформації про дату і час кожного судового розгляду.

Таким чином, принцип гласності і відкритості судового провадження реалізується слідчим суддею шляхом: 1) створення умов для реалізації права на отримання інформації про дату, час і місце судового розгляду, можливості бути присутнім під час судового розгляду та отриманні інформації щодо результатів судового розгляду; 2) можливості судді оголосити особисті записи, листи, зміст особистих телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень; 3) повного фіксування судового засідання та процесуальних дій технічними засобами, наданні можливості ознайомитися із процесуальними рішеннями, отримати їх копії та копії технічного запису судового засідання; 4) забезпечення реалізації права на використання портативних аудіозаписуючих пристроїв, ведення стенограм та нотатків; 5) забезпечення можливості проведення фотозйомки, відеозапису, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню.

У контексті нашого дослідження також потребує розгляду такий спеціальний принцип кримінального провадження, як принцип розумності строків, що відповідно до ст. 28 КПК України полягає у наступному:

- 1) кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки, що не можуть перевищувати передбачені 28 КПК України строки їх виконання або прийняття;
- 2) проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя, а судового провадження – суд;
- 3) у невідкладному першочерговому розгляді в суді кримінального провадження щодо особи, яка тримається під вартою, або неповнолітньої особи;
- 4) у праві особи на розгляд його справи або закриття відповідного кримінального провадження щодо нього в найкоротший строк;
- 5) у праві особи на здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК України.

При цьому, слід зауважити, що відповідно до ч. 1. ст. 28 КПК України розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень [3].

Водночас, необхідно зазначити, що ч. 1 ст. 113 КПК України надає визначення такої процесуальної категорії, як процесуальні строки – це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії. При цьому, будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невиправданої затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідним положенням КПК України [3].

При цьому, здійснивши аналіз КПК України, ми зробили висновки, що розумні строки поділяються на три види:

- 1) розумні строки, встановлені кримінальним процесуальним законом, тобто коли законодавець визначає в положеннях КПК фіксований процесуальний строк: зокрема: неявка адвоката, представника для участі у проведенні обшуку особи протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку (ч. 5 ст. 236 КПК України); письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання (ч. 2 ст. 278 КПК України); строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання, який визначається згідно з вимогами ст. 209 КПК України (ч. 1 ст. 211 КПК України);
- 2) розумні строки, визначені слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом в межах граничних строків, встановлених кримінальним процесуальним законом (слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити в ухвалі про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або домашнього арешту дату закінчення її дії в межах строку, передбаченого КПК України (ч. 4 ст. 196 КПК України);
- 3) розумні строки встановлені судом, слідчим суддею (сторонам кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження з урахуванням обсягу, складності матеріалів

та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами (ч. 10 ст. 290 КПК України); особи, зазначені у ст. 393 КПК України, мають право подати до суду апеляційної інстанції заперечення на апеляційну скаргу на вирок чи ухвалу суду першої інстанції в письмовій формі протягом встановленого судом апеляційної інстанції строку (ч. 1 ст. 402 КПК України).

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що під розумними строками слід розуміти встановлені кримінальним процесуальним законом або відповідно до нього слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії, що є об'єктивно можливим, без невинуватої затримки.

Таким чином, принцип розумності строків у діяльності слідчого судді зводиться до наступного: 1) до забезпечення проведення досудового розслідування у розумні строки; 2) до виконання процесуальних дій або прийняття процесуального рішення у строки, що передбачені КПК України; 3) до виключення випадків необґрунтованого затягування строків розгляду певних клопотань чи скарг та безпідставного продовження встановлених законом строків.

Також потребує розгляду такий спеціальний принцип кримінального провадження, як мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

Відповідно до ст. 29 КПК України сутність змісту зводиться до наступних положень:

- 1) щодо мови складання процесуальних документів;
- 2) щодо повідомлення окремих дій чи рішень іншою мовою крім державної, якою володіє учасник провадження;
- 3) щодо права учасників кримінального провадження давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють;
- 4) щодо користування у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому КПК України;
- 5) щодо вручення певних рішень в перекладі на рідну мову або іншу мову, якою володіють учасники кримінального провадження.

В той же час, слід зауважити, що відповідно до ч. 4 ст. 29 КПК України

судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, надаються сторонам кримінального провадження або особі, стосовно якої вирішено питання щодо застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, а також представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у перекладі на їхню рідну або іншу мову, якою вони володіють [3].

Як бачимо, суб'єктам кримінального провадження надаються лише судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, тобто вирок суду, постанова про закриття кримінального провадження. Разом з тим, переклад інших процесуальних рішень, які приймаються під час досудового розслідування, законодавець не передбачає, зокрема: повідомлення про підозру, обвинувальний акт.

Хоча відповідно до КПК 1960 р. обвинуваченому вручалися в перекладі на його рідну мову не лише судові, але й слідчі документи. Ми вважаємо, що це положення КПК 1960 р. слід відобразити у чинному КПК України, оскільки це сприятиме більш повній та ефективній реалізації завдань кримінального провадження, а також принципу забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності.

Таким чином, принцип мови судочинства у діяльності слідчого судді полягає у наступному: 1) у проведенні судових слухань та складанні процесуальних документів мовою судочинства (української); 2) у створенні можливості учасникам справи говорити на іншій мові (яку він знає або добре володіє) та користуватися послугами перекладача; 3) у створенні можливості учасникам справи отримувати процесуальні документи та певні рішення на мові, яку вони знають або добре володіють.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що на сьогоднішній день спеціальні принципи кримінального провадження, як визначальні, керівні положення, що конкретизують особливості кримінального провадження як окремого виду юридичної практичної діяльності, не позбавлені проблемних моментів, та потребують удосконалення їх правового регулювання на законодавчому рівні. У реалізації спеціальних принципів кримінального провадження величезна роль належить слідчому судді.

Розділ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ СЛІДЧОГО СУДДІ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1 Історико-правовий розвиток інституту слідчого судді у кримінальному процесуальному законодавстві України

Прийняття КПК України 13 квітня 2012 р., як вже було сказано у попередніх підрозділах праці, відзначилось зміною інститутів захисту прав та свобод учасників кримінального провадження.

Так, новим положенням у КПК України є запровадження інституту слідчого судді, що є суддею суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому ст. 247 цього Кодексу, – голова чи за його визначенням інший суддя відповідного апеляційного суду» [3].

Слідчий суддя як суб'єкт доказування у кримінальному провадженні представляє значний інтерес, що пояснюється такими аргументованими підставами: інститут слідчого судді в кримінальному процесуальному законодавстві є одним з інструментів наближення до передових світових стандартів захисту прав людини; в сучасній Україні тривають обговорення щодо зміцнення юрисдикційних функцій слідчого судді.

С. Тищенко відзначає, що функціонування слідчого судді є повним відображенням раніше існуючої діяльності суду в ході досудового розслідування, яка здійснювалась відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України, який, зі змінами, діяв на території нашої держави з 1960 р. Проте особливістю

являється те, що в Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 р. і в Конституції України (ст.ст. 29–32) така діяльність не називалась «судовим контролем», тоді як, відповідно до КПК України 2012 р. (п. 18 ч. 1 ст. 3), саме таку назву отримав механізм діяльності судді в ході досудового розслідування [67, с. 161]. Проте історія Української держави та кримінального процесу зокрема вже ілюструвала діяльність вказаного суб'єкта кримінального провадження.

З метою належного дотримання прав та свобод людини під час кримінального провадження необхідний відповідний контроль органів досудового розслідування з боку державних органів. Такими повноваженнями в свій час наділялись, як органи прокуратури, так і представники юстиції [68, с. 171].

В свою чергу, реорганізація повітової поліції протягом 1858–1860 рр. і скасуванням кріпосного права внаслідок селянської реформи 1861 р. стали політичними передумовами появи посади слідчого судді [69, с. 178].

Вперше виокремлено слідчого суддю як суб'єкта контролю органів досудового розслідування Указом імператора Олександра II від 8 червня 1860 р., який визначав слідство окремим органом, відокремленим від поліції. Його статус та порядок діяльності закріплювався такими нормативними актами: Указ «Заснування судових слідчих», «Наказ судовим слідчим» [70, с. 133] та «Наказ поліції щодо провадження дізнання по подіях, що можуть представляти собою злочин або проступок» [71].

Зазначимо, що при розгляді проекту нормативно-правового акту «Заснування судових слідчих» піднімалось питання про назву посади як «слідчий суддя», однак таку пропозицію відразу було піддано критиці. Так, одним з аргументів було те, що за словами членів відповідної комісії неприйнятність даної посади полягає в тому, що цей суддя не судить, а тільки збирає дані, які подаються ним на розгляд суду. В зазначеному проекті визначається: «слідчий суддя здійснює слідство, і тому повинен іменуватися слідчим, але так як нині слідство, з відомства поліції, переходить до відомства судів, то відповідно слід його назвати: судовим слідчим» [72]. Судовий слідчий мав повноваження лише здійснювати розслідування по кримінальній справі. Також у зазначеному законодавстві того періоду посада

судового слідчого ототожнювалась з посадою члена повітового суду. Слідчий суддя призначався та звільнявся за поданням губернатора і зі згоди губернського прокурора міністром юстиції. Цікаво, що прийняття судовим слідчим кримінальної справи до свого провадження визнавалось як судовий акт. А суд здійснював контроль за дотриманням законності в процесі розслідування кримінальної справи.

У той же час, поліція продовжувала розслідувати злочини і проступки по малозначним справам, які перебували в її компетенції, оскільки у неї залишалися обов'язки по розслідуванню таких злочинів. До обов'язків всіх службовців поліції належало: переслідування, затримання злочинців, проведення первинного дізнання на місці злочину. Саме тому вони повинні були забезпечувати охорону громадського порядку, першими виїжджати на місце скоєння злочину і нести за це персональну відповідальність [73].

О. А. Квачевський зазначає: «дізнання знаходилося у зв'язку з досудовим слідством, тому що задовольняло дійсності розслідуваного злочину, давало підстави до початку слідства, створювало можливості слідчому обирати способи для подальшого розкриття істини, впливало на вибір його дій відносно обставин справи і осіб, які є учасниками кримінального процесу» [74]. Погоджуємось з таким твердженням, адже саме своєчасні дії поліції щодо збирання доказів та якісного огляду місця події могли ставати підґрунтям для розслідування кримінальної справи з подальшим встановленням винної особи.

У ст. 23 вищевказаного Указу серед прав суду називалось надання вказівок та приписів судовим слідчим; розгляд скарг щодо діяльності судових слідчих; перевірки прийнятих рішень судовими слідчими; зупинення провадження по конкретній кримінальній справі та її передання іншому судовому слідчому. Судді та прокурори також наділялись правом вимоги письмових відомостей від судового слідчого про досудове розслідування у разі отримання скарги щодо незаконного затримання особи [75].

Відповідно до положень «Заснування судових слідчих» визначався порядок створення слідчої комісії зі складу судових слідчих в особливо важливих випадках. Саме порядок

формування слідчої комісії при розгляді проекту «Заснування судових слідчих» викликав жваву дискусію серед правотворців, які акцентували свою увагу на тому, що комісія повинна була створюватися за пропозиціями повітового стряпчого і губернського прокурора на вимогу начальника губернії при вчиненні окремих видів злочину (про вбивство, при розбої, при релігійних злочинах і т.д.) під керівництвом судового слідчого, губернського стряпчого або члена повітового суду. Як наслідок, прокурор і стряпчий мали право вимоги письмових відомостей від судового слідчого щодо ходу проведення слідства. Проте зазначені положення так само і захищали слідчого суддю від дій зазначених посадових осіб, що спрощувало їх роботу [72].

Діяльність судового слідчого повинна була контролюватися Міністерством юстиції, яке розробляло особливу інструкцію, і якій визначався порядок звітності судових слідчих. Особливістю вказаної інструкції було те, що в ній прописувався порядок звільнення судового слідчого, основною вимогою якого було передання такої справи до суду [76].

Важливо, що в «Заснуванні судових слідчих» прописувався порядок взаємодії судового слідчого з іншими посадовими особами правоохоронної системи, їх підпорядкованість та відповідальність. Наприклад, всі скарги та доноси на слідчого розглядалися повітовим стряпчим, а право давати судовим слідчим вказівки, розпорядження, розглядати скарги на їх дії, передавати справи від одного слідчого іншому належало лише судовим органам.

Зауважимо, що одночасно з «Заснуванням судових слідчих» був прийнятий «Наказ судовим слідчим». Він визначив для судового слідчого порядок дій при веденні слідства, а також послідовність дій при виконанні обов'язків щодо провадження попереднього слідства у кримінальних справах. Зазначеними інструкціями повинні були керуватися не лише слідчі, а й слідча комісія за окремими кримінальними справами при її створенні [68, с. 172].

Так, у вказаному правовому акті судовий слідчий наділявся значною процесуальною самостійністю щодо порушення кримінальної справи, не зважаючи на законодавчу невизначеність поняття «попереднє розслідування». Використовувався

загальноновживаний термін «слідство», яке мало офіційне тлумачення як «вишукування всіх обставин справи або події, що становить злочин і збирання доказів до викриття і притягнення винного» [77].

8 червня 1860 року був прийнятий важливий акт процесуального законодавства того часу – «Наказ поліції по провадженню дізнання для розслідування обставин, що можуть містити в собі злочин і проступок», в якому визначалися правила проведення розслідування злочинів і провадження дізнання органами поліції. Okремо в нормативному акті окреслювалися обов'язки поліції щодо розслідування злочинів, які підлягають судовому розгляду. Такі дії обов'язки поліції обмежувалися лише початковими слідчими діями на місці злочину, а весь загал слідства в повному обсязі здійснювали судові слідчі. «Наказ поліції по провадженню дізнання для розслідування обставин, що можуть містити в собі злочин і проступок» вважається чіткою інструкцією поліцейським чиновникам щодо проведення первинних слідчих дій безпосередньо на місці злочину [69, с. 273].

«Заснування судових слідчих», «Наказ судовим слідчим», «Наказ поліції...» є важливим знаряддям для дослідження злочину в інтересах закону і особистості. Зазначені нормативні акти стали основою Статуту кримінального судочинства 1864 р., який сформував основу сучасного кримінального процесуального законодавства.

А. Ф. Коні зазначає: «Наказ знаменував собою проведену в 1860 р. межу, за яку повертатися не можна, не ризикуючи похитнути всю побудову кримінального процесу, опинитися знову в тих нетрях, серед яких блукала протягом багатьох років, знемагаючи, потреба суспільства в реальному правосудді, під виглядом турботи про яке, в недавні вже роки, міністром юстиції Муравйовим пропонувалися знову перетворення досить сумнівного характеру... » [78, с. 127].

20 листопада 1864 року з прийняттям Статуту кримінального судочинства були розширенні функції поліції, а саме: участь в провадженні досудового слідства, виконання окремих доручень судового слідчого та ін. [79].

В дореволюційний період кримінальний процес будувався як і раніше на репресивних засадах, а, отже, змагальність

на стадії попереднього розслідування була відсутня, що знаходить своє відображення саме у функціях судового слідчого, який зобов'язаний «з повною неупередженістю з'ясувати як обставини, що підтверджують вину обвинуваченого, так і обставини, його виправдовують» [80, с. 139].

Загалом, функціональні обов'язки судового слідчого були містили ряд суперечностей, тому що за своїми повноваженнями він мав право здійснювати захист, обвинувачення та судочинства, проте фактично не виконував ні функцію обвинувачення, ні функцію захисту, оскільки здійснення цих функцій означає не виконувати жодну з них окремо. Таким чином, в чистому вигляді він здійснював тільки судові функції [81, с. 311].

Проаналізувавши результати досліджень дореволюційних авторів, варто виділити такі характерні риси судових слідчих в кримінальному процесі:

- до повноважень судових слідчих належало прийняття самостійного рішення щодо проведення попереднього слідства у справі;
- повноваження судових слідчих обумовлені завданнями стадії попереднього розслідування – встановлення винної особи та вирішення питання про те, чи повинна справа бути направлена до суду;
- судові слідчі відносяться все ж таки до суддівського корпусу, адже наділені гарантіями, що пов'язані зі статусом судді, наприклад, їх незалежність при здійсненні процесуальних повноважень [68, с. 172].

Запровадження інституту судових слідчих було важливим кроком в розвитку дореволюційного кримінального процесуального права. Перед державою та суспільством постало завдання – розробити і законодавчо закріпити необхідність попереднього слідства в якості судової функції і його проведення посадовою особою судової влади, втілюючи зазначені положення у нормативно-правових актах [68, с. 173].

Наведене дає всі підстави вважати, що запровадження інституту слідчого судді було прогресивним кроком у кримінальному процесі, однак слід відмітити і встановлення тотального контролю над його діяльністю зі сторони прокуратури та суду. На нашу думку, такий контроль можна вважати позитивним,

адже сприяло реальному забезпеченню законності в процесі слідчої діяльності [68, с. 173].

Вивчення генези кримінального процесуального законодавства свідчить, що за своїми функціональними обов'язками судовий слідчий тих часів нічим не відрізнявся від звичайного слідчого з кримінального процесу радянської доби, за тим лише винятком, що структурно він належав до окружного суду чи до судової палати і всі його рішення підлягали судовому контролю, а скарги на його дії розглядалися цими судовими органами. Тим самим у цій моделі судочинства судовий слідчий, будучи під подвійним прокурорським і судовим контролем, реалізовував тільки функцію попереднього розслідування [82, с. 5].

Таким чином, у дореволюційний період судовий слідчий здійснював виключно досудове розслідування по кримінальним справам. В свою чергу, судовий контроль та прокурорський нагляд за діяльністю слідчих суддів сприяли законності їх діяльності [68, с. 173].

Наступним, на чому слід зупинитись – це період з 1917 по 1920 рр., який відзначився існуванням на території сучасної України Української Народної Республіки та Української держави. Як зазначає В. В. Землянська, суди та правоохоронні органи Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії у своїй діяльності деякий час керувалися законами колишньої Російської імперії й Тимчасового уряду, зокрема СКС 1864 р., які поступово були змінені і доповнені урядами Української Народної Республіки та Української держави. Проте більшість нормативно-правових актів у галузі судочинства, прийнятих у періоді Центральної Ради, гетьманату 38 Скоропадського та Директорії, не діяли внаслідок складної політичної ситуації в Україні та важких умов військового часу [83, с. 6–8].

В свою чергу, 1–12 (24–25) грудня 1917 р. у Харкові на I Всеукраїнському з'їзді Рад відбулось утворення Української Соціалістичної Радянської Республіки, що ознаменувалось початком запровадження в Україні радянської моделі держави, серед яких особливе місце належало і суду.

Важливо, що Декретом про суд № 1 від 22 листопада 1917 р. було постановлено: «Надалі до перетворення всього порядку судочинства попереднє слідство у кримінальних справах

покладається на місцевих суддів одноосібно» [84, с. 125–126]. Так було ліквідовано інститути судових слідчих.

А постанова Народного Секретаріату України «До введення народного суду» від 4 січня 1918 р. [85, с. 17] скасувала всі існуючі судові органи, інститути прокурорського нагляду, судових слідчих та приватної адвокатури й запровадила колективні місцеві народні суди, дільничні, повітові та міські [68, с. 173].

Положенням про народний суд УРСР від 26 жовтня 1920 року народному судді надано право проводити розслідування. Вказане положення стало підґрунтям для Інструкції для народних слідчих, а також циркуляр «Про провадження кримінальних справ у нарсудах» [84, с. 125–126]. Так народні слідчі стали правонаступниками слідчих комісій.

Стаття 6 Положення про народний суд встановлювала, що народний суддя одноосібно: 1) здійснював нагляд за провадженням дізнання органами міліції, затверджував та підсилював запобіжні заходи, а у випадку необхідності – пом'якшував їх; б) вирішував питання про зупинення дізнання та передання кримінальної справа до суду [84, с. 125–126].

Тобто, контроль за діяльністю органів міліції в процесі дізнання здійснювався народними суддями, що виражалось у оцінюванні дотримання прав та свобод людини і громадянина в кримінальному процесі [68, с. 173].

Наступні роки існування УРСР контроль за органами досудового розслідування зосереджувався то у руках суду, то у прокуратури [68, с. 173].

Так, КПК УСРР 1922 р. закріпив інститут судових слідчих, що діяли під контролем суду і під наглядом з боку прокуратури. Проте, вже в 1923 р. судовий контроль був замінений прокурорським наглядом, а у 1928 р. слідчі передаються у повне адміністративне підпорядкування органам прокуратури [68, с. 173].

При цьому, за КПК УСРР 1922 р. елементи статусу слідчого як носія судової влади, хоча й віддалено, були притаманні, (з-поміж інших слідчих) лише слідчим при радах народних суддів та при Народному Комісаріаті Юстиції (ч. 5 ст. 23 КПК), а за КПК УСРР 1927 року, і то лише на перших порах – військовим слідчим військового трибуналу (ч. 5 ст. 24 КПК) [86].

У 1922 р. в складі Народного комісаріату юстиції було засновано державну прокуратуру УРСР з метою «здійснення нагляду за додержанням законів в інтересах правильної постановки боротьби зі злочинністю». Положенням про прокурорський нагляд, затвердженим Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом УРСР 28 червня 1922 р., до компетенції прокуратури, зокрема, було віднесено безпосередній нагляд за діяльністю слідчих органів і органів дізнання у сфері розкриття злочинів [87, с. 71].

Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, прийняті 31 жовтня 1924 р., визначили, що попереднє розслідування органами дізнання, слідчими та іншими посадовими особами здійснювалось під наглядом прокуратури [88].

З 1924 р. судовий контроль за дотриманням прав та свобод громадян на етапі попереднього слідства знаходив свій вияв у тому, що судова перевірка відбувалась виключно коли рішення вже були прийняті, а дії (бездіяльність) – виконані. Слід відмітити і розірваність у часі між рішенням чи дією органу досудового розслідування та їх судовим розглядом [89, с. 12–26].

При цьому, зауважимо, відсутність судового контролю щодо кримінальних справ, провадження по яких було закрито. На той момент достатнім вважався відомчий контроль та прокурорський нагляд [68, с. 173].

20 липня 1927 р. новий КПК УРСР встановлював, що «Прокурор міг запропонувати слідчому скасувати обраний запобіжний захід або замінити його іншим, або ж обрати запобіжний 41 захід у разі, якщо його не обрав слідчий. Пропозиція прокурора змінити, скасувати або обрати запобіжний захід була обов'язкова для слідчого. Він міг оскаржити її до вищестоящего прокурора, але оскарження не припиняло виконання пропозиції прокурора (п. 146). Учасники кримінального процесу не мали права оскаржити дії слідчого до суду. Так, згідно з п. 205 КПК, сторони, свідки, експерт, поняті, поручники і заручники мали право оскаржити дії слідчого, які порушували або обмежували їхні права, прокуророві чи то безпосередньо, чи то через слідчого, дії якого оскаржувалися» [90, с. 35].

У вересні 1928 року постановою ВЦВК і РНК РРФСР внесено зміни до Положення про судоустрій РРФСР, якими слідчих виведено з-під підпорядкування судів та переведено у підпорядкування прокурорам. При цьому, їх підконтрольність Наркомюсту і місцевим радам залишалась без змін [91, с. 138–139].

Як стверджує А. Ф. Бундюк: «...виведення слідства поза межі компетенції суду створювало навколо кримінальних справ середовище «потенційної вини підозрюваного (обвинуваченого)». Під потенційною виною ми маємо на увазі векторність досудового розслідування, яка полягає у тому, що, оскільки робота прокуратури і слідства спрямована на результат доведення вини підозрюваного (обвинуваченого), а контроль за здійсненням таких процесуальних дій покладался на прокуратуру, то якісного забезпечення всестороннього дослідження обставин справи не завжди вдавалось досягнути і вирок здебільшого носив обвинувальний характер» [92, с. 79].

Дійсно, таке твердження не ставиться під сумнів, адже виключно прокурорський нагляд за законністю проведення досудового розслідування не може сповна забезпечувати цей процес всебічно, адже спрямованість прокуратури – обвинувальна [68, с. 173].

Водночас у Конституції СРСР від 5 грудня 1936 р. у ст. 127 встановлювалось, що ніхто не може бути заарештованим інакше, як на підставі рішення суду або санкції прокурора [93]. Однак таке закріплення у законі порядку взяття під варту з використанням сполучника «або» дозволяло слідчим уникати звернення до суду та обмежуватись санкцією прокурора [68, с. 174].

Прийняті у 1958 р. Основи кримінального судочинства СРСР та КПК 1960 року не передбачали положень про застосування заходів процесуального примусу на етапі досудового слідства за рішенням суду та взагалі залишили поза увагою судовий контроль будь-якої діяльності органів досудового розслідування [68, с. 174].

У КПК 1960 р. функція контролю за діяльністю посадових осіб на стадії досудового розслідування покладалась на органи прокуратури [68, с. 174].

Шляхи реформування досудового слідства в незалежній Україні були окреслені «Концепцією судово-правової реформи в Україні», прийнятою Верховною Радою України 28 квітня 1992 р. та Конституцією України 1996 р. Положення цих нормативних актів стали орієнтирами для законодавчої діяльності в галузі вдосконалення кримінального процесуального законодавства. У Концепції зазначалося про те, що процесуальним законодавством має надаватися максимум правових засобів для захисту, встановлюватися порядок оскарження до суду дій слідчого, пов'язаних з порушенням прав людини, розширюватися права учасників процесу та закріплюватися реальна процесуальна самостійність слідчого; уперше за часів незалежної України було використано термін «судовий контроль» [94].

Обраний вектор України як правової держави вимагав невідкладних змін до чинного на той час законодавства та відходження від усталених позицій в кримінальному процесуальному праві [68, с. 174].

Діяльність суду на стадії попереднього розслідування як контролюючого органу встановилась у незалежній Україні вже у Законі України «Про статус суддів» від 15 грудня 1992 року [68, с. 174].

Так, до повноважень районних (міських) і обласних судів Закон відносився розгляд скарг:

- 1) на постанову прокурора, слідчого, органу дізнання про відмову в порушення кримінальної справи (ст. 236–1 КПК),
- 2) про закриття справи (ч. 2 ст. 215, ч. 2 ст. 236, 236-6 КПК),
- 3) на санкцію прокурора про арешт (ст. 236–4 КПК) [95].

Розгляд суддями наведених скарг став здійснюватися по суті у формі оперативного (поточного) контролю за законністю та обґрунтованістю вказаних рішень органів дізнання, слідчого і прокурора, тобто безпосередньо на стадії досудового розслідування (ст.ст. 236–2, 236–4, 236–6 КПК), в той час як до цього мав місце виключно наступний контроль – контроль на стадіях віддання до суду та судового розгляду [86].

Отже, суддя відповідного суду шляхом розгляду скарг на дії осіб, які проводили попереднє слідство, та винесення рішень по ним отримав статус суб'єкта попереднього розслідування саме через реалізацію зазначених повноважень [68, с. 175].

А вже Законом України від 21 червня 2001 р. «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» суд наділявся новими повноваженнями на стадії досудового розслідування, зокрема:

- 1) обрання, продовження та зміну запобіжного заходу щодо обвинуваченого у вигляді взяття під варту суддями, відповідно, районного (міського), апеляційного та Верховного Суду України (ст. 156, 165–165-3 КПК);
- 2) дачу дозволу на обшук житла та іншого володіння особи (ст. 177 КПК);
- 3) накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 187 КПК);
- 4) огляд житла чи іншого володіння особи (ст. 190 КПК);
- 5) направлення обвинуваченого на стаціонарну експертизу;
- 6) включення в КПК загальних положень про можливість оскарження безпосередньо до суду й інших дій як слідчого (окрім тих, оскарження яких допускалося й дотепер) (ч. 5 ст. 234 КПК), так і прокурора (ч. 2 ст. 236 КПК), проте з відтермінуванням їх розглядом судом першої інстанції при попередньому розгляді справи або при розгляді її по суті (ч. 6 ст. 234, ч. 3 ст. 236 КПК) [96].

Однак рішенням Конституційного Суду України № 3-рп/2003 від 30 січня 2003 р. положення ч. 6 ст. 234 та ч. 3 ст. 236 КПК щодо неможливості розгляду судом на стадії досудового слідства скарг на постанови слідчого, прокурора стосовно приводів, підстав і порядку порушення кримінальної справи щодо певної особи були визнані неконституційними, втратили чинність [97].

Для виконання зазначеного рішення Конституційного Суду 24 грудня 2006 р. Кримінально-процесуальний кодекс України було доповнено ст.ст. 236⁷, 236⁸ – нормами, якими віднесено розгляд даного питання до повноважень судді місцевого суду за місцем розташування органу або роботи посадової особи, яка винесла постанову, з дотриманням правил підсудності. [63].

А взагалі дискусії серед науковців щодо необхідності запровадження інституту слідчого судді були постійними.

А. Ф. Бондюк, досліджуючи розвиток наукової думки щодо процесуального статусу слідчого судді, виділяє такі основні тези:

по-перше, слідчий суддя може зосередити серед своїх повноважень велику кількість повноважень прокуратури та керівника слідчого органу, що взагалі обмежить їхні функції; по-друге, слідчий суддя як член суддівської спільноти матиме позицію, що буде такою ж як і інших суддів загальної юрисдикції [98, с. 207].

В свою чергу, О. О. Мядзєлец стверджує: «запровадження інституту слідчих суддів неминуче призведе до послаблення судової влади, розмивання її кордонів, порушення системи стримувань і противаг» [99, с. 43].

Наприклад, М. М. Ковтун вказує, що наділений необхідними процесуальними засобами для об'єктивної та всебічної перевірки дій і рішень слідчих органів і прокурора інститут спеціалізованих слідчих суддів може й повинен стати надійною ланкою в системі стримувань і противаг у механізмі правового регулювання: «він має бути противагою щодо незаконних або необґрунтованих домагань публічних органів кримінального переслідування» [100, с. 44–45].

Передумовою запровадження інституту слідчого судді за КПК 2012 р. стало положення про «максимально широке застосування процедури попереднього судового дозволу на здійснення будь-якого обмеження свободи, таємниці приватного життя чи права власності особи (порівняно з моделлю постфактум контролю (судового оскарження) дій органів дізнання, слідства та прокуратури, що використовується в чинному КПК) та пов'язане з цим загальне обмеження дискреційних повноважень цих органів» [101].

З прийняттям 13.04.2012 року КПК України, слідчий суддя був визначений як суб'єкт, повноваження якого зводяться до забезпечення прав та свобод особи на стадії досудового розслідування та сприяння інтересам правосуддя. При цьому, слід вказати, що окремої норми, яка б встановлювала повноваження слідчого судді у чинному КПК немає, що, на нашу думку, потребує подальшого вирішення шляхом внесення відповідних змін до Закону [68, с. 175].

Доречно зазначити, що легальне визначення терміну «слідчий суддя» закріплено п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України: «це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового

контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому статтею 247 цього Кодексу¹, – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя» [3].

Відповідно до закону, «слідчі судді (суддя) обираються зборами суддів на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. Слідчий суддя не звільняється від виконання обов'язків судді першої інстанції, проте здійснення ним повноважень із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні враховується при розподілі судових справ та має пріоритетне значення» [121].

В той же час, необхідно зазначити, що неминуче втручання у сферу приватного життя та обмеження прав і свобод людини та громадянина під час проведення НСРД обумовлюють необхідність висунення до посадової особи, що здійснює судовий контроль, низки вимог.

У ході конституційної реформи правосуддя вимоги щодо кандидатури на посаду судді і порядок їх призначення також зазнали істотних змін. Більш того, критерії щодо майбутнього судді і процедура його відбору були сформульовані з урахуванням позитивного досвіду правових держав Європи. Але у підході до принциповості відбору суддів Україна пішла далі. Так, на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти і не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності в сфері права не менше п'яти років, компетентний, є добросовісним і володіє державною мовою (ст. 127 Конституції України) [1]. Призначається суддя Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя. Передусє цьому рішенню ретельна процедура складного конкурсного відбору та навчання в Національній школі суддів [121].

Слід сказати, що враховуючи важливість суду у забезпеченні верховенства права під час здійснення кримінального провадження, захисті прав, свобод та інтересів громадян, передбачається особливий порядок притягнення суддів до

¹ Слідчий суддя, який здійснює розгляд клопотань щодо негласних слідчих (розшукових) дій.

відповідальності, в тому числі дисциплінарної. Це, в свою чергу, є ще однією гарантією незалежності судді.

Новим у регламентації правового статусу судді стало те, що із закону виключили підставу для звільнення судді з посади за порушення присяги. Проте законодавець передбачив низку інших підстав для притягнення до дисциплінарної відповідальності. Серед них: неподання або несвоєчасне подання декларації родинних зв'язків; неподання або несвоєчасне подання декларації доброчинності; допущення суддею несумлінної поведінки, в тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня судді задекларованим доходам; не підтвердження суддею законності джерела походження майна [121]. Показово, що усі порушення стосуються сфери корупційних діянь. Передбачається, що зазначені зміни сприятимуть підвищенню відповідальності судової влади перед суспільством і зведуть нанівець можливості незаконного збагачення [204].

Проте, нажаль, закон не передбачає притягнення до дисциплінарної відповідальності судді за винесення ним незаконного рішення, яке в подальшому скасоване судами вищестоящих інстанцій або відповідно до рішень Європейського суду визнано таким, що порушує права та законні інтереси людини і громадянина.

Як було вже зазначено, за підсумками судово-правової реформи введено обов'язковість подання декларацій родинних зв'язків і доброчесності судді, форми яких розроблені і затверджені 31 жовтня 2016 року Вищою кваліфікаційною комісією суддів України [121]. За загальним правилом судді повинні щороку до 1 лютого подавати декларації шляхом заповнення на офіційному сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Щодо декларації родинних зв'язків, то суддя повинен зазначити відомості, перелічені у ст. 61 Закону «Про судоустрій і статус суддів», а саме «прізвища, імена, по батькові осіб, з якими у судді є родинні зв'язки, місця їх роботи (проходження служби), займані ними посади, якщо такі особи є або протягом останніх п'яти років, були, зокрема, членами Вищої ради правосуддя, Вищої ради юстиції, працівниками секретаріату Вищої

ради правосуддя, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Президентом України, членами Кабінету Міністрів України, Антимонопольного комітету України, народними депутатами, суддями, працівниками апарату суду, прокурорами, працівниками правоохоронних органів, адвокатами, нотаріусами, міськими, сільськими, селищними головами або їх заступниками тощо» [121]. У ст. 61 надано детальний і вичерпний перелік місць роботи та посад родичів. Відомості, надані суддею, вважаються апіорі достовірними [121].

Декларації доброчесності судді повинна бути відкритою для загального доступу через оприлюднення на офіційному веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та складається з переліку тверджень, правдивість яких суддя повинен задекларувати шляхом їх підтвердження або не підтвердження: поставити позначку під словами «підтверджую» або «не підтверджую» [121]. Наприклад, «Рівень мого життя відповідає наявному у мене і членів моєї сім'ї майну і отриманим нами доходам», «Майно, що належить мені або членам моєї сім'ї на праві володіння, користування або розпорядження, було придбано з законних джерел» або «Мною не допускалося поведінка, що ганьбить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу». Також суддя вправі доповнити декларацію додатковими поясненнями. За відсутності доказів іншого всі відомості, представлені суддею в зазначених деклараціях, вважаються достовірними [204, с. 69].

Якщо Вища кваліфікаційна комісія суддів отримає інформацію, що може свідчити про недостовірність (в тому числі неповноту) тверджень в деклараціях, вона зобов'язана провести перевірку, за результатами якої, за наявності підстав, прийняти рішення про притягнення до відповідальності [121]. У зв'язку з цим виникають деякі проблеми через нечітке регулювання даної процедури: 1) яким чином буде проводитися перевірка тверджень, зазначених в декларації доброчесності судді, 2) які докази можуть спростовувати твердження судді, наприклад «Я дотримувався положень професійної етики» або «Мною не порушувалася присяга судді/адвоката», 3) які фахівці будуть давати оцінку наміру судді приховати або спотворити твердження,

які ґрунтуються більш на власних, особистих переконаннях судді [202, с. 49].

На наше переконання, підстава для дисциплінарної відповідальності судді, визначена у п.3.ч. 1 ст. 106 Закону «Про судоустрій і статус суддів виглядає нечіткою та оціночною: «допущення суддею поведінки, яка ганьбить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді, його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують громадську довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків або інших учасників судового процесу» [121].

Поняттю моралі як філософській категорії присвячена окрема стаття в філософському енциклопедичному словнику: «це духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості і соціальних груп за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнені норми, цінності, зразки поведінки, принципи ставлення до інших індивідів і соціальних груп» [202, с. 50; 205, с. 456]. Її зміст залежить від сукупності багатьох факторів: історичного часу, культурних традицій, релігійних переконань, економічного розвитку, правосвідомості, менталітету народу і нації. Питання моралі оціночні, суб'єктивні, засновані тільки на уявленнях про «правильне», «духовне», «культурне» суб'єкта. Виникає питання щодо критеріїв оцінки поведінки судді в питаннях моралі та «честі мантиї» [202, с. 50].

Також дискусійним є питання щодо того, які норми суддівської етики та стандарти поведінки судді забезпечують суспільну довіру до суду. Так, відомо, що існує Кодекс суддівської етики, затверджений V черговим з'їздом суддів України 24 жовтня 2002 [206; 204, с. 70]. Крім того, рішенням Ради суддів України від 4 лютого 2016 року № 1 затверджений Коментар до зазначеного кодексу, в якому закріплено, що норми моралі в силу своєї специфіки є загальними, оціночними і тому досить невизначеними, а тому такими, які не можуть без додаткових, конкретизованих ознак, пов'язаних з особливим характером і умовами професійної діяльності судді, трансформуватися в правові, щоб визначати ступінь провини суддів. Цілком

логічно, що застосування дисциплінарної відповідальності не повинно бути універсальним наслідком їх порушення [207, с. 5].

Можна припустити, що «вищезазначена підстава може бути дуже широко розтлумачена, оскільки для одних людей деякі правила є цілком нормальними і моральними, а для інших – взагалі неприйнятними і аморальними. У свою чергу, широке тлумачення норми дозволить її застосування у випадках, які можуть і не відповідати закладеним в ній критеріям визначення відповідних термінів. Вважалося б більш правильним взагалі відмовитися від нечітких формулювань для встановлення такої вагомої причини як підстави для притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів» [204, с. 70].

З метою однакового застосування усіма суб'єктами права норм про які йшлося, необхідно розробити і прийняти відповідні нормативні акти, які будуть детально регулювати всі дії по встановленню, доведенню і остаточному застосуванню кожної з підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Необхідно створити детальні інструкції, довідники, форми процесуальних актів, інформаційних технологій по кожному етапу розслідування скарги на суддю. Крім того, велика роль у цьому процесі належить громадськості, яка є активним учасником контролю за доброчесністю судової влади. Тільки за таких умов процедура дисциплінарного провадження щодо судді буде захищати і право осіб, які звернулися зі скаргою, на неналежну поведінку судді, і самого суддю, від необґрунтованого звинувачення [204, с. 70].

Таким чином, реформа правосуддя, що відбувається в нашій державі, має на меті утвердження правопорядку, заснованого на високому рівні правової культури в суспільстві, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на принципах верховенства права і захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення – справедливого їх відновлення незалежним судом в розумні терміни. Судова система України покликана захищати права, свободи та законні інтереси людини і громадянина, права та законні інтереси юридичних осіб, інтересів держави шляхом своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на основі верховенства права [204, с. 70].

Поставлені цілі доступні тільки добросовісному високопрофесійному судді, якому держава гарантує підтримку і незалежність. Злагоджена прозора робота судової системи відповідно до європейських стандартів захисту прав людини зменшить кількість звернень громадян до міжнародних судових інстанцій і наблизить Україну до інтеграції в Європейське співтовариство. З урахуванням зміни ролі суду (слідчого судді) у досудовому розслідуванні і кримінальному провадженні, процесу реформування судоустрою, до зазначеного суб'єкта висуваються підвищені вимоги. Саме їх наявність є своєрідною запорукою дотримання та захисту прав людини і громадянина [204, с. 70].

Як бачимо, поява нового суб'єкта контролю за дотриманням прав та свобод особи на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні стала виявом якісних змін у кримінальному процесуальному законодавстві України та прагненням до гармонізації в процесі захисту особою своїх прав, свобод та законних інтересів [68, с. 175].

Підводячи підсумки, варто зазначити, що дослідження генези інституту слідчих дозволяє більш детально пізнати історію української держави і її правоохоронної системи та судової систем.

Дослідження становлення інституту судових слідчих в кримінальному процесуальному законодавстві України дозволяє виділити його наступні історичні етапи:

- а) 1 етап (1860–1917 рр.) – становлення інституту судових слідчих. Внаслідок відділення судової влади від влади адміністративної було сформовано нову структуру судочинства у XIX ст. Проведення судової реформи зумовило оновлення складу посадових осіб в структурі повітової поліції і, як наслідок, з'являється посада судового слідчого як незалежного і незмінного члену суду, наділеного широкими процесуальними повноваженнями.
- б) 2 етап (1917–1960 рр.) – скасування інституту судових слідчих. Передача контролю за провадженням досудового розслідування спочатку до компетенції органів прокуратури, а потім до компетенції судових органах.
- в) 3 етап (1960–2001 рр.) – відсутність судового контролю у кримінальному провадженні.

- г) 4 етап (2001–2012 рр.) – введення судового контролю за законністю і обґрунтованістю процесуальних рішень органів досудового розслідування.
- д) 5 етап (2012 р. – до сьогодні) – закріплення КПК України слідчого суддю як суб'єкта контролю за досудовим розслідуванням і його повноважень, пов'язаних з вирішення питань щодо обмеження конституційних прав і свобод осіб, розгляд скарг на рішення та діяльність відповідних органів та посадових осіб у кримінальному провадженні.

2.2 Правовий статус слідчого судді при застосуванні принципів кримінального провадження

В результаті довготривалої наукової та законотворчої роботи у 2012 р. було прийнято чинний КПК України із центральною фігурою у кримінальному провадженні – слідчим суддею. Необхідність його появи була обумовлена вимогами сучасності та великою кількістю причин, серед яких найбільш вагомими були відсутність процесуальної рівності між сторонами обвинувачення та захисту, значний обвинувальний ухил кримінального судочинства, невизначеність на законодавчому рівні змагального характеру кримінального провадження та інших принципів останнього, а також відсутність судового контролю за обмеженням конституційних прав і свобод осіб під час здійснення кримінального судочинства [102, с. 36].

Із прийняттям чинного КПК України 2012 року слідчий суддя, як неупереджена особа, наділяється великою кількістю повноважень, що раніше належали слідчому та прокуророві. При цьому реалізація повноважень слідчого судді, може здійснюватися за участю сторін, які мають право на оскарження прийнятих ним рішень, у випадках, передбачених КПК України [102, с. 36].

Так, відповідно до ч. 3 КПК України до повноважень слідчого судді належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [3]. Запровадження судового контролю за діяльністю органів досудового розслідування є надзвичайно прогресивним

кроком законодавця, оскільки останній направлений на забезпечення прав, свобод та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні [102, с. 36].

Слід також звернути увагу, що запровадження інституту слідчого судді та судового контролю у вітчизняному кримінальному процесі нашої держави в наукових колах було прийнято неоднозначно. Неоднаразово цей інститут піддавався суттєвій критиці. Так, О. А. Мядзелец вважає, що запровадження інституту слідчих суддів неминуче призведе до послаблення судової влади, розмивання її кордонів, порушення системи стримувань і противаг [103, с. 41].

На наш погляд, зазначена позиція є не зовсім обгрунтованою, оскільки сам слідчий суддя є представником судової влади, то досить сумнівною є позиція щодо «неминучого послаблення судової влади». В той же час, Конституція України визначає «кордони судової влади» у ст. 124, відповідно до якої юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення [1], тому точка зору О. А. Мядзелец стосовно розмивання кордонів судової влади, на наш погляд, є досить дискусійною.

В. Т. Маляренко зауважує, що оскарження всіх процесуальних дій (бездіяльності) і рішень посадових осіб, що провадять розслідування справи, паралізувало б роботу останніх, водночас особа, щодо якої порушено кримінальну справу, «має перспективу судового захисту», оскільки «рано чи пізно справа буде розглянута судом» [104, с. 43].

Наукова позиція В. Т. Маляренко є досить обгрунтованою, однак, ми вважаємо, що окремі порушення кримінального процесуального законодавства особами, що провадять розслідування справи, потребують оцінки та вирішення вже на ранніх стадіях кримінального провадження та не можуть бути відкладені до розгляду справи судом.

С. М. Гонтарь наголошує на тому, що по-перше, слідчий суддя за багатьма позиціями буде підміняти прокурора і керівника слідчого органу та суттєво обмежить їх функції, по-друге, слідчий суддя є членом суддівської спільноти, і його позиція ні чим не відрізняється від позиції інших суддів загальної юрисдикції [105, с. 123].

Беззаперечно, що слідчий суддя обмежує деякі повноваження прокурора і керівника слідчого органу, проте, це є досить обґрунтованим з позиції забезпечення законності, оскільки прокурор та керівник слідчого органу є суб'єктами однієї сторони кримінального провадження – обвинувачення і їх процесуальна діяльність характеризується обвинувальним ухилом. Натомість слідчий суддя є неупередженою безсторонньою особою. А щодо однакової позиції слідчого судді та інших суддів, то зауважимо, що оскільки вони є представниками однієї гілки влади, виконують однакове завдання відповідно до закону – здійснюють правосуддя на принципах верховенства права, забезпечують кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих законодавством, то їх позиція і не повинна відрізнятися.

А. Н. Халіков, А. П. Гуськова та Н. Г. Муратова акцентують увагу на запобіганні невизначеного (позазаконного) втручання суду у досудове розслідування, адже це може призвести до ступора та недоступності правосуддя [106, с. 53; 107, с. 137].

Із зазначеними дослідниками дійсно можна погодитись, якщо мова йде про «надмірне, поза чіткими межами закону втручання суду у досудове розслідування». Якщо ж говорити про судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, то, на нашу думку, він є досить виправданим.

Варто погодитись із Ю. В. Скрипіною, яка вважає, що інститут слідчого судді, по-перше, є свого роду унікальним: на сьогодні він не має аналогів на пострадянському просторі (існують, правда, деякі прототипи), по-друге, він є органом судової влади, який виступає гарантом забезпечення законності обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні [108, с. 70].

В цілому більшість дослідників позитивно оцінювали і оцінюють ідею запровадження інституту слідчого судді та судового контролю у вітчизняному кримінальному процесі, наводячи обґрунтовані аргументи своєї позиції.

Так, такі відомі вчені процесуалісти, як В. Д. Бринцев, В. Т. Маляренко, М. А. Маркуш, О. Г. Шило, А. Р. Туманянц, визначали за доцільне необхідність оновлення суб'єктного складу

кримінального провадження, а саме нового «гравця» судового контролю – слідчого судді. Вони одностайні в тому, що незалежно від його найменування, інституційної приналежності та обсягу повноважень, такий суб'єкт повинен бути належним до судової влади [82, с. 9; 109, с. 696–697; 110, с. 166–169; 111, с. 91–93; 112, с. 230–231, 234–235; 113, с. 231; 114, с. 897, 899, 900].

Як зауважує, А. Р. Туманянц «введення інституту слідчого судді в кримінальне процесуальне законодавство стане одним з інструментів, за допомогою якого український кримінальний процес з часом наблизиться до світових стандартів захисту прав людини» [115, с. 297].

І. В. Іваненко висловлює думку, що напрямок реформування кримінального процесу, окреслений новим КПК, є вірним, й функції суду щодо контролю за законністю ведення досудового розслідування будуть і надалі розширюватися [116].

На думку Б. А. Скибіцького перевага інституту слідчого судді в тому, що він не перебуває в системі правоохоронних органів, які проводять безпосереднє розслідування, що забезпечує йому досить-таки незалежне становище від слідчих, керівників слідчих органів, прокуратури тощо. Він є представником тієї системи, яка повинна неупереджено оцінювати всю наявну на конкретному етапі кримінального провадження інформацію і приймати зважені і законні процесуальні рішення [117, с. 209].

Слід розділити точку зору Ю. Деришева, що вважає, що введення судового контролю в досудовому провадженні неминуче і таке, за якого відбувся факт, що має не лише правове, а й політичне значення, оскільки безумовно сприяє інтеграції у світове співтовариство. Разом з тим процедури і організація даної функції не повинні порушувати інтереси ефективності та оперативності досудового провадження, зобов'язані зберігати повну незалежність і об'єктивність органів судової влади, які її здійснюють [118, с. 81].

В. Я. Горбачевський справедливо зазначає, що «слідчий суддя – це фігура в кримінальному судочинстві держави, яка виконує роль арбітра сторін обвинувачення і захисту на стадії досудового слідства, а також здійснює судовий контроль за

додержанням прав і свобод осіб у кримінальному провадженні» [119, с. 244].

О. М. Артамонов відносить інститут судового контролю до «гарантії найбільш ефективного виконання своїх обов'язків тими суб'єктами, які залучаються в процес органами розслідування для виконання конкретних процесуальних функцій» [120, с. 186].

Ми вважаємо, що запровадження інституту слідчого судді і судового контролю є досить важливим та позитивним моментом реформування вітчизняного кримінального судочинства, оскільки саме цей зазначений суб'єкт забезпечує реалізацію принципів кримінального провадження, а також обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому розслідуванні. В той же час, можливість оскарження до слідчого судді рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора є вагомим інструментом протидії корупції та порушенням кримінального процесуального законодавства під час досудового розслідування, а також забезпечення проголошених принципів кримінального провадження у чинному КПК України [102, с. 38].

Отже, враховуючи усе вищевикладене, необхідність дослідження процесуального статусу слідчого судді не викликає сумнівів.

Як вже зазначалося, слідчі судді (суддя) обираються зборами суддів на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно [121].

Що стосується компетенції Апеляційного суду, відповідно п. 9 ч. 1 ст. 29 Закону, повноваження слідчого судді здійснює голова Апеляційного суду, або за його призначанням – інший суддя з числа суддів апеляційного суду [121].

З такою регламентацією визначення слідчого судді не можна погодитись з наступних міркувань. П. 18 ч. 1 ст. 3 КПК, а також положення статей 21 та 29 Закону не відповідають вимогам ч. 11 ст. 31 КПК та ч. 4 ст. 15, п. 9 ч. 1 ст. 15¹ Закону, відповідно до яких суддя чи склад колегії суддів для розгляду конкретного кримінального провадження (справи) визначається у порядку, передбаченому частиною третьою статті 35 КПК України, а саме за допомогою автоматизованої системи документообігу

суду. Таким способом забезпечується об'єктивний та неупереджений розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями [203, с. 61].

Враховуючи, що законодавець під кримінальним провадженням розуміє досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, можемо зробити такий висновок. Положення щодо обрання судді чи складу колегії суддів для розгляду конкретного кримінального провадження за допомогою автоматизованої системи документообігу суду стосуються не лише судді або колегії суддів, які призначаються для розгляду кримінальної справи в суді, а також слідчого судді при прийнятті певних процесуальних рішень.

Крім того, у ст. 247 КПК України, в якій регламентовано повноваження слідчого судді про надання дозволу на проведення НСРД, не зазначається взагалі, яким чином відбувається призначення головою Апеляційного суду іншого судді, який буде розглядати клопотання щодо провадження НСРД: шляхом винесення окремої ухвали, резолюцією на клопотанні слідчого чи прокурора про надання дозволу на проведення НСРД тощо. А це питання має суттєве значення у зв'язку з зазначеним. Також виникає питання, якими критеріями керується голова при виборі слідчого судді. Тим більше, що КПК закріпив норму, згідно якої за допомогою автоматизованої системи документообігу забезпечується об'єктивний та неупереджений розподіл матеріалів кримінального провадження [203, с. 62].

Слід також звернути увагу, що відповідно до ст. 75 КПК, порушення вимог ч. 3 ст. 35 КПК України є обставиною, що виключає участь слідчого судді у кримінальному провадженні, а згідно зі ст. 412 КПК – істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, наслідком якого є скасування судового рішення.

З метою усунення цієї павової колізії вважаємо за необхідне п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України викласти у такій редакції *«слідчий суддя – це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у*

кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому статтею 247 цього Кодексу, – голова чи інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, що обирається у порядку, передбаченому частиною третьою статті 35 КПК України з числа слідчих суддів, обраних на зборах суддів» [208].

Таким чином, вибори слідчого судді на зборах, на нашу думку, повинні бути лише проміжним етапом перед визначенням слідчого судді за допомогою автоматизованої системи документообігу суду, який буде вирішувати питання про надання дозволу на проведення НСРД. Саме такий спосіб вибору слідчого судді для здійснення ним контролю у кримінальному провадженні та розгляду клопотань щодо НСРД сприятиме уникненню випадків упередженості судді та більш ефективному забезпеченню прав, свобод та законних інтересів людини [208].

В аспекті поставленої проблеми слід звернути увагу, що, на жаль, сьогодні діюча система правосуддя, не виконує поставлених перед нею завдань повною мірою та потребує докорінної зміни. Це викликано багатьма чинниками, зокрема неналежним здійсненням органами правосуддя своїх повноважень; невідповідністю системи судочинства європейським стандартам; корумпованістю та низьким професіоналізмом, які перешкоджають відповідності судової влади суспільним очікуванням щодо незалежного і справедливого суду, а також європейським цінностям і стандартам захисту прав людини тощо. Суддя, за висловом Ієрінга «повинен бути ні чим іншим, як живим уособленням закону». Він не повинний керуватися міркуваннями доцільності, не повинний знати іншого наказу, іншої поведінки, окрім тієї, що містить у собі закон [209, с. 293].

Саме тому, на сучасному етапі розвитку України, реформа судової системи і правоохоронних органів стала одним з головних викликів сьогодення. Так, побудова незалежного і справедливого правосуддя, яке буде здійснюватися неупередженими та незалежними суддями, є головним процесом у становленні правової та демократичної держави і, відповідно, є передумовою проведення будь-яких правових, економічних і соціальних реформ. Таким чином, законодавець повинен максимально імплементувати в національні правові акти принципи, які закладені

в Конвенції про захист прав людини і основних свобод з метою приведення їх до європейських стандартів [202, с. 47].

З метою досягнення зазначених цілей у 2015 році Указом Президента України було затверджено Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки [2]. 30 вересня 2016 вступили в силу зміни до Конституції України (в частині правосуддя) і новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [121]. Зазначені нормативно-правові акти істотно змінили концепцію правосуддя, законодавчо зміцнили конституційно-правовий статус суддів та незалежність судової влади в Україні.

Як бачимо, конституційна реформа правосуддя спрямована на вирішення окреслених вище проблем. Змін зазнали принципи правосуддя, вимоги до кандидатури на посаду судді, гарантії статусу суддів, процедура призначення суддів на посаду, порядок їх звільнення.

Водночас, ще раз зауважимо, що слідчий суддя є одним із визначальних суб'єктів кримінального судочинства, на якого покладається не лише здійснення судового захисту прав, свобод та законних, а також забезпечення законності під час кримінального провадження.

Очевидно саме через важливість повноважень, якими наділений суд (слідчий суддя), законодавець в процесі реформування судоустрою та системи судочинства здійснив певні зміни, що стосуються процесуального статусу суду (слідчого судді).

Так, однією з найбільш істотних змін конституційної реформи правосуддя стала зміна принципів здійснення правосуддя щодо гарантій статусу судді, а саме закріплення положення про те, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права (ч. 1 ст. 129 Конституції України). Цією нормою змінено припис, що «судді підкоряються лише закону, а законність є одним з основних принципів судочинства». Така зміна цілком відповідає концепції цінностей, закладених в Європейській конвенції про захист прав і основних свобод.

Як бачимо, слідчий суддя належить до системи судових органів і діє від імені суду з метою забезпечення справедливого правосуддя. Тому слід беззаперечно погодитись із Д. Є. Крикливець, яка зазначає, що «правосуддя повинно бути

для слідчого судді своєрідним ідеалом (вершиною) діяльності суду у будь-якому кримінальному провадженні, а відтак кожен слідчий суддя повинен ставити перед собою мету максимальної реалізації наданих повноважень задля швидкого, повного та максимально об'єктивного вирішення віднесених до його компетенції процесуальних питань» [122].

Необхідно зазначити, що чинний КПК України окрім здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб інших повноважень слідчого судді в кримінальному процесі окремо не визначає.

В науковій же літературі повноваження зазначеного суб'єкта досить часто є предметом наукового дослідження, зокрема їх класифікація [102, с. 36].

З огляду на системний аналіз норм діючого кримінального процесуального Кодексу України чітко вбачається, що повноваження слідчого судді розділені на три основні групи, а саме:

- повноваження слідчого судді при застосуванні заходів процесуального примусу на стадії досудового розслідування кримінальної справи;
- повноваження слідчого судді при розгляді скарг на дії та рішення особи, яка здійснює дізнання, слідчого чи прокурора;
- повноваження слідчого судді при проведенні слідчих дій, які обмежують конституційні права людини і громадянина [123].

В свою чергу, Ю. В. Скрипіна класифікує повноваження досліджуваного суб'єкта за особливостями предмету його діяльності на такі види:

- вирішення питання про застосування кримінально-процесуального примусу;
- розгляд скарг на дії або ж без діяння слідчого, прокурора;
- розгляд подання органу дізнання, слідчого чи прокурора про проведення слідчих дій, що обмежують конституційні права людини і громадянина;
- та інші процесуальні повноваження [124].

С. В. Нагачевський, досліджуючи повноваження слідчого судді у кримінальному провадженні за новим КПК України 2012 р., класифікує їх за предметним критерієм на такі групи:

- 1) дозвільні повноваження (пов'язані із вирішенням питань про проведення слідчих (розшукових) дій, які обмежують конституційні права особи (ч. 2 ст. 166, ч. 2 ст. 234, ч. 2 ст. 237, ч. 5 ст. 240 КПК та ін.);
- 2) повноваження із забезпечення законності та обґрунтованості застосування заходів кримінально-процесуального примусу;
- 3) повноваження зі здійснення судового контролю (у вузькому значенні);
- 4) повноваження із забезпечення доказів у кримінальному провадженні;
- 5) повноваження, пов'язані із міжнародним співробітництвом;
- 6) допоміжні повноваження [125, с. 304].

На нашу думку, запропоновані О. А. Шаповаловою та Ю. В. Скрипіною класифікації повноважень слідчого судді заслуговують на увагу. Однак, вони не враховують і не виділяють повноважень слідчого судді при проведенні слідчих дій, які не обмежують конституційні права людини і громадянина, зокрема: проведення/призначення експертизи. Також, вбачається, що вказані класифікації є досить звуженими [102, с. 37].

В свою чергу, класифікація С. В. Нагачевського є також досить дискусійною, оскільки, на наш погляд, повноваження зі здійснення судового контролю включають в себе дозвільні повноваження (пов'язані із вирішенням питань про проведення слідчих (розшукових) дій, які обмежують конституційні права особи та повноваження із забезпечення законності та обґрунтованості застосування заходів кримінально-процесуального примусу [102, с. 37].

В той же час, зауважимо, що аналіз положень КПК України 2012 року дозволив нам здійснити наступну найбільш повну класифікацію повноважень слідчого судді у сфері реалізації принципів кримінального провадження:

- 1) повноваження слідчого судді, що стосуються надання дозволу на здійснення заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема:
 - повноваження пов'язані із викликом до суду слідчого і прокурора;

- повноваження пов'язані з майном (арешт, зняття арешту, тимчасове вилучення майна);
- повноваження пов'язані з відстороненням від посади;
- повноваження пов'язані з обмеженням у користуванні спеціальним правом;
- повноваження пов'язані з тимчасовим доступом до речей і документів;
- повноваження щодо застосування запобіжних заходів (в тому числі і затримання);
- повноваження пов'язані із накладенням грошового стягнення [102, с. 37].

2) повноваження у сфері проведення слідчих дій:

- надання дозволу на проведення слідчих дій;
- безпосереднє самостійне проведення: проведення допиту слідчим суддею у випадках, передбачених законом;
- надання доручення на проведення слідчих дій (експертиза) [102, с. 37];

3) повноваження у сфері проведення негласних слідчих (розшукових) дій:

- надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій;
- здійснення контролю за дотриманням прав людини при проведенні НСРД;
- повноваження щодо контролю строків проведення НСРД;
- повноваження щодо негайного припинення проведення негласної слідчої (розшукової) дії;
- повноваження щодо ухвалення рішення про використання інформації про ознаки кримінального правопорушення, що не розслідується у кримінальному провадженні, якщо вони виявлені в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії у цьому провадженні [102, с. 37];

4) розгляд різноманітних скарг та відводів слідчим суддею, поданих до нього в порядку, передбаченому КПК України:

1) скарги на рішення:

- рішення, пов'язані із ходом кримінального провадження;
- рішення, пов'язані із проведенням слідчих дій та НСРД;

- рішення, пов'язані зі зміною порядку досудового розслідування;
- рішення, пов'язані із недотриманням розумних строків;
- рішення, пов'язані із визнанням особи потерпілою;
- рішення, пов'язані із не вжиттям заходів до забезпечення безпеки.

2) скарги на дії:

- дія щодо відмови у застосуванні заходів безпеки.

3) скарги на бездіяльність:

- не внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР;
- не повернення тимчасово вилученого майна;
- не повідомлення особи про проведення щодо неї НСРД та інші види бездіяльності;
- не вжиття заходів до забезпечення безпеки;
- не здійснення інших процесуальних дій, які слідчий, прокурор зобов'язаний вчинити у визначений КПК України строк [102, с. 37].

4) повноваження слідчого судді у сфері дотримання розумності строків досудового розслідування:

- продовження строків запобіжних заходів;
- продовження строків досудового розслідування;
- продовження строків відсторонення від посади;
- визначення строку проведення окремих процесуальних дій у більш короткі строки ніж ті, що передбачені КПК України [102, с. 37].

5) повноваження слідчого судді у сфері доказування, яке здійснюється слідчим суддею шляхом оцінки кожного доказу з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупності зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом [3].

При цьому, зауважимо, що реалізація слідчим суддею принципів кримінального провадження під час виконання повноважень, покладених на нього КПК України, не позбавлена

проблемних моментів. Сьогодні майже усі напрямки його діяльності характеризуються наявністю відповідних проблем правового регулювання, які потребують вирішення та внесення змін до кримінального процесуального законодавства [102, с. 37].

Так, у сфері повноважень слідчого судді стосовно надання дозволу на здійснення заходів забезпечення кримінального провадження на сьогоднішній день є окремі проблемні питання, що вимагають негайного вирішення.

Відповідно до ст. 132 КПК України «Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження» заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються на підставі ухвали слідчого судді або суду за клопотанням слідчого або прокурора.

Однак, на нашу думку, зазначену статтю КПК України слід доповнити нормою, що передбачає можливість звернення до слідчого судді або суду з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження захисника, представника та законного представника потерпілого, представника цивільного позивача/відповідача, законного представника цивільного позивача, представника юридичної особи щодо якої здійснюється провадження, представника третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт майна.

На нашу думку, доповнення зазначеної статті переліком вказаних учасників кримінального провадження сприятиме:

- по-перше, реалізації принципу змагальності, оскільки за можливості запропонованих нами учасників сторони захисту та сторони обвинувачення звертатись до слідчого судді або суду з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зазначені сторони можуть більш ефективно відстоювати свої правові позиції, права, свободи і законні інтереси;
- по-друге, захистові прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясуванню обставини, що спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого, оскільки саме захисник є найбільш важливим суб'єктом сторони захисту, який покликаний здійснювати захист прав людини [3];

- по-третє, спрощенню процедури прийняття процесуальних рішень, зменшенню строків досудового розслідування, а також реалізації права на справедливий суд та права на ефективний засіб юридичного захисту.

Так, слідчо-адвокатська практика свідчить, що при зверненні адвоката-представника до слідчих з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема: про відсторонення від посади обвинуваченого, про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом тощо, слідчий або взагалі не реагує на зазначене клопотання, або зволікає з його задоволенням. Це, в свою чергу, не сприяє таким важливим принципам кримінального провадження, як розумність строків, законність, верховенство права, змагальність сторін та іншим.

Стосовно повноважень слідчого судді у сфері проведення слідчих дій, слід зазначити, що аналіз кримінального процесуального законодавства дозволяє нам стверджувати, що правове регулювання проведення слідчих дій, у яких бере участь слідчий суддя під час кримінального провадження, містить численні дискусійні та проблемні моменти.

Так, слідчі дії, як проникнення до житла чи іншого володіння особи, обшук, огляд житла чи іншого володіння, експертиза, отримання зразків для експертизи проводяться за ухвалою слідчого судді, яка постановляється у формі:

- 1) надання дозволу (обшук, огляд житла чи іншого володіння, негласні слідчі (розшукові) дії);
- 2) надання доручення на проведення експертизи, відібрання зразків для експертизи;
- 3) безпосереднього проведення слідчим суддею (допит свідка потерпілого, відібрання зразків для експертизи у випадку, якщо проведення експертизи доручено судом).

Водночас, у сфері реалізації слідчим суддею принципу законності при здійсненні повноважень у сфері проведення слідчих дій виникають певні проблемні моменти, пов'язані із недосконаленням положень КПК України.

Щодо першої форми – надання дозволу, зауважимо, що відповідно до ч. 1 ст. 233 КПК України «Проникнення до житла чи іншого володіння особи» ніхто не має права проникнути до

житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених частиною третьою цієї статті.

Хоча із аналізу ст. 233 КПК України проникнення до житла чи іншого володіння особи не є окремою слідчою дією, однак така процесуальна дія оформлюється ухвалою слідчого судді.

Слід зауважити, що на практиці правозастосовці тлумачать положення зазначеної норми по-різному. На переважну думку більшості правозастосовців, проникнення до житла здійснюється автоматично під час проведення обшуку або огляду, а отже, як правило, слідчі та прокурори у своєму клопотанні про проведення обшуку чи огляду житла чи іншого володіння особи не просять ухвалити рішення про проникнення до житла чи іншого володіння особи, а слідчі судді відповідно таке рішення і не ухвалюють [126, с. 97]. Це, на нашу думку, є не вірним та може негативно впливати на допустимість доказів зібраних в ході проведення слідчих дій: обшуку чи огляду на підставі ухвали слідчого судді.

Так, опитаний адвокат Д. у справі про розбійний напад повідомив, що він зі своїм клієнтом не допустив до свого житла слідчого, який надав йому ухвалу слідчого судді на проведення обшуку, в резолютивній частині якої було надано дозвіл лише на обшук. А у іншій його справі, докази, що були зібрані в ході такого обшуку були визнанні судом апеляційної інстанції, очевидно недопустимими.

З метою уникнення таких ситуацій на практиці пропонуємо частину другу ст. 235 КПК України доповнити обставиною, яку повинна містити ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, а саме, зазначити про те, що ухвала повинна містити відомості про надання дозволу на проникнення до житла та/або іншого володіння особи.

Стосовно другої форми – ухвали слідчого судді у формі надання доручення на проведення експертизи, слід зазначити наступне.

Так, відповідно до ч. 6 ст. 244 КПК України слідчий суддя самостійно визначає експерта, якого необхідно залучити, або

експертну установу, якій необхідно доручити проведення експертизи.

Слід звернути увагу, що у такій редакції зазначена частина ст. 244 КПК України була викладена у зв'язку із прийняттям Закону України № 2147-VIII від 3 жовтня 2017 р. «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів».

Треба наголосити, що до внесення зазначених змін у разі звернення стороною захисту до слідчого чи прокурора з клопотанням про призначення експертизи і відмови останніми, захисник мав право звернутися до слідчого судді з клопотанням про залучення експерта, в якому міг просити залучити конкретного експерта чи установу для проведення експертизи.

Такими змінами норма скасована і сьогодні визначати експерта чи установу – це повноваження виключно слідчого судді. Очевидно, законодавець, встановлюючи виключне повноваження слідчого судді визначати експерта чи установу, прагнув виключити зацікавленість сторін кримінального провадження.

Разом з тим, слід звернути увагу на положення ч. 2 ст. 101 КПК України, яка передбачає, що кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях. Такий висновок сторони можуть отримати на підставі укладання договору з експертом чи експертною установою в порядку, визначеному ст. 7–1 Закону України «Про судову експертизу» [127].

Як бачимо, положення ч. 6 ст. 244 КПК України в частині порядку призначення експерта та експертної установи не відповідають положенням ч. 2 ст. 101 КПК України, що може на практиці призводити до проблемних моментів та виникнення певної необ'єктивності збору доказів.

Таким чином, на нашу думку, доцільно виключити зазначену норму, передбачену у ч. 2 ст. 101 КПК України, оскільки для повної об'єктивності в кримінальному провадженні висновок експерта не може надаватися стороною захисту і обвинувачення поза дорученням слідчого судді.

Відповідно щодо третьої форми – безпосереднього проведення слідчим суддею окремих слідчих дій, зокрема: допиту свідка, потерпілого, відібрання зразків для експертизи у випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, то необхідно наголосити на наступних зауваженнях.

Якщо безпосереднє проведення слідчим суддею допиту свідка потерпілого є, на нашу думку, виправданим в конкретних обставинах з точки зору зібрання доказів (хвороба, небезпека для свідка тощо), то відібрання зразків для експертизи повинно бути лише прерогативою сторони обвинувачення, що обґрунтовується наступними аргументами:

- 1) надлишкова завантаженість слідчого судді (сьогодні вже у кримінальному провадженні фактично не залишилось відносин, на які б не розповсюджувались повноваження слідчого судді) може знизити ефективність забезпечення ним судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні;
- 2) за такої ситуації значно звужуються повноваження слідчого, що впливає на його процесуальну самостійність, яка і без проведення слідчим суддею окремих слідчих дій обмежена погодженням процесуального керівника та дозволами слідчого судді на велику кількість процесуальних дій.

Не позбавлені проблемних моментів правового регулювання й повноваження слідчого судді у сфері проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

В аспекті сформульованих завдань слід звернути увагу, що складовою судового контролю є контроль за забезпеченням прав людини при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. За переконанням С. Р. Тагієва, цей напрям діяльності слідчого судді є вкрай важливим, оскільки одним із завдань сучасної української державності та політичної влади є забезпечення високого ступеня захисту прав і свобод особи, створення надійних механізмів стримувань і противаг, додаткової системи гарантій обґрунтованості та доцільності обмеження конституційних прав і свобод особи [219].

Контроль за забезпеченням прав людини при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється в певних формах:

- судові дослідження обставин справи під час розгляду ухвал про проведення негласної слідчої (розшукової) дії (при цьому суд не вправі вирішувати питання про винуватість особи у вчиненні злочину, давати оцінку доказам з точки зору їх достовірності та достатності для кваліфікації діянь особи або вирішувати інші питання, які потребують вирішення під час судового розгляду справи);
- постановлення ухвали слідчого судді про проведення негласної слідчої (розшукової) дії;
- контроль строків проведення негласних слідчих (розшукових) дій;
- негайне припинення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на її проведення (стосовно особливих випадків, передбачених ст. 250 КПК) [210].

Всі окреслені форми є гарантіями забезпечення процесуальних прав суб'єктів, відносно яких проводяться НСРД. Проте, не дивлячись на це, недоліком кримінального процесуального законодавства у сфері проведення НСРД, на нашу думку, є відсутність можливості оскарження суб'єктами кримінального провадження, ухвали слідчого судді про надання дозволу на проведення НСРД. Частинами 1, 2 ст. 309 КПК передбачено перелік ухвал слідчого судді, які можуть бути предметом оскарження в апеляційному порядку на стадії досудового розслідування. Водночас сторона кримінального провадження має право висловити свою незгоду з ухвалою, можливість оскарження якої не передбачено в КПК, шляхом подання під час підготовчого провадження у суді заперечень проти неї [211]. Ми вважаємо, що необхідно передбачити можливість оскарження ухвали слідчого судді суб'єктом, стосовно якого проводилось НСРД, раніше, а саме з моменту її розсекречення. Якщо апеляційний суд визнає незаконними підстави проведення НСРД, то в подальшому це може призвести до визнання доказів недопустимим, а у підсумку – до закриття кримінального провадження ще до судових стадій.

Погоджуючись з думкою О. Г. Яновської, слід враховувати, що ст. 24 КПК гарантує кожному право на оскарження процесуальних рішень суду в порядку, передбаченому КПК України.

Керуючись принципом забезпечення доступу до правосуддя, єдиним критерієм, який дає можливість визначити, які судові рішення можуть бути оскаржені до суду, та хто саме має право на таке оскарження, має бути ризик загрози обмеження конституційних прав і свобод громадян [212, с. 13].

З приводу такої форми судового контролю при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, яку визначає С. Р. Тагієв, – контролю строків проведення НСРД, слід також висловити певні критичні зауваження.

Так, законодавець не передбачає у КПК норми, що закріплює повноваження слідчого судді здійснювати контроль за строками проведення НСРД. У ст. 249 КПК України встановлено лише загальні правила стосовно строків проведення НСРД у кримінальному провадженні. Більш того КПК взагалі не містить норм, які дозволяли б йому здійснювати контроль за виконанням НСРД після надання ухвали про дозвіл на її проведення. Так, здійснити контроль за проведенням НСРД слідчим або оперативним підрозділом слідчий суддя не може, оскільки закон не наділяє його такими повноваженнями. За подібної ситуації весь судовий контроль при проведенні НСРД, які обмежують конституційні права людини, зводиться лише до встановлення наявності достатніх підстав для проведення НСРД.

Прикро й дивно, але такі важливі заходи забезпечення прав та інтересів людини і громадянина, пов'язані із проведенням НСРД, як фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій, повідомлення осіб, щодо яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії, заходи щодо захисту інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, заходи щодо захисту інформації, яка не використовується у кримінальному провадженні, використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні також не є предметом судового контролю.

Так, наприклад, відповідно до ст. 253 КПК, особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження. При цьому, конкретний час повідомлення визначається із урахуванням

певних обставин, визначених в ч. 2 зазначеної статті. Проте відповідне повідомлення про факт і результати негласної слідчої (розшукової) дії повинно бути здійснене протягом дванадцяти місяців з дня припинення таких дій, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом.

Разом з тим, слідчо-прокурорська практика свідчить про непоодинокі випадки, коли ці строки порушувалися або особи, відносно яких проводилися НСРД, взагалі не повідомлялися про їх проведення. Не відомо про такі порушення і слідчому судді, а отже, і реакція на них з його боку відсутня.

Таким чином, на практиці судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб при проведенні НСРД у кримінальному провадженні зводиться про винесення ухвали слідчим суддею про дозвіл на її проведення або відмову у їх проведенні.

На нашу думку, роль слідчого судді у виконанні функції контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, розкривається у певних формах.

Так, участь слідчого судді у забезпеченні прав людини при проведенні НСРД розпочинається з вивчення ним клопотання слідчого за погодженням з прокурором або прокурора та матеріалів, долучених до нього. Ця діяльність пов'язана із перевіркою суддею законності правових підстав для проведення НСРД.

Під час дослідження означеного клопотання слідчий суддя повинен здійснити детальну перевірку матеріалів, зокрема: обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину; відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію; обґрунтованість необхідності проведення конкретного виду НСРД та неможливості отримання доказів без проведення визначеної НСРД; тяжкість вчинення злочину, у зв'язку із яким виникає питання про проведення НСРД; формальні вимоги до клопотання, підслідність, обґрунтування строку її проведення тощо. При цьому, очевидно, що обов'язок доказування неможливості отримати докази іншим способом, ніж як у результаті проведення НСРД, покладається на слідчого або прокурора, котрі заявляють клопотання про їх проведення.

Важливо наголосити, що слідчий суддя уповноважений визначати законність правових підстав для проведення не всіх НСРД, а лише тих, що відносяться до його компетенції. Зауважимо, що більшість НСРД, передбачених Главою 21 КПК України, належать до об'єкта судового контролю. Це насамперед ті НСРД, які пов'язані із втручанням у приватне спілкування. Проте, не можна оминати увагою той факт, що окремі НСРД взагалі не підпадають під судовий контроль, оскільки проводяться за рішенням слідчого чи прокурора, і відповідно до ст. 303 КПК України під час досудового розслідування до слідчого судді не можуть оскаржуватися, або підпадають під судовий контроль опосередковано. Цими НСРД є зняття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК), контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК).

У зв'язку з цим виникають певні проблеми у захисті прав людини. По-перше, у ч. 1 ст. 303 КПК України передбачено чіткий і вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть оскаржуватися під час досудового розслідування слідчому судді. Відповідно до частини другої зазначеної статті рішення слідчого чи прокурора про проведення вказаних НСРД може бути предметом розгляду лише під час підготовчого провадження у суді. При цьому слід зазначити, що в даному випадку судовий контроль є опосередкованим і зводиться лише до визначення законності чи незаконності правових підстав проведення НСРД, проте розмова про відновлення порушених прав осіб в даному випадку позбавлена будь-якого сенсу.

По-друге, опосередкованим є судовий контроль і в тих випадках, коли слідчий чи прокурор відмовляють в задоволенні клопотання певної сторони про проведення зазначених НСРД. В такому разі, відповідно до п.7 ч.1 ст. 303 КПК України рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення НСРД може бути оскаржено до слідчого судді і буде

також зводиться лише до визначення законності чи незаконності правових підстав відмови у проведенні НСРД.

Таким чином, не дивлячись на визнання слідчого судді гарантом забезпечення конституційних прав, свобод та законних інтересів особи у кримінальному провадженні, не кожне обмеження прав і свобод при НСРД підпадає під захист слідчим суддею.

Другою формою судового контролю при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні є постановлення ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії або ухвала про відмову в наданні дозволу на проведення.

Відповідно до законодавства ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинна відповідати загальним вимогам судових рішень, а також містити відомості про: слідчого, який звернувся з клопотанням; прокурора; місце де необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію; вид негласної слідчої (розшукової) дії; відомості про ідентифікаційні ознаки, які дозволять ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання; строк дії [3].

Слід зазначити, що відповідно до ч. 5 ст. 248 КПК України постановлення слідчим суддею ухвали про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не перешкоджає повторному зверненню з новим клопотанням про надання такого дозволу [3]. Зі змісту формулювання даної норми можемо зробити висновок, що законодавець допускає можливість повторного розгляду тим самим суддею клопотання слідчого або прокурора про надання такого дозволу на проведення НСРД. Цікаво, що відповідно до ч. 1 ст. 76 КПК України суддя, який брав участь у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, не має права брати участі у цьому ж провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій [3]. Однак, на нашу думку, така ситуація може призвести до упередженості судді, якщо він відмовив раз у проведенні НСРД, є велика ймовірність прийняття аналогічного рішення суддею вдруге. Це в свою чергу призводить до порушення конституційного права особи на справедливий суд та засад кримінального

провадження. За таких обставин повторна участь одного й того ж самого слідчого судді під час досудового розслідування є обставиною, що виключає його участь у кримінальному провадженні. Це в свою чергу призводить до порушення засади кримінального провадження «розумні строки»; порушення конституційного права особи на справедливий суд, до невідповідності європейським стандартам у сфері забезпечення прав людини під час здійснення судочинства.

Відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, розгляд справи незалежним і неупередженим судом є невід'ємним елементом права людини на справедливий судовий розгляд.

Гарантією забезпечення зазначеного права, а також гарантією виключення будь-яких сумнівів у об'єктивності та неупередженості суддів є реалізація загально визнаного принципу міжнародного права неприпустимості повторної участі судді в розгляді справи [213].

У практиці ЄСПЛ досить часто Суд визнає порушенням об'єктивного права на безсторонність у тих випадках, коли суддя, який заслуховує справу, брав участь у досудовому провадженні в цій справі. Так, у справах «Де Кюббер проти Бельгії», «Хаушшільдт проти Данії», коли один із членів судової колегії раніше виконував обов'язки слідчого судді в межах цього ж провадження, Суд вказав на підстави сумніватися в його безсторонності (*De Cubber v. Belgium judgment of 26 October 1984 Series A, No. 86, p. 32–33; Hauschildt v. Denmark judgment of 24 May 1989 Series A, No. 154, p. 48–53*) [214].

Тому пропонуємо доповнити ст. 76 КПК нормою такого змісту: «слідчий суддя, який виніс ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не має права брати участь у її розгляді повторно».

Що стосується останньої форми судового контролю при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, то слід зазначити, що у разі, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення розпочатої НСРД стосовно особливих випадків, дана НСРД негайно припиняється на підставі ст. 250 КПК України.

Однак, слід також вказати на інший варіант припинення НСРД. Так, відповідно до ч. 3 ст. 246 КПК України прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення негласних слідчих (розшукових) дій. У зв'язку з цією нормою не зрозуміло, чи може прокурор самостійно заборонити проведення або припинити подальше проведення НСРД, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді. Також відкритим залишається питання про його обов'язок повідомляти в такому випадку слідчого суддю.

У науковій літературі вже зазначалось про необхідність внесення змін до ст. 246 КПК України щодо обов'язку прокурора повідомляти слідчого суддю про припинення НСРД, рішення на проведення яких він давав [215, с. 89].

Це твердження не в повній мірі обґрунтоване, оскільки припинення НСРД може бути застосоване і в інших випадках, зокрема, у разі неможливості подальшого здійснення відповідних заходів (відсутні технічні можливості, виїзд особи закордон тощо); у випадку отримання достатніх фактичних даних для доведення винуватості особи або завершення строків проведення НСРД; у разі припинення проведення НСРД на підставі рішення прокурора, що здійснювалось з процесуальними порушеннями організації та тактики проведення НСРД.

Прокурор як процесуальний керівник забезпечує дотримання конституційних прав особи та їх відновлення, а тому додаткове інформування слідчого судді про припинення НСРД, є недоцільним [216, с. 73]. З цим неможна погодитись, адже, як було вже раніше зазначено, судовий контроль не повинен зводитися лише до надання чи не надання дозволу на проведення НСРД.

Наступна проблема щодо захисту прав людини і громадянина, які є об'єктом судового контролю при НСРД, полягає в тому, що в КПК України, на відміну від відомчого нормативного акту, Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, не визначено перелік процесуальних документів, так званих матеріальних носіїв інформації, які відповідно до Інструкції підлягають розсекреченню після завершення проведення негласних слідчих (розшукових) дій [217].

Так, згідно з п.5.1 Інструкції підлягають засекречуванню постанова слідчого, прокурора про проведення НСРД, клопотання про дозвіл на проведення НСРД, ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД та додатки до неї, протокол про проведення НСРД, які містять відомості про факт та методи проведення НСРД, а також відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться або планується проведення такої дії, розголошення яких створює загрозу національним інтересам та безпеці [217].

Після проведення таких дій, у випадку, якщо витік зазначених відомостей не завдасть шкоди національній безпеці України, грифи секретності матеріальних носіїв інформації щодо їх проведення підлягають розсекреченню на підставі рішення прокурора, який здійснює повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, з урахуванням обставин кримінального провадження та необхідності використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій як доказів (п. 5.9) [217].

Практика свідчить, що ухвала слідчого судді про надання дозволу на проведення НСРД до матеріалів провадження не долучається, а отже, в порушення вимог ч. 11 ст. 290 КПК, по завершенню досудового розслідування не відкривається стороні захисту. Так, відповідно до зазначеної норми, сторони кримінального провадження зобов'язані здійснювати відкриття одне одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду.

Дана ситуація може призвести до наступних наслідків:

По-перше, до втрати зібраних доказів, що мають значення для вирішення справи, оскільки відповідно до ч.12 ст. 290 КПК України, якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті (в такому випадку в суді не досліджуються матеріали, які стосуються надання дозволу на проведення НСРД), то суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази.

По-друге, до скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в апеляційній чи касаційній інстанціях відповідно до вимог п.3 ч.1 ст. 409, п.1 ч.1 ст. 438 КПК України

з підстав істотного порушення вимог кримінального процесуального закону, оскільки згідно з ч.1 ст. 412 КПК України, істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог КПК України, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення.

Зазначене узгоджується з вимогами Генеральної прокуратури України у інформаційному листі до керівників регіональних прокуратур від 29 лютого 2016 року № 09/2-117 вих-16-92-ОКВ «Про проблемні питання, які виникають при використанні у кримінальному провадженні доказів, одержаних в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів», згідно якого такий стан не узгоджується із загальними засадами кримінального судочинства [218].

А тому, цілком виправданими в ряді випадків є рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ про визнання незаконним використання як доказів результатів застосування НСРД чи оперативно-розшукового заходу з огляду на те, що стороні захисту у повному обсязі не відкривалися і в суді не досліджувалися матеріали, які стосуються санкціонування проведення НСРД чи ОРЗ.

Як зазначається у згаданому листі Генеральної прокуратури України, таких висновків дійшов касаційний суд у зв'язку з відсутністю у матеріалах кримінального провадження ухвал слідчого судді або постанов прокурора про надання дозволів на застосування зазначених заходів. Вказаний факт, на думку суду касаційної інстанції, позбавив суд можливості встановити, які конкретно НСРД чи ОРЗ були санкціоновані слідчим суддею або прокурором, щодо яких осіб, на який строк та чи діяли правоохоронні органи при їх проведенні у межах та у спосіб, які передбачені у відповідних процесуальних рішеннях. Внаслідок цього не з'ясовано правові підстави та порядок застосування заходів, які тимчасово обмежували конституційні права і свободи особи, що становило основний критерій допустимості їх результатів як джерела доказів.

Наведене стало підставою для скасування у касаційному порядку судових рішень, які ґрунтувалися на таких доказах, з направленням кримінальних проваджень на новий судовий

розгляд. Така правова позиція викладена, зокрема, в ухва-
лах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивіль-
них та кримінальних справ від 24 березня 2015 року у справі
№ 5-747км15 стосовно М. Д. Литвиненка, від 09 квітня 2015
року у справі № 5-229км15 стосовно В. І. Шляхова від 20 трав-
ня 2015 року у справі № 5-1200км15 стосовно О. В. Цехмістера
тощо [219].

Не можна оминати увагою і такі наслідки як скасування
судового рішення у зв'язку з ухваленням судового рішення не-
законним складом суду відповідно п.2 ч.2 ст. 412 КПК України,
оскільки таємний характер НСРД, і як наслідок, відсутність в
матеріалах справи ухвали суду про надання дозволу на прове-
дження НСРД, а так само і про відмову в наданні такого дозволу,
може призвести, в порушення вимог ст. 76 КПК України, до по-
вторної участі судді у кримінальному провадженні.

Так, згідно з частиною першою зазначеної статті, суддя,
який брав участь у кримінальному провадженні під час досудо-
вого розслідування, не має права брати участі у цьому ж прова-
дженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій.

З метою недопущення таких випадків, необхідно доповни-
ти ст. 248 КПК України положенням про те, що копія протоколу
про проведення негласних слідчих (розшукових) дій повинна в
обов'язковому порядку надаватися слідчому судді.

Таким чином, аналіз норм кримінального процесуального
законодавства дає підстави зробити наступні висновки:

- 1) суд в особі слідчого судді є гарантом забезпечення прав і
свобод людини при призначення НСРД. Проте це можли-
во тільки за умови, що норми КПК України відповідають
принципам та стандартам рівності, справедливості, неупе-
редженості. Тому зусилля науковців та практиків повинні
бути актуалізовані на розробку пропозицій щодо удоско-
налення чинного КПК та впровадження їх у законодавчу
діяльність парламенту;
- 2) закріплені в законодавстві форми судового контролю до-
зволяють забезпечити конституційні права людини при
призначенні та проведенні НСРД лише частково. А тому
необхідність утвердження прав людини вимагає внесення
змін до КПК, зокрема щодо: можливості оскарження ухва-
ли слідчого судді суб'єктом, стосовно якого проводилось
НСРД з моменту її розсекречення;

- 3) необхідності здійснювати контроль за виконанням НСРД після надання ухвали про дозвіл на її проведення, до моменту закінчення; необхідності сповіщення слідчого судді прокурором про повідомлення осіб, відносно яких проводилися НСРД, про їх проведення, після закінчення; зобов'язання прокурора повідомляти слідчого суддю про припинення НСРД, рішення на проведення яких він надавав; необхідності надання копії протоколу про проведення НСРД слідчому судді.

Водночас, необхідно зауважити, що під час **реалізації повноважень слідчого судді у сфері розгляду різноманітних скарг**, поданих до нього в порядку, передбаченому КПК України, на практиці виникають певні проблемні моменти. Одним із найбільш серйозних таких проблемних питань є оскарження рішення про повідомлення про підозру.

Так, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК України на досудовому провадженні може бути оскаржене повідомлення слідчого, прокурора про підозру після спливу одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду із обвинувальним актом – підозрюваним, його захисником чи законним представником.

Однак, реалізувати зазначене право суб'єкти кримінального провадження під час досудового слідства не завжди можуть.

Так, відповідно до ст. 219 КПК України досудове розслідування повинно бути закінчено: 1) протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; 2) протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину [3].

За таких строків, очевидно, що мова про оскарження до слідчого судді рішення про повідомлення про підозру не може йти.

Так, якщо змодельювати ситуацію, що 1 квітня 2019 р. особі повідомили про підозру, то строк досудового розслідування по цьому провадженню спливає 1 червня 2019 р. Відтак, право на оскарження повідомлення про підозру виникає з 1 червня. Однак, це право реалізувати не можливо, оскільки досудове розслідування закінчено. При цьому, слід мати на увазі, що

досудове розслідування може бути закінчено і через місяць після повідомлення про підозру. За такої ситуації взагалі мова про оскарження не може йти.

Отже, реалізувати зазначене право можна лише у випадках продовження строку досудового розслідування.

При цьому, як вже було зазначено, слідча-адвокатська практика свідчить про те, що у 30% випадків повідомлення про підозру вона змінюється в сторону пом'якшення самими слідчими і прокурорами, що свідчить про необґрунтованість та безпідставність першої повідомленої підозри та цілковиту неспроможність адвоката вплинути на вирішення питань (застосування заходів забезпечення кримінального провадження), які пов'язані з обґрунтованістю підозри.

Таким чином, на нашу думку, слід внести зміни п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК України, виключивши з неї положення про можливість оскарження повідомлення про підозру після спливу одного місяця (стосовно проступків) / двох місяців (стосовно злочинів). Зазначені зміни, беззаперечно, сприятимуть реалізації принципу забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності та права на захист.

Стосовно повноважень слідчого судді *у сфері дотримання розумності строків досудового розслідування*, слід зазначити, що ця сфера також не позбавлена певних проблемних питань.

Так, при зверненні слідчого, прокурора до слідчого судді з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження або інших учасників кримінального провадження зі скаргами на рішення, дії або бездіяльність слідчого та прокурора такі клопотання повинні бути розглянуті слідчим суддею протягом встановлених в кримінальному процесуальному законодавстві термінах, зокрема: такі заходи забезпечення кримінального провадження, як накладення грошового стягнення – не пізніше 3 днів з дня надходження (ст. 146 КПК України), тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом – не пізніше трьох днів з дня надходження (ст. 148 КПК України), відсторонення від посади – не пізніше трьох днів з дня надходження (ст. 156 КПК України), арешт майна – не пізніше двох днів (ст. 172 КПК України), скасування

арешту майна – не пізніше трьох днів (ст. 174 КПК України); скарги на рішення, дії або бездіяльність розглядаються не пізніше п'яти днів (ст. 306 КПК України).

Однак, як показує судова практика досить значний відсоток клопотань розглядається з порушенням цих термінів. При цьому, ці порушення є досить значними (до двох місяців і більше). Причинами порушень слідчим суддею строків розгляду зазначених клопотань є перевантаженість слідчих суддів, відрядження, відпустки, клопотання сторін про відкладання розгляду справи тощо.

На наш погляд, це аж ніяк не сприяє реалізації слідчим суддею принципу розумності строків, своєчасному розглядові справ, порушує принцип розгляду справи у найкоротші терміни, затягує строки досудового розслідування.

Ми вважаємо, що вирішенням цієї проблеми та недопущенням настання зазначених негативних наслідків стане доповнення ст. 116 «Додержання процесуальних строків» ч. 2 такого змісту: «Процесуальні строки забезпечуються слідчим, прокурором, слідчим суддею. Порушення процесуальних строків не може бути виправданим такими причинами, як відпустка, хвороба, відрядження слідчого судді тощо.

У разі неможливості забезпечити дотримання встановлених законом процесуальних строків слідчим суддею він зобов'язаний вжити заходів до перерозподілу справи до іншого судді».

Водночас, необхідно зазначити, що реалізація слідчим суддею повноваження у сфері доказування є досить дискусійним питанням.

Так, у наукових дослідженнях досить часто наголошується на тому, що слідчий суддя є суб'єктом доказування у кримінальному провадженні.

Зокрема, такої точки зору дотримується Н. П. Сиза, яка зауважує, що на основі аналізу норм гл. 4 «Докази і доказування» можна стверджувати, що слідчий суддя є суб'єктом доказування, який уповноважений для встановлення наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, здійснювати оцінку доказів за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному

й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом [129, с. 5].

В той же час, В. О. Попелюшко, виділяючи групи повноважень слідчого судді, виокремлює серед них повноваження зі збирання доказів шляхом: 1) допиту у виняткових, передбачених законом випадках свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК), в тому числі здійснення такого допиту у режимі відеоконференції (ст. 232 КПК); 2) доручення проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам з підстав і за умов, передбачених ч. 3 ст. 243, ст. 244 КПК, тобто, у разі відмови слідчим, прокурором стороні захисту в задоволенні клопотання про залучення експерта, і зверненням сторони захисту до слідчого судді з відповідним клопотанням [86, с. 14–15].

А. Р. Туманянц відзначає наступне: «слідчий суддя є суб'єктом доказування у кримінальному провадженні, якому іманентна ситуативна активність по дослідженню обставин кримінального правопорушення» [115, с. 295].

Очевидно, дослідники, які стверджують, що слідчий суддя є суб'єктом доказування, керуються положеннями гл. 4 «Докази і доказування» КПК України, в яких зазначається, що слідчий суддя здійснює оцінку доказів та на їх основі встановлює наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [102, с. 38].

На наш погляд, доцільно виокремлювати повноваження слідчого судді у сфері доказування, не зважаючи на те, що докази, як правило, отримуються в процесі проведення слідчих дій та негласних слідчих (розшукових) дій, які і так складають окрему групу повноважень слідчого судді.

Водночас, слідчий суддя не збирає докази з власної ініціативи, а лише заслуховує сторони кримінального провадження, що їх надають, або в крайньому випадку за клопотанням зазначених сторін витребує певні докази [102, с. 38].

Пропозиції щодо уточнення діючого кримінально-процесуального законодавства при реалізації слідчим суддею повноважень у сфері доказування сформовані в наступних розділах нашого дослідження.

Підсумовуючи вищевикладене, можемо констатувати, що слідчий суддя – це суддя, який в межах компетенції, передбаченої законодавством, здійснює процесуальну функцію судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні шляхом недопущення їх порушення та необґрунтованого обмеження, а також відновлення, виконуючи при цьому роль арбітра між стороною обвинувачення і захисту на стадії досудового розслідування з метою реалізації принципів кримінального судочинства [102, с. 38].

2.3 Поняття та елементи механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження

Принципи є першоджерелом і становлять основу окремих інститутів кримінально-процесуального права, є гарантіями правосуддя, забезпечують права та свободи людини й громадянина, законні інтереси фізичних і юридичних осіб [130, с. 140].

Визначення у КПК України принципів кримінального провадження, як вже було зазначено у роботі, є надзвичайно прогресивним кроком законодавця. Це пов'язано із тим, що принципи кримінального провадження гарантують забезпечення прав і свобод людини і громадянина у кримінальному судочинстві, допускають їх обмеження тільки у виняткових, передбачених кримінальним процесуальним законодавством, випадках, знаходять своє вираження на усіх стадіях кримінального провадження.

Водночас, слід зазначити, що ч. 3 КПК України повноваженнями судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні наділяє слідчого суддю. Отже, суб'єктом забезпечення прав і свобод людини і громадянина у кримінальному судочинстві є слідчий суддя, який здійснює свої повноваження завдяки певній сукупності юридичних інструментів.

В той же час, очевидно, що кримінальні процесуальні відносини здійснюють свій вплив на особливості реалізації принципів кримінального провадження. Їх дія визначається

передусім правовою політикою держави, зокрема, політикою кримінальної юстиції. При цьому, як показує досвід правозастосовчої практики, одне декларування законодавцем наміру забезпечити охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального судочинства не в змозі досягти результату за відсутності відповідного механізму реалізації цього наміру.

Ось чому, варто погодитись із В. Т. Томіним, який зауважує, що «пізнання і глибоке дослідження цього механізму є досить бажаним, перш за все тому, що воно дозволяє більш конкретно підійти до виявлення ефективності світоглядних ідей, інакше – до розуміння практичної значущості принципів вітчизняного кримінального процесу» [40, с. 124].

Як бачимо, для ефективної діяльності слідчого судді необхідна система відповідних засобів, які в сукупності утворюють механізм реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження, що не лише відображає сутність інституту слідчого судді в кримінальному провадженні, однак, й сприяє виробленню ефективних шляхів його подальшого вдосконалення.

Справедливо зазначити, що механізм реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження як правова категорія ще не був об'єктом та предметом наукового пошуку. Більш того у вітчизняній науковій літературі навіть категорія «механізм реалізації принципів кримінального провадження» не піддавалася ґрунтовному дослідженню. Так, в цілому реалізація окремих принципів кримінального провадження були предметом наукового дослідження, однак, при цьому поняття та структурні елементи механізму реалізації принципів кримінального провадження, а також шляхи його удосконалення залишились майже поза увагою.

Загальновідомо, що під механізмом представники науки розуміють: сукупність форм, методів та інструментів; систему засобів, способів і форм; систему засобів та чинників або просто комплекс (систему) засобів [131, с. 111].

В свою чергу, правовий механізм визначається як сукупність правових норм, правовідносин і юридичних актів та інших елементів, які беруть участь в правовому впливі, і що існують у вигляді динамічної, внутрішньо єдиної системи, елементи якої набувають нових властивостей саме в результаті своєї

взаємодії [132, с. 11]. На нашу думку, зазначена дефініція механізму правового регулювання є досить обґрунтованою, оскільки, беззаперечно, розкриває його найбільш важливі особливості.

В той же час, враховуючи предмет нашого дослідження, слід зазначити, що в науковій літературі реалізацію принципів кримінального судочинства пов'язують із:

- 1) гарантіями їх здійснення. Кримінальний процесуальний закон визначає перелік гарантій прав і свобод особистості, що включає обов'язки органів дізнання, слідчого, прокурора, основні принципи кримінального процесу. Всі ці гарантії є взаємозалежними крізь призму захисту прав громадян [133, с. 90];
- 2) правовими нормами. Механізм реалізації являє собою є важливим структурним елементом втілення правової норми в життя, оскільки вона без визначеного механізму, її реалізації може вважатися «мертвим», декларативним правилом поведінки [134, с. 114]. При цьому, варто розрізняти реалізацію принципу і реалізацію права. Принципи визначають структуру права на основі правових ідей, а норма права – це сформоване правило поведінки [135, с. 26].

Схожої точки зору В. Н. Баландін і А. А. Павлушина, які пов'язують гарантії принципів кримінального судочинства із механізмом їх реалізації. Дослідники зазначають, що: «Якщо поглянути на принципи процесу як на автономний об'єкт дослідження, можна виявити, що і самому принципу для його реалізації потрібні гарантії. Такі гарантії можуть бути укладені в нормативному закріпленні принципу у внутрішньому або міжнародному законодавстві, в забезпеченні його процесуальними санкціями, у втіленні його в свідомість суспільства, посадових осіб» [136].

При цьому, в сучасних наукових дослідженнях зустрічаються такі два способи реалізації принципів кримінального судочинства: 1) активні дії з реалізації принципів кримінального процесу; 2) припинення дій, що заборонені принципами кримінального процесу. Алгоритм першого варіанту реалізації принципів кримінального процесу полягає у тому, що учасники кримінального судочинства здійснюють активні дії щодо реалізації принципів провадження. Другий варіант передбачає

бездіяльність учасників кримінального процесу, щодо яких в принципах є відповідна заборона [137, с. 89].

В свою чергу, В. Т. Томін виділяє два способи втілення в життя принципів кримінального судочинства: 1) за допомогою зазначення в законі найменування принципу; 2) за допомогою розкриття в законі змісту принципу [136].

Однак, на нашу думку, принципи кримінального провадження незалежно від способу вираження не можуть бути суто констатацією чи декларацією, що через призму кримінальних процесуальних норм здійснюють вплив на правозастосовну діяльність. Принципи кримінального провадження є нормами прямої безпосередньої дії і можуть бути реалізовані поза нормами, що їх визначають та конкретизують.

Враховуючи вищевикладені наукові позиції вчених стосовно правових категорій «механізм», «правовий механізм», «реалізація принципів» можемо констатувати, що механізмові реалізації принципів кримінального провадження притаманні наступні найбільш важливі особливості:

- 1) це постійно діюча сукупність правових інструментів;
- 2) зазначені інструменти включають різноманітні способи, засоби, методи та гарантії;
- 3) він направлений на забезпечення прав людини і громадянина, що є його головною метою;
- 4) його закріплення відображається у внутрішньому та міжнародному законодавстві;
- 5) не розривно пов'язаний із нормами кримінального процесуального права.

Розглядаючи сутність конструкції механізму реалізації принципів кримінального провадження слідчим суддею, слід також визначити його зміст. Так, механізм реалізації принципів кримінального провадження слідчим суддею є комплексним інститутом науки кримінального процесуального права, що врегульований відповідною системою конституційно-правових та кримінально-процесуальних норм, які відображенні в Конституції України, нормативно-правових актах вищої юридичної сили, зокрема у КПК України. Ці норми визначають призначення, мету, повноваження та завдання слідчого судді щодо забезпечення прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному

провадженні, захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Разом з тим, слід зазначити, що досліджуючи питання особливостей будь-якого правового механізму, в тому числі і механізму реалізації принципів кримінального провадження слідчим суддею, виникає необхідність визначення його структурних елементів та їх особливостей.

При цьому, сьогодні наука кримінального процесуального права характеризується відсутністю єдності точок зору щодо сутнісного змісту як правового механізму, а також, як вже було зазначено, відсутністю наукових досліджень щодо механізму реалізації принципів кримінального провадження слідчим суддею та його структурних елементів.

І якщо структурні елементи правового механізму вже неоднаразово були предметом наукових досліджень, то механізм реалізації конкретних принципів кримінального судочинства розглядався лише в окремих наукових дослідженнях стосовно конкретних принципів кримінального судочинства.

Стосовно першого, то в науковій літературі найбільш розповсюдженішою є така структура механізму: правова норма, юридичний факт, правові відносини, акти реалізації прав та обов'язків, а також відповідний правозастосовний документ [138, с. 261; 139 с. 41; 140 с. 15].

Стосовно другого зауважимо, що на думку О. Ю. Кузнецова, механізм реалізації принципу мови кримінального судочинства можна представити у вигляді триєдиної системи [141], що включає в себе: а) законодавче визначення і закріплення мови судочинства; б) визнання, дотримання і забезпечення права учасника процесу, котрий не володіє або недостатньо володіє мовою судочинства, на вільний вибір мови спілкування в рамках провадження у справі; в) обов'язок посадових осіб, які здійснюють процесуальне провадження, роз'яснювати і забезпечувати права учасників процесу, які не володіють або недостатньо володіють мовою судочинства [142].

Д. В. Колесник, розглядаючи механізм реалізації принципу недоторканності суддів, зауважує, що до його структурних елементів належать нормативно-правове підґрунтя, в якому

закріплено цей принцип, гарантії недоторканності суддів, наявність розгалуженої системи інституцій, що забезпечують реалізацію цього принципу (ВРУ, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державне бюро розслідувань, Національна поліція), наявність фінансового забезпечення [143, с. 33–34].

В свою чергу, Б. І. Стахура, розглядаючи механізм реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, який взаємопов'язаний із принципами, зазначав, що відповідний механізм включає в себе: а) гарантії їх здійснення; б) юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, відносини, документи, форми і методи організації здійснення прав, свобод та обов'язків); в) процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність; г) умови і фактори такого процесу [144, с. 86].

В той же час, відповідність діяльності слідчого судді європейським демократичним стандартам сучасної правової держави вимагає наявності та ефективного функціонування особливого роду соціального механізму – механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження, що представляє собою динамічний комплекс засобів нормативно-правового, організаційного та управлінського характеру, спрямованих на формування умов для максимально повної реалізації визначених у КПК України принципів кримінального провадження слідчим суддею.

Ми вважаємо, що структура досліджуваного в дисертаційній роботі механізму обумовлена відповідними динамічною та статичною складовими. Статична складова відображає внутрішню побудову механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження, характеризує його елементи.

Щодо динамічної складової, то вона визначає взаємообумовлене функціонування елементів аналізованого у дисертації механізму з метою формування правових, організаційних, інших умов для ефективної реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження, а також регулювання кримінально-процесуальних відносин.

При цьому, будь-який механізм, а так само і механізм реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження являє собою складну систему взаємопов'язаних елементів,

за допомогою яких в цілому досягається його основна мета. Стосовно механізму, що є предметом нашого дослідження, – це безпосередня реалізація принципів кримінального провадження слідчим суддею, що направлена насамперед на дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

З урахуванням предмета нашого дослідження необхідно зазначити, що, на нашу думку, механізм реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження являє собою сукупність складових, що представлені відповідними елементами.

Так, перша складова механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження є нормативно-правова. Вона виконує функцію юридичного визначення належного змісту діяльності слідчого судді і включає в себе як самі акти конституційного характеру, так і іншого роду нормативно-правові джерела, що конкретизують приписи конституційних актів в частині реалізації визначальних принципів кримінального провадження.

Зазначена складова переважно представлена нормами кримінально-процесуального права, що направлені на охорону прав і свобод людини, запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина, відновлення порушених прав органами досудового розслідування, здійснення судового контролю за діяльністю осіб, що проводить дізнання, слідчого, прокурора, забезпечення справедливості правосуддя під час вирішенні справи по суті.

Беззаперечно норма права є визначальним та одним із найважливіших елементів механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження, оскільки вона належить до числа найважливіших категорій теорії права, що володіє специфічними властивостями, котрі поглиблюють наші уявлення про право, його зміст і сутність, механізм правового впливу на суспільні відносини» [145, с. 365].

В юридичній літературі норма права визначається як встановлене або санкціоноване державою загальнообов'язкове правило поведінки, яке формулюється у вигляді чітко визначених прав та обов'язків і гарантується примусовою силою держави [146, с. 22], а норма кримінального процесуального права як закріплене державою та формально-визначене в законі

загальнообов'язкове правило поведінки суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, виконання яких забезпечується державною владою, являють собою [22, с. 48].

В той же час, необхідно зауважити, що аналіз кримінального процесуального законодавства дає змогу констатувати, що кримінально-процесуальні норми у сфері реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження по-перше, поділяються на регулятивні, які встановлюють відповідні приписи, та охоронні, що містять конкретні заборони, передбачають юридичну відповідальність, а по-друге, можуть мати матеріальний чи процесуальний, імперативний чи диспозитивний характер.

Важливість кримінально-процесуальної норми у сфері реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження як первинного елемента досліджуваного механізму полягає у наступному:

- кримінальні процесуальні норми у сфері реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження встановлюються та санкціонуються державою і є обов'язковими для виконання;
- вони встановлюють формально визначене правило поведінки, в якому передбачаються відповідні права і обов'язки суб'єктів кримінально-процесуальних відносин, їх зв'язок між собою, відповідні форми їх реалізації зазначеними суб'єктами, заходи, які застосовуються до тих суб'єктів кримінального провадження, які порушують або не виконують приписи зазначені у кримінально-процесуальному законодавстві;
- вони визначають коло суб'єктів кримінально-процесуальних відносин, на яких поширюється;
- вона передбачають зміст кримінально-процесуальних відносин у сфері реалізації принципів кримінального провадження слідчим суддею (зміст поведінки суб'єктів кримінального провадження).

Таким чином, кримінально-процесуальна норма у сфері реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження – це формально визначене правило поведінки, встановлене та санкціоноване державою, що визначає суб'єктів кримінального провадження, їх права, обов'язки, способи і форми їх реалізації, а також заходи, що застосовуються у разі їх порушення,

що передбачаються кримінальним процесуальним законодавством.

Наступним елементом нормативної складової механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження є кримінальне процесуальне законодавство, що представляє собою сукупність нормативно-правових актів, які регулюють діяльність суб'єктів кримінального провадження з приводу реалізації принципів кримінального судочинства з метою забезпечення прав і свобод людини, зокрема слідчого судді.

Зазначений елемент нормативної складової механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження представляє собою сукупність нормативно-правових актів кримінального процесуального права, що закріплюють процесуальний статус, повноваження та компетенцію слідчого судді щодо забезпечення прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, а також здійснення судового контролю і забезпечення справедливості правосуддя.

До зазначених нормативно-правових актів кримінального процесуального права у сфері реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження належать:

- 1) Конституція України, у якій передбачено ряд принципів кримінального провадження, що були нами розглянуті у підрозділі 1.2.;
- 2) чинний КПК України 2012 р., що є головним джерелом кримінально-процесуального права і містить принципи кримінального провадження, які є предметом нашого дослідження;
- 3) рішення Європейського Суду з прав людини, що відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права в Україні;
- 4) міжнародні договори, які як джерело кримінально-процесуального права направлені на приведення у відповідність внутрішньодержавного кримінально-процесуального права до міжнародного;

- 5) Закони України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», «Про судоустрій та статус суддів», «Про прокуратуру», «Про державну таємницю», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про судову експертизу», «Про безоплатну правову допомогу», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та інші.

Отже, враховуючи вищевикладене, можемо констатувати, що національні та міжнародні нормативно-правові акти, які закріплюють права і обов'язки учасників кримінального провадження, заходи забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, право на свободу та особисту недоторканність, право на справедливий суд, право на повагу до приватного і сімейного життя, право на ефективний засіб юридичного захисту, заборону зловживання правами як форми вираження кримінально-процесуальних норм, способи та форми їх реалізації, а також заходи, що застосовуються до тих суб'єктів кримінального провадження, які порушують або не виконують приписи зазначені у законодавчих актах, утворюють національне законодавство у сфері реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження.

Нормативно-правові акти у сфері реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження є одним із найбільш важливих елементів досліджуваного у дисертаційній роботі механізму. На нашу думку, основним гарантом реалізації принципів кримінального провадження мають бути держава в особі відповідних суб'єктів кримінального провадження, що діють відповідно до національного кримінального процесуального законодавства України. Ось чому особливого значення набуває визнання й закріплення у законодавстві України основних принципів кримінального провадження та гарантій їх реалізації.

Другою складовою механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження є інституційно-наглядова. До зазначеної складової належать спеціалізовані суб'єкти правових відносин, які безпосередньо здійснюють правове регулювання реалізації принципів кримінального провадження в Україні або впливають на нього шляхом здійснення в рамках своєї компетенції постійного та неупередженого нагляду за

діяльністю слідчого судді з метою виявлення відхилень її змісту від правових приписів та вжиття заходів щодо їх усунення. Мова йде про так званий процесуальний контроль.

У юридичній літературі процесуальний контроль у кримінальному судочинстві визначається як процесуальна діяльність уповноважених суб'єктів з перевірки кримінально-процесуальної діяльності органу дізнання, особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, судді, слідчого судді, суду при провадженні у кримінальній справі [147].

Отже, інституційна складова механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження – це відповідна сукупність організаційних інституцій – суб'єктів кримінального провадження, органів державної влади, що наділені повноваженнями у сфері реалізації принципів кримінального провадження з метою забезпечення справедливого правосуддя.

Зазначена складова представлена наступними елементами:

I) вищими державними органами та інституціями, зокрема:

- Верховна Рада України, як єдиний законотворчий орган державної влади, що приймає акти вищої юридичної сили у сфері реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження;
- Кабінет Міністрів України, як вищий орган виконавчої влади, що забезпечує виконання Конституції і законів України, актів Президента України;
- Президент України, який виступає гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина;

II) окремими суб'єктами кримінального провадження, що впливають на механізм реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження:

- сам слідчий суддя, процесуальний статус якого розкривається в дисертаційному дослідженні;
- прокурор, який 1) відповідно до ст. 36 КПК України, здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому КПК України; 2) відповідно до Розділу I Наказу Генеральної про-

куратури України № 51 від 28 березня 2019 р. «Про затвердження Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні» за наявності в діях судді ознак дисциплінарного проступку ініціює звернення до Вищої ради правосуддя із заявою про його дисциплінарну відповідальність; 3) відповідно до зазначеного Наказу Генеральної прокуратури України у передбачених законом випадках бере участь у розгляді слідчим суддею питань, пов'язаних із проведенням досудового розслідування, висловлює щодо них мотивовану правову позицію, у встановленому законом порядку оскаржує ухвали слідчого судді, бере участь в апеляційному розгляді цих питань [148]; 4) відповідно до цього ж Наказу слідчі органи прокуратури під час розгляду слідчим суддею скарг на рішення дії чи бездіяльність прокурора, висловлює мотивовану правову позицію щодо законності та обґрунтованості таких дій та рішень;

III) окремими інституціями, що мають безпосереднє відношення до механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження:

- апеляційні суди, до яких під час досудового розслідування можуть бути оскаржені ухвали слідчого судді;
- Вища рада правосуддя, яка розглядає скарги на рішення відповідних органів про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді [121].

Слід зазначити, що 30 вересня 2016 року в Україні набрали чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401-VIII від 2 червня 2016 р. та Закон України «Про судоустрій та статус суддів» № 1402-VIII від 2 червня 2016 р. У зв'язку із прийняттям цих законодавчих актів відмовилась від підстави для звільнення судді з посади за порушення присяги, ввівши натомість низку підстав для притягнення до дисциплінарної відповідальності [149, с. 5].

Щодо нововведень до підстав притягнення до дисциплінарної відповідальності, слід зауважити про введення декларацій родинних стосунків та доброчесності судді.

Як наслідок законодавцем передбачені підстави до притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів за неподання,

несвоєчасне подання або декларування завідомо недостовірних відомостей та тверджень (у тому числі неповних).

Зазначені підстави викликають безліч питань, зокрема: процедура здійснення перевірки тверджень, зазначених у декларації доброчесності судді, питання доказів, що можуть спростовувати окремі твердження суддів («Мною дотримувались положення професійної етики» або «Мною не порушувалась присяга судді»), відповідних фахівців для встановлення бажання судді приховати або спотворити твердження, адже ці твердження базуються більш на власних, особистих переконаннях судді [150, с. 138].

Також викликає подив формулювання законодавцем наступної підстави для дисциплінарної відповідальності: «допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, невідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу» [121], оскільки, на нашу думку, вона є досить неточною, «розмитою».

На нашу думку, використання поняття «мораль» у законодавстві досить ускладнює процес правозастосування, оскільки питання моралі оціночні, суб'єктивні, базуються лише на уявленнях про «правильне», «духовне», «культурне» суб'єкта, який буде «вимірювати» наскільки «допущена суддею поведінка в питаннях моралі порочить його звання». Вважалось би більш правильним взагалі відмовитись від нечітких формулювань для встановленні такої вагомої підстави як підстави для притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів [150, с. 139].

Точний набір дій унеможливить зловживання та різночитання досліджених підстав. І тільки при таких умовах процедура дисциплінарного провадження буде захищати і права осіб, що звернулись із скаргою на неналежну поведінку судді, і самого суддю, якого звинувачують у такій поведінці.

Для вірного однакового застосування норм, які досліджено, необхідно розробити та затвердити нормативні акти, які

будуть детально регулювати усі дії по встановленню, доказуванню та остаточному застосуванню кожної з підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Потрібна розробка детальних інструкцій, довідників і форм документів щодо кожного етапу дослідження скарги на суддю; визначення ролі громадськості; застосування новітніх інформаційних технологій при доказуванні (наприклад, детектору брехні) [150, с. 139].

Узагальнюючи вищевикладене, можемо констатувати, що інституційній складовій механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження притаманні наступні особливості:

- 1) діяльність усіх органів та інституцій зазначеної складової направлена на реалізацію слідчим суддею принципів кримінального провадження з метою забезпечення прав і свобод людини;
- 2) їх повноваження передбачені конституційним та кримінально-процесуальним законодавством;
- 3) органи та інституції зазначеної складової наділені обов'язками, що сприяють безпосередній реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження.

Таким чином, державні органи та відповідні інституції як провідний елемент інституційно-наглядової складової механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження наділені повноваженнями у сфері кримінальних процесуальних відносин та володіють організаційно-правовими засобами та інструментами для забезпечення реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження.

Наступна складова механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження – функціонально-організаційна, яка представляє собою сукупність заходів однойменного характеру, спрямованих на формування об'єктивної можливості належного забезпечення реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження з метою забезпечення прав людини і справедливого правосуддя.

Зазначена складова полягає у встановленні на нормативній основі:

1) повноважень державних органів та відповідних інституцій, що здійснюють безпосередньо правове регулювання реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження.

Найбільш важливими з урахуванням предмету нашого дослідження є повноваження слідчого судді, оскільки саме на нього покладено обов'язок щодо здійснення судового контролю за дотримання прав і свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Аналіз положень КПК України дозволяє виділити наступні групи повноважень слідчого судді, здійснюючи які цей суб'єкт реалізує принципи кримінального провадження: 1) повноваження слідчого судді, що стосуються надання дозволу на здійснення заходів забезпечення кримінального провадження; 2) повноваження у сфері проведення слідчих дій; 3) повноваження у сфері проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 4) розгляд різноманітних скарг слідчим суддею, поданих до нього в порядку, передбаченому КПК України; 5) повноваження щодо забезпечення розумності строків досудового розслідування; 6) повноваження у сфері доказування.

Ми не зупиняємося на детальному аналізі повноважень слідчого судді у сфері реалізації принципів кримінального провадження, оскільки вони розкриті у попередньому підрозділі нашого дослідження.

Водночас, слід зауважити, що кожен із вищедосліджуваних суб'єктів здійснює повноваження, якими він наділений відповідно до законодавства, у безпосередній взаємодії з іншими суб'єктами, використовуючи різноманітні засоби та інструменти для регулювання кримінально-процесуальних відносин, зокрема: організаційний потенціал та структура державних органів та відповідних інституцій, матеріальна база, правова база, управлінські заходи (взаємодія, планування, контроль, управління), індивідуально-професійні інструменти (знання нормативної бази, основ професійної діяльності, вміння аналізувати і узагальнювати позитивний досвід у своїй діяльності), заходи методичного характеру (системність; пошук нових методів діяльності, аналіз виконання службових завдань з позиції дотримання прав людини і забезпечення принципів кримінального судочинства).

2) прав та обов'язків суб'єктів кримінального провадження та окремих інституцій, що мають безпосереднє відношення до механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження.

Так, аналіз законодавства України у сфері кримінально-процесуальних відносин дозволяє нам виокремити наступні групи прав та обов'язків суб'єктів, що мають безпосереднє відношення до механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження:

По-перше, група прав та обов'язків слідчого судді, що є головним суб'єктом реалізації принципів кримінального провадження.

Слід зазначити, що КПК України не містить конкретного систематизованого переліку прав та обов'язків слідчого судді. Відповідні права та обов'язки слідчого судді передбачені різними статтями КПК України.

Однак, КПК України містить ст. 206 «Загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини», в назві якої хоча йде мова лише про обов'язки. Проте, зі змісту очевидно, що вона містить вказівки й на права слідчого судді.

На нашу думку, це є найбільш важливі права та обов'язки слідчого судді, оскільки реалізація принципів кримінального провадження безпосередньо направлена на забезпечення охорони та захисту прав людини.

Отже, до прав слідчого судді належать, зокрема: право слідчого судді постановити ухвалу щодо зобов'язання будь-якого органу державної влади чи службової особи забезпечити додержання прав особи; право слідчого судді не вживати дій, пов'язаних із застосуванням до особи насильства під час затримання або тримання в уповноваженому державному органі, якщо прокурор доведе, що ці дії вже здійснені або здійснюються [3].

В свою чергу, до обов'язків слідчого судді належать: обов'язок постановити ухвалу щодо зобов'язання будь-якого органу державної влади чи службової особи, під вартою яких незаконно тримається особа, негайно доставити її до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи; звільнити позбавлену свободи особу, якщо орган державної влади

чи службова особа, під вартою яких тримається ця особа, не надасть судове рішення, яке набрало законної сили, або не доведе наявність інших правових підстав для позбавлення особи свободи; забезпечити розгляд клопотання прокурора, слідчого про застосування запобіжного заходу у найкоротший строк до доставлення такої особи до слідчого судді, у випадку, передбаченому КПК України; звільнити особу, якщо орган державної влади чи службова особа, під вартою яких трималася ця особа, не доведе встановлені законом вимоги; прийняти від особи письмову заяву щодо застосування до неї насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади та вжити заходи щодо неї; здійснити необхідні заходи незалежно від наявності заяви особи, якщо, її зовнішній вигляд, стан тощо дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади; обов'язок слідчого судді забезпечити особу, яка позбавлена свободи, захисником [3].

По-друге, група прав та обов'язків прокурора, що передбачені відповідними статтями КПК України.

По-третє, група прав та обов'язків апеляційних судів, до яких під час досудового розслідування можуть бути оскаржені ухвали слідчого судді.

По-четверте, група прав та обов'язків Вищої ради правосуддя, яка розглядає скарги на рішення відповідних органів про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді [121].

Отже, стосовно прав та обов'язків суб'єктів у сфері реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження, то слід зазначити, що вони поділяються на права та обов'язки суб'єктів кримінального провадження, що здійснюють правове регулювання реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження (слідчий суддя та прокурор), та окремих інституцій, що мають безпосереднє відношення до такої реалізації (апеляційні суди та Вища рада правосуддя).

3) сукупності кримінально-процесуальних гарантій забезпечення реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження

В науці кримінального процесуального права під кримінально-процесуальними гарантіями розуміють спеціальні правові засоби, що забезпечують реалізацію прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також виконання ними своїх обов'язків [151, с. 15].

При цьому, в науці кримінально-процесуального права до кримінально-процесуальних гарантій відносять наступні: процесуальні норми, закріплені у них права та обов'язки учасників кримінального провадження; принципи судочинства, які закріплені в правових нормах; кримінально-процесуальну форму; діяльність учасників кримінального судочинства; систему перевірки обґрунтованості прийнятих рішень, систему контролю законності процесуальних дій; систему процесуального примусу, процесуальні санкції [152, с. 67]; система суспільно – політичних, соціально – економічних (матеріальних), ідеологічних складових, які забезпечують функціонування верховенства права в інтерпретації практики Європейського суду з прав людини; дотримання процесуальних строків; заходи забезпечення кримінального провадження [153].

На нашу думку, систему кримінально-процесуальних гарантій забезпечення реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження є наступні гарантії:

- 1) система суспільно – політичних, соціально – економічних (матеріальних), ідеологічних складових, які забезпечують функціонування верховенства права в інтерпретації практики Європейського суду з прав людини [153];
- 2) кримінально-процесуальна форма, як система відповідних процесуальних вимог до кримінального провадження в цілому, а також окремої слідчої, процесуальної та судової дії. Саме завдяки їй забезпечується не лише ефективне здійснення кримінального провадження, розкриття злочину та справедливе судочинство, але й реалізація слідчим суддею принципів кримінального провадження, що направлене на забезпечення прав особи у кримінальному провадженні. Відповідно кримінально-процесуальна форма визначає конкретний порядок діяльності органів досудового слідства, прокурора, слідчого судді, оперативних підрозділів та інших учасників, залучених до кримінального провадження;

- 3) система процесуальних дій учасників кримінального провадження. Очевидно, що ані кримінально-процесуальні норми, ані принципи кримінального провадження не можуть забезпечити дієву охорону і захист прав та законних інтересів суб'єктів кримінального провадження. Для забезпечення останніх необхідна постійна законна процесуальна діяльність різноманітних суб'єктів кримінально-процесуальних відносин, зокрема: слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, адвоката. Отже, кримінально-процесуальні гарантії нерозривно пов'язані із діяльністю зазначених суб'єктів в частині забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. При цьому, у сфері кримінального судочинства охорона прав завжди розглядається в аспекті встановлених законом форм діяльності суб'єктів щодо гарантування реалізації цих прав [154];
- 4) система перевірки законності та оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування до слідчого судді, про яку мова іде в інших підрозділах нашого дослідження;
- 5) заходи контролю за законністю проведення процесуальних дій, що здійснюються у першу чергу слідчим суддею (при проведенні слідчих дій, негласних слідчих (розшукових дій), а також суддями апеляційних суддів та членами Вищої ради правосуддя);
- 6) система заходів процесуального примусу (рішення про застосування всіх без винятку запобіжних заходів, дозвіл слідчого судді на затримання особи, надання дозволу на проведення органами досудового слідства певних процесуальних дій, прийняття рішення про застосування заходів процесуального примусу);
- 7) процесуальні санкції (прийняття слідчим суддею рішення у формі ухвали про здійснення приводу, накладення грошового стягнення за невиконання учасниками кримінального провадження процесуальних обов'язків, зміна запобіжного заходу);
- 8) забезпечення розумності процесуальних строків (визначення слідчим суддею в порядку ч. 10 ст. 290 строку для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження,

відкритого стороною обвинувачення; встановлення процесуальних строків слідчим суддею у межах граничного строку, передбаченого КПК України, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження);

- 9) заходи забезпечення кримінального провадження (виклик до суду слідчого і прокурора, арешт, тимчасове вилучення майна, відстороненням від посади, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, тимчасовий доступ до речей і документів, запобіжні заходи, затримання).

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, зауважимо, що кримінально-процесуальним гарантіям забезпечення реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження притаманні такі ознаки, як визначеність кримінальним процесуальним законодавством, системність відповідних юридичних засобів, направленість на охорону та захист прав, свобод та законних інтересів суб'єктів кримінального провадження, орієнтація на забезпечення ефективного виконання завдань кримінального провадження.

При цьому очевидно, що кримінально-процесуальні гарантії забезпечення реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження реалізуються в процесі виникнення, зміни та припинення кримінальних процесуальних відносин під час кримінального провадження, коли слідчий суддя через призму своїх повноважень здійснює охорону і захист прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Отже, саме завдяки кримінально-процесуальним гарантіям та іншим правовим засобом відбувається реалізація слідчим суддею принципів кримінального провадження та гарантування останніх.

Функціонально-організаційна складова механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження включає в себе взаємозв'язки між суб'єктами кримінально-процесуальних відносин з приводу відповідного об'єкта – охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Отже, механізм реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження є комплексною складною системою взаємопов'язаних елементів, між якими відбуваються постійна

взаємодія, завдяки якій реалізуються завдання досліджуваного у роботі механізму. Так, функціональні елементи зазначеного механізму хоча і належать до різних складових, кожна із яких має своє завдання, однак, знаходяться у постійному взаємозв'язку і функціонувати окремо від інших не можуть. Саме завдяки цьому взаємозв'язку досягається головна мета функціонування досліджуваного механізму – забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Таким чином, під механізмом реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження слід розуміти складну юридичну систему, що виникає на основі кримінальних процесуальних норм у сфері кримінального правового регулювання, складається із взаємопов'язаних елементів – юридичних засобів, за допомогою яких слідчий суддею реалізує принципи кримінального провадження з метою ефективного забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Механізм реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження включає наступні складові, що представлені певними елементами: нормативно-правова (норми конституційного та кримінально-процесуального права, кримінальне процесуальне законодавство), інституційно-наглядова (суб'єкти правових відносин, які безпосередньо здійснюють правове регулювання реалізації принципів кримінального провадження в Україні або впливають на нього шляхом здійснення в рамках своєї компетенції постійного та неупередженого нагляду за діяльністю слідчого судді з метою виявлення відхилень її змісту від правових приписів та вжиття заходів щодо їх усунення), функціонально-організаційна (повноваження державних органів та відповідних інституцій, що здійснюють безпосередньо правове регулювання реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження, права та обов'язки суб'єктів кримінального провадження та окремих інституцій, кримінально-процесуальні гарантії).

На сьогоднішній день є необхідність прийняття нормативно-правових актів, що регулюватимуть питання встановлення, доказування та остаточного застосування кожної з підстав для

притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, детальних інструкцій, довідників і форм документів щодо кожного етапу дослідження скарги на суддю, а також здійснення реформування законодавства у сфері реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження.

Очевидно, що виділення у механізмі правового регулювання реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження нормативно-правової, інституційно-наглядової та функціонально-організаційної складових обумовлено складністю досліджуваного інституту і тих суспільних відносин, що його складають. Кожна складова зазначеного механізму направлена на досягнення конкретної задачі, що можливо при застосуванні різноманітних правових засобів, які і сприяють ефективному забезпеченню прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду при реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження.

Розділ 3

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ СЛІДЧОГО СУДДІ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1 Міжнародний досвід здійснення судового контролю та реалізації принципів кримінального провадження слідчим суддею

Комплексний аналіз інституту слідчого судді та реалізації ним принципів кримінального провадження, які проголошені чинним КПК України, неможливий без здійснення порівняльно-правового дослідження норм кримінально-процесуального законодавства України з відповідними нормами зарубіжних держав.

Сьогодні запровадження нових інститутів кримінального процесуального права, зокрема: інституту слідчого судді та судового контролю супроводжуються численними проблемами правозастосування. В той же час питання вдосконалення та посилення інституту охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження в Україні, а також забезпечення неупередженого та ефективного розслідування вимагають вироблення найбільш оптимальних шляхів реформування кримінального судочинства.

Одним із ефективних напрямків останнього є проведення компаративістичних досліджень з метою виокремлення найбільш позитивних здобутків кримінально-процесуального законодавства зарубіжних країн, досвіду останніх з метою імплементації його в законодавство України.

Останнім часом в науковій літературі все частіше зустрічається точка зору, що «актуалізується необхідність створення єдиного правового простору» [155, с. 38], і «тому перспективним напрямком розвитку наукових досліджень в Україні є порівняльно-правові дослідження» [156, с. 53–54].

Майже жодне дослідження у сфері кримінально-процесуальних відносин не проводиться без врахування зарубіжного досвіду, що пояснюється наступними факторами: 1) загальносвітовою інформаційно-комунікаційною революцією, що в свою чергу є рушійним елементом глобалізації як всеохоплюючого явища; 2) стимулюванням процесу демократизації світової спільноти, утвердження демократичних цінностей та інститутів у країнах з відмінними соціально-політичними традиціями та реаліями; 3) постійним процесом об'єднання держав у політичні та економічні союзи, що в свою чергу створює необхідність реформування національних правових систем; 4) стрімким розвитком новітніх держав та необхідність використання зарубіжного досвіду при формуванні та утвердженні власних правових інститутів тощо [157, с. 55].

При цьому, слід зауважити, що всебічне дослідження інституту слідчого судді та судового контролю, з'ясування його сутності та особливостей, динаміки розвитку та її проявів повинно здійснюватися за допомогою системи методів правових досліджень, серед яких важливе місце посідає порівняльний метод.

Застосування порівняльного методу необхідне, коли існує потреба у розумінні інститутів і норм окремих цивілізованих держав. Лише за допомогою встановлення подібностей і відмінностей, встановлення особливостей походження одних норм від інших або спільного походження норм двох держав від норм третьої держави, усвідомлення відмінностей тлумачення однієї й тієї самої норми в різних державах можемо виявити особливості походження та функціонування кожної правової норми [158, с. 68].

В той же час, враховуючи курс нашої держави на євроінтеграцію, використання порівняльно-правового методу дослідження є досить актуальним, оскільки вивчення теоретичної спадщини свідчить про те, що розвиток теорії права в одній країні поза контекстом всесвітньої історії і досягнень правової

думки інших країн неможливий та призводить до вузького обмеженого підходу у визначенні проблем права [159, с. 25].

Отже, використання порівняльно-правового методу в процесі нашого дослідження є необхідним для вивчення світового досвіду інституту слідчого судді, встановлення форм і моделей судового контролю в різних країнах, аналізу організації та реалізації слідчим суддею принципів кримінального судочинства у країнах.

Враховуючи предмет нашого дослідження, слід звернутися до порівняння кримінального процесуального законодавства України та окремих зарубіжних країн на предмет діяльності слідчого судді та ефективних здобутків у сфері реалізації ним принципів кримінального судочинства. При цьому, найбільш доцільно, на нашу думку, здійснювати порівняльно-правове дослідження країн, що належать до романо-германської правової сім'ї та постсоціалістичної системи.

Без перебільшення зазначимо, що кримінально-процесуальне законодавство різноманітних держав романо-германської правової сім'ї та постсоціалістичної системи, що регламентує діяльність слідчого судді на стадії досудового розслідування та здійснення ним судового контролю, є достатньо неоднорідним.

В зазначеному підрозділі, на наш погляд, слід дослідити норми кримінального процесуального законодавства, які наявні у законодавстві Європи, зокрема таких країн, як ФРН, Франція, Бельгія, країн англосаксонської правової системи (Велика Британія, США), а також приділити увагу країнам СНД (Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Грузія), що належать до постсоціалістичного типу правової сім'ї, оскільки останні мають досить однорідні ознаки кримінально-процесуального законодавства із нашою державою.

Інститут слідчого судді широко застосовують такі країни романо-германської правової системи, як ФРН, Франція, Швейцарія, Італія, Бельгія, Нідерланди. Кримінальними процесуальними кодексами цих країн запроваджено процесуального суб'єкта – слідчого суддю, який, не приймаючи справу до свого провадження, вирішує окремі питання, пов'язані з попереднім розслідуванням кримінальної справи [160, с. 53].

Аналіз кримінального процесуального законодавства у сфері запровадження слідчого судді та здійсненні ним судового контролю розпочнемо із Федеративної Республіки Німеччина.

Загальновідомо, що слідчий суддя як суб'єкт кримінального судочинства відомий у ФРН ще з початку 19-го ст. До 1975 р. у кримінальному процесі ФРН існував такий вид судового контролю як попереднє розслідування справи слідчим суддею, що дублювало дізнання, проведене поліцією, або попереднє слідство, проведене прокуратурою [161, с. 48].

Аналіз кримінального процесуального законодавства ФРН дозволяє виділити наступні групи повноважень сучасного слідчого судді, що в цілому характеризують інститут судового контролю:

1) повноваження щодо проведення дізнання. Так, відповідно до кримінального процесуального законодавства ФРН слідчий суддя – це суб'єкт кримінального процесу, що наділений широкими повноваженнями. Головним завданням слідчого судді є проведення допитів та забезпечення законності та достовірності доказової бази. Проведенню допитів слідчими суддями у ФРН передують звернення до останніх прокуратури. Остання ж звертається до слідчого судді для проведення цієї слідчої дії у випадках, коли обвинувачені вже визнали свою вину або для допиту важливих свідків [162, с. 51]. Так, згідно ст. 254 КПК ФРН, під час судового розгляду можуть бути оголошені показання обвинуваченого, які він дав слідчому судді. При цьому, ст. 251 КПК ФРН дозволяє за відсутності у судовому засіданні свідка, експерта чи іншого обвинуваченого за певних умов зачитати протоколи їх попереднього допиту саме слідчим суддею [163, с. 2–3].

Якщо положення ст. 251 КПК ФРН частково відображені у КПК України (стосовно свідка і потерпілого), то положення ст. 254 КПК ФРН заслуговують на увагу. Ми вважаємо, що передбачення у КПК ФРН можливості проведення слідчим суддею допиту на стадії досудового розслідування є однозначно позитивним моментом, оскільки сприяє збереженню доказової бази, отриманої під час цієї стадії, унеможлиблює відмову обвинуваченого від тих показань, що були їм раніше надані;

2) повноваження слідчого судді щодо розгляду скарг на рішення, дії, (бездіяльність) та осіб, що проводять дізнання або слідчого та прокурора;

3) повноваження, що пов'язані із застосуванням слідчим суддею окремих заходів процесуального примусу [164, с. 75–76].

За загальним правилом слідчі дії, які передбачають застосування примусу проводяться із дозволу суду, якому передую звернення до нього прокурора із відповідним клопотанням [163, с. 2]. При цьому, слідчий суддя відповідно до ч. 2 ст. 162 КПК ФРН розглядаючи клопотання стосовно проведення слідчої дії, має здійснити перевірку підстав та законності її проведення, а також дослідити обставини справи [165].

Слід звернути увагу на положення §165 КПК ФРН, в якому передбачене право слідчого судді в невідкладних випадках провести слідчі дії без попереднього клопотання прокурора, якщо немає можливості встановити з ним зв'язок (суддя «як прокурор у зв'язку з необхідністю»). Відповідно, слідчий суддя повинен лише перевірити, чи допустимою за цих обставин, відповідно до закону, є дія, про яку йдеться в клопотанні [160, с. 53].

На наш погляд, положення §165 КПК ФРН є досить ефективними з точки зору забезпечення законності і розумності строків проведення досудового розслідування та потребують їх детального аналізу з метою імплементації до вітчизняного кримінального процесуального законодавства. Це, беззаперечно, сприятиме забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування.

Слід також зазначити, що слідчі дії, пов'язані із обмеженням основних прав можуть проводитися різноманітними органами. Якщо мова йде про значне обмеження прав, то це виключна компетенція слідчого судді. Хоча в окремих невідкладних випадках, передбачених законодавством ФРН, таке рішення може приймати одноособово прокурор [166, с. 42].

Відповідно до КПК ФРН повноваження слідчого судді, що пов'язані із застосуванням окремих заходів процесуального примусу охоплюють:

- надання дозволу на проведення наступних слідчих дій: екзумації (ч. 4 ст. 87 КПК ФРН); виїмки (ч. 1 ст. 98 КПК ФРН); обшуку (ч. 1 ст. 105 КПК ФРН);

- надання дозволу на здійснення відповідних процесуальних заходів: встановлення контрольно-пропускних пунктів на дорогах, площах та у інших публічно доступних місцях (ч.ч. 1, 2 ст. 111 КПК ФРН); застосування наручників та інших тимчасових заходів до арештованої особи у встановлених законом випадках (ч.ч. 5, 6 ст. 119 КПК ФРН) [165];
- видання наказів про проведення медичного огляду обвинуваченого (ч. 1, 2 ст. 81а КПК ФРН) та інших осіб, що можуть бути викликані у якості свідків (ч.ч. 1–3 ст. 81с КПК ФРН), а також про відібрання зразків крові та інші заходи, пов'язані із дослідженням їх тіла.

Іншу категорію процесуальних дій, які підлягають виключному судовому контролю, є передбачені кримінальним процесуальним законодавством судові процесуальні дії. При цьому, слідчий суддя має здійснювати перевірку не лише їх законності, але й обґрунтованість їх проведення.

До зазначених належать: видання наказу про арешт відповідно до ч. 1 ст. 114, ч. 1 ст. 125 КПК ФРН; тимчасове поміщення особи у психіатричну лікарню або інший заклад амбулаторного лікування (ч. 1 ст. 126а КПК ФРН); тимчасова заборона займатися певною практикою, професійною діяльністю, торгівлею або діяльністю у певній галузі (ч. 1 ст. 132а КПК ФРН); надання дозволу на проведення виїмки у приміщеннях редакцій, видавництв, друкарень, організацій теле-, радіомовлення (ч. 1 ст. 98 КПК ФРН); тимчасове вилучення посвідчення водія у обвинуваченого (ч. 1 ст. 111а КПК ФРН); надання дозволу на проведення виїмки друкованих матеріалів або іншої аналогічної продукції (ч. 1 ст. III n КПК ФРН) [165; 167, с. 113];

4) повноваження слідчого судді щодо негласних заходів: надання дозволу на здійснення слідчим проникнення у приватні приміщення, що не є загальнодоступними під прикриттям (п. 2 ч. 2 ст. 110 b КПК ФРН); надання дозволу на перехоплення та фіксацію приватного спілкування у приватних будівлях (ст. 100с КПК ФРН), зокрема: контроль телекомунікації, що передбачений § 100а Розділу VIII КПК ФРН та виїмка поштово-телеграфних відправлень, що передбачена § 99 Розділу VIII КПК ФРН [165];

5) виключні повноваження слідчого судді щодо експертної діяльності. Так, відповідно до КПК ФРН до компетенції

слідчого судді належить призначення не лише експертів, їх кількості, але й узгодження термінів підготовки ними висновків (ч. 1 ст. 73 КПК ФРН). Слідчий суддя також уповноважений здійснювати керівництво діяльністю експертів (ч. 1 ст. 78 КПК ФРН); призначати повторну експертизу тому самому спеціалісту або іншому експертові, якщо є підстави вважати, що наданий експертом висновок не відповідає обставинам справи або у випадку відводу попереднього експерта (ч.ч. 1, 2 ст. 83 КПК ФРН) [165].

Ми вважаємо, що такі широкі повноваження слідчого судді у сфері експертної діяльності є досить значним плюсом, сприяють отриманню широкої доказової бази, ефективному та швидкому розслідуванню, викорененню випадків впливу сторонами кримінального процесу на експертів.

Завершуючи аналіз положень КПК ФРН, що регулюють діяльність слідчого судді, слід зазначити, що §169 КПК ФРН визначає дві посади слідчого судді – вищого земельного суду та слідчого судді верховного суду ФРН, що розслідують складні злочини [168, с. 131–137].

Прикладом іншого підходу, відповідно до якого слідчий суддя здійснює досудове розслідування, є кримінальне процесуальне законодавство Франції. Так, відповідно до ст. 80 КПК Французької Республіки, слідчий суддя може провадити розслідування лише відповідно до подання окружного прокурора [169].

Відповідно до КПК Французької Республіки слідчий суддя наділений досить широким колом повноважень від залучення поліцейських до розслідування злочину (ст. 25) та створення тимчасових груп із судових поліцейських (ч. 2 ст. 28–1) до пред'явлення обвинувачення підслідній особі перед судом присяжних у тяжкому злочині (ч. 1 ст. 181).

При цьому, слід зазначити, що характерною особливістю процесуального статусу слідчого судді відповідно до КПК Французької Республіки є законодавче положення, що передбачає проведення слідчим суддею досудового розслідування, відповідальність слідчого судді за судові розслідування (ч. 1 ст. 49) та обов'язок встановлювати докази вини та невинуватості (ч. 1 ст. 81).

Слідчий суддя КПК Французької Республіки надає дозволи на проведення слідчих дій, на проведення негласних заходів отримання інформації для розслідування злочинів, на застосування запобіжних заходів, на арешт особи (ч. 1 ст. 74–2), проводить відповідно до закону самостійно будь-які слідчі дії, які він вважає необхідними для встановлення істини (ч. 1 ст. 81) (допити, виїмки, очні ставки, обшук тощо), негласні заходи, перехоплює телекомунікаційну кореспонденцію (ч. 1 ст. 80–4); проводить чи відмовляє у проведенні слідчих дій за вимогою прокурора чи клопотанням сторін (ст. 82, ст. 82–1, ст. 82–2), надає дозвіл на відібрання відбитків пальців (ч. 4 ст. 78–3), залучає та призначає експерта (ст. 156, 159), здійснює нагляд за його роботою (ст. 156) визнає особу потерпілою та цивільним позивачем (ст. 85), з'ясовує важливі обставини справи на місці вчинення злочину, (ч. 1 ст. 92), надає слідчі доручення та скерує їх (ст. 151, ст. 152).

Слід також звернути увагу, що у Франції є дві категорії органів досудового слідства загальної юрисдикції – слідчий суддя (перша інстанція) і слідча камера, тобто друга.

Після завершення слідства слідчий суддя за відсутності складу злочину у діянні особи передає справу до обвинувальної камери, яка знаходиться при кожному апеляційному суді і працює як слідчий орган другої інстанції. До компетенції обвинувальної камери належить: здійснення нагляду за діяльністю слідчих суддів, накладення на останніх дисциплінарних стягнень, здійснення нагляду за законністю винесення слідчими суддями постанов і розпоряджень, розгляд скарг на дії слідчого судді у разі порушення ним законодавства. При цьому, право звернення до обвинувальної камери належить не тільки слідчому судді та прокурору, а й обвинуваченому, цивільному позивачеві, потерпілому та адвокату [170].

КПК Французької Республіки регламентує судовий контроль також і за рішеннями слідчого судді, а також ще одного суб'єкта – судді, уповноваженого вирішувати питання про досудове ув'язнення. Апеляційному оскарженню підлягають такі рішення слідчого судді: ухвалене за клопотанням особи, про визнання її потерпілою (ст. 87 КПК); про відхилення клопотання сторін про призначення додаткової чи повторної експертизи (ч. 4 ст. 167 КПК), а також інші рішення [169].

Враховуючи вищевикладене, слід неодмінно погодитись із А. Ф. Бондюк, який зауважує, що слідчий суддя – це певний «інструмент» суспільної довіри до суду, на який покладено обов'язок реалізації конституційних гарантій поваги та захисту прав людини в кримінальному судочинстві [160, с. 56], а його діяльність має лише одну мету – об'єктивне дослідження всіх обставин справи. Його головним завданням є забезпечення суду якісним матеріалом проведеного дослідження, вірогідність яких під час розгляду не викликала б сумнівів [171, с. 334; 172, с. 110].

На нашу думку, французька модель діяльності слідчого судді є досить складною, оскільки зазначений суб'єкт наділений досить великою кількістю повноважень: він здійснює контроль за діяльністю поліції, проводить розслідування, ухвалює рішення про обвинувачення, здійснює нагляд за досудовим розслідуванням та процесуальне керівництво ним, розглядає кримінальний спір та виносить кінцеве рішення по справі. За такої моделі досить важко говорити про реалізацію принципу змагальності у кримінальному процесі Франції.

Однак, слід наголосити на окремих позитивних моментах діяльності слідчого судді за КПК Франції, які можна імплементувати у кримінальне процесуальне законодавство України, зокрема: проведення чи сприяння встановленню фінансового, сімейного чи соціального стану осіб, щодо яких проводиться розслідування (ч. 6 ст. 81), призначення соціальної реабілітації у в'язниці або випробування з наглядом, залучення служби захисту дітей чи іншої установи для перевірки фінансового, сімейного та соціального стану особи, щодо якої ведеться судовий розгляд, інформування судді про необхідні заходи задля підтримки соціальної інтеграції відповідної особи (ч. 7 ст. 81), вживання за власною ініціативою чи за ініціативою суду або потерпілої сторони будь-яких заходів, спрямованих на оцінку природи та розміру шкоди, завданої потерпілому, чи на одержання інформації про особу останнього (ст. 81–1) [169].

В той же час серед країн романо-германської правової системи слід відмитити законодавство Бельгії.

У Бельгії слідчий суддя проводить досудове слідство у найрезонансніших справах. Відсоток таких справ складає

приблизно 5 від 100. Участь слідчого судді забезпечує відносно більшу змагальність кримінального процесу.

З цього приводу відомий бельгійський правник Ф. Трейт зауважував, що участь слідчого судді у кримінальному провадженні сприяє залученню сторони захисту, порівнюючи з провадженням, яке веде прокурор, адже перед слідчим суддею можна клопотати про ознайомлення з матеріалами провадження чи проведення додаткових слідчих дій [173].

Слідчий суддя може розпочати слідство лише на підставі запиту прокурора, а в подальшому не може вийти за його межі та розслідувати обставини іншого злочину, навіть пов'язаного із вказаним у запиті [с. 12, 174]. Рішення слідчого судді може оскаржити лише прокурор [с. 71, 174].

Як бачимо, законність діяльності слідчого судді відповідно до кримінального процесуального законодавства Бельгії контролює прокурор.

До повноважень слідчого судді належать керівництво досудовим слідством, обрання запобіжного заходу, надання вказівок органам поліції проводити відповідні слідчі дії, видання ордеру на арешт чи обшук [174, с. 13].

Таким чином, як зауважується у науковій літературі сутність процесуального статусу слідчого судді полягає у тому, що він є неупередженим суб'єктом, зобов'язаним збирати як обвинувальні, так і виправдувальні докази [174, с. 13].

Водночас, бажано дослідити кримінальне процесуальне законодавство Великої Британії та США у сфері судового контролю та реалізації принципів кримінального провадження слідчим суддею у цих країнах, як країн, що належать до англосаксонської-правової системи.

Стосовно діяльності слідчого судді у Великій Британії, то слід зазначити, що слідчий суддя не здійснює як такого контролю за досудовим розслідуванням, оскільки він приймає у цьому розслідуванні безпосередню участь. При цьому, кримінальний процес цієї держави характеризується відсутністю цієї самостійної стадії [175, с. 29].

Участь слідчого судді та його повноваження двояка. З однієї сторони цей суб'єкт кримінального судочинства здійснює судовий контроль за діяльністю поліцейських, має право

оскаржувати їх дії, а з іншого здійснює самостійно участь у досудовому розслідуванні шляхом прийняття відповідних рішень по кримінальній справі.

Відповідно до кримінального процесуального законодавства у Великій Британії є наступні види судового контролю: 1) застосування заходів процесуального примусу за рішенням суду; 2) проведення слідчих дій за рішенням суду; 3) процедура Habeas Corpus, позов з приводу незаконного ув'язнення; 4) передання до суду (попереднє провадження в суді) [176, с. 44–45].

Якщо говорити про інститут судового контролю та реалізацію принципів кримінального судочинства слідчим суддею у США, слід зазначити, що аналогом слідчого судді в Україні у США є федеральний суддя-магістрат.

До повноважень федерального судді-магістрата належать наступні:

- розгляд різноманітних скарг (розгляд скарг на дії юристів під час досудового розслідування, надання відповідних рекомендацій окружним суддям у зв'язку із розслідуванням, які останні використовують при прийнятті рішень, розглядають скарги ув'язнених, що стосуються правомірності рішень, прийнятих посадовцями, та надають інформацію на розгляд судду);
- розгляд справи щодо проступків у випадку надання сторонами згоди. За таких обставин для розгляду справи може залучатись федеральний суддя-магістрат замість окружного судді, слухати справу, а також самостійно виносити по ній рішення [177, с. 8];
- розгляд питань та надання дозволу на застосування заходів, які обмежують конституційні права і свободи особи.

Так, у зв'язку із об'єднанням кримінальної процесуальної діяльності й оперативно-розшукової суддя-магістрат вимушений ретельно контролювати діяльність поліції протягом досудового розслідування, яка інколи може характеризуватись порушенням конституційних прав особи. Це пов'язано із тим, що відповідно до кримінального процесуального законодавства США діяльність поліції майже не контролюється прокурором або стороною захисту до моменту передачі кримінальної справи до суду. Однак, сторона захисту може звертатися із різноманітними скаргами до федерального судді-магістрата [178, с. 4].

Як вже було зазначено, вивчення зарубіжного досвіду інституту слідчого судді повинно проводитись із обов'язковим зверненням до законодавства держав пострадянського простору, оскільки, загальновідомо, що кримінальне процесуальне законодавство країн СНД є достатньо однорідним. Так, серед країн пострадянського простору слід дослідити зарубіжний досвід здійснення судового контролю слідчим суддею та реалізації ним принципів кримінального провадження таких держав, як Республіка Казахстан, Киргизька Республіка та Грузія.

Так, у Грузії аналогом такого суб'єкта кримінального провадження як слідчий суддя в Україні є суддя-магістрат. Відповідно до ч. 2 ст. 20 КПК Грузії до компетенції судді-магістрату районного (міського) суду відноситься винесення судової ухвали про провадження слідчих дій, пов'язаних з обмеженням конституційних прав людини і застосуванням примусових заходів, вирішення питань про застосування запобіжних заходів щодо обвинуваченого, розгляд скарг на незаконні діяння слідчого або (і) прокурора, у випадках, передбачених КПК Грузії, а також здійснення інших повноважень, передбачених КПК Грузії.

Аналіз положень КПК Грузії дозволяє констатувати, що суддя-магістрат наділений наступними групами повноважень:

1) повноваження, пов'язані із рішенням про речові докази до закінчення кримінального процесу. Так, відповідно до ч. 5 ст. 80 КПК Грузії суддя-магістрат приймає рішення про звернення транспортного засобу, пов'язаного із вчиненням злочину, в державну власність або про повернення транспортного засобу його добросовісному набувачеві, якщо особі, яка придбала транспортний засіб, на момент його придбання було відомо про злочин, вчинений в зв'язку із цим транспортним засобом, або повернення транспортного засобу відповідно до законодавства неможливе. Зазначена процедура здійснюється за зверненням прокурора до судді-магістрату за місцем провадження слідства з обґрунтованим клопотанням щодо звернення транспортного засобу в державну власність. Суддя-магістрат розглядає зазначене клопотання за участю всіх зацікавлених і на основі оцінки представлених доказів приймає рішення про звернення транспортного засобу в державну власність або про повернення транспортного засобу його добросовісному набувачеві;

2) повноваження, пов'язані із застосуванням запобіжних заходів (розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу та надання на нього дозволу (ч. 1 ст. 196 КПК Грузії); зміна і скасування запобіжного заходу (ст. 206 КПК Грузії);

3) повноваження, пов'язані із проведенням окремих слідчих дій: надання дозволу шляхом винесення ухвали на проведення слідчих дій, що обмежують недоторканність приватної власності, володіння або особистому житті, зокрема: обшук, виймка, арешт і вилучення відправлення, здійсненого технічним засобом комунікації в порядку ст. 112 КПК Грузії; здійснення процедури допиту свідка під час досудового слідства перед суддею-магістратом відповідно до ст. 114 КПК Грузії; надання дозволу на проведення ексгумації (ч. 2 ст. 132 КПК Грузії); перевірка законності проведення особистого обшуку без ухвали суду під час затримання (ч. 2 ст. 121 КПК Грузії); надання дозволу на проведення огляду приватної власності (ч. 2 ст. 125 КПК Грузії).

Стосовно здійснення процедури допиту свідка під час досудового слідства перед суддею-магістратом відповідно до ст. 114 КПК Грузії слід зауважити, що КПК Грузії містить розширений перелік підстав для проведення такого допиту.

Так, у ст. 114 передбачено, що на стадії слідства як за клопотанням сторони обвинувачення, так і сторони захисту перед суддею-магістратом за місцем виробництва слідства чи місцезнаходженням свідка в якості свідка може бути допитано особа, якщо:

- а) існує реальна небезпека його смерті або погіршення здоров'я, що може перешкодити його допиту в якості свідка в ході розгляду в суді справи по суті;
- б) вона на тривалий час залишає територію Грузії;
- в) збір необхідних доказів з інших джерел для направлення справи до суду на розгляд по суті вимагає нерозумних зусиль;
- г) це необхідно у зв'язку із застосуванням спеціальних заходів захисту [179].

На наш погляд, такий розширений перелік підстав для проведення такого допиту слідчим суддею під час досудового розслідування є досить позитивним моментом кримінального

процесуального законодавства Грузії, оскільки сприяє забезпеченню прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження при виникненні потреби проведення їх допиту слідчим суддею на стадії досудового розслідування.

Ось чому з приводу допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні слід погодитись із Д. О. Шингарьовим, який зазначає, що невичерпний перелік обставин, за яких осіб може бути допитано слідчим суддею під час досудового розслідування, дійсно породжує певні складнощі при практичній реалізації положень ст. 225 КПК України [180, с. 227].

4) повноваження, пов'язані із проведенням слідчих дій, що пов'язані з комп'ютерними даними, зокрема надання дозволів на витребування відповідної інформації або документа із комп'ютерної системи або засобу зберігання комп'ютерних даних (ч. 1 ст. 136 КПК Грузії); на поточний збір даних інтернеттрафіка при наявності обґрунтованого припущення, що особа здійснює злочинне діяння з використанням комп'ютерної системи (ч. 1 ст. 137 КПК Грузії); на поточний збір змістовних даних, які пов'язані з конкретними комунікаціями та використанням комп'ютерної системи (ч. 1 ст. 138 КПК Грузії);

5) повноваження, пов'язані із проведенням окремих процесуальних дій: надання дозволу на отримання зразків для проведення експертизи (ч. 3 ст. 147 КПК Грузії); надання дозволу на накладення арешту на майно з метою забезпечення заходів кримінально-процесуального примусу, можливого вилучення майна (ч. 1 ст. 151 КПК Грузії); надання дозволу на звільнення обвинуваченого від посади (роботи) (ч. 1 ст. 160 КПК Грузії); надання дозволу на призупинення дії паспорта, нейтрального проїзного документа громадянина Грузії розшукуваного, обвинуваченого (засудженого) (ч. 1 ст. 164 КПК Грузії).

Відповідно до ст. 163 КПК Грузії дію паспорта, нейтрального проїзного документа громадянина Грузії може бути призупинено, якщо особа, якій був виданий паспорт, нейтральний проїзний документ громадянина Грузії, є обвинуваченим (засудженим) в порядку, встановленому КПК Грузії, та за наявності обґрунтованого припущення, що вона, використовуючи зазначений паспорт / документ, зможе виїхати з Грузії або пересуватися за кордоном.

На наш погляд, це досить позитивний момент кримінального процесуального законодавства Грузії, на який слід звернути увагу з метою можливої імплементації цього досвіду у КПК України. Це, однозначно, сприятиме більш ефективній реалізації слідчим суддею принципів верховенства права, законності, публічності, диспозитивності, розумності строків.

б) повноваження, пов'язані із розглядом скарг: скарг або клопотань обвинуваченого у зв'язку із порушенням його прав, з приводу тортур і негуманного ставлення до нього; (ч. 1 ст. 197 КПК Грузії); скарг сторін кримінального провадження на незаконні рішення чи дії головуючого в засіданні з відбору присяжних засідателів (ч. 3 ст. 221 КПК Грузії); розгляд скарг на незаконні діяння слідчого або (і) прокурора (ст. 20 КПК Грузії).

Водночас, слід відмітити позитивний досвід кримінального процесуального законодавства Грузії в резолютивній частині змісту ухвали судді-магістрата. Так, відповідно до ч. 6 ст. 206 КПК Грузії в ухвалі про застосування, зміну або скасування запобіжного заходу має бути зазначено: дата і місце складання ухвали; особистість судді, прокурора, обвинуваченого та його адвоката; суть пред'явленого обвинувачення; вказівку про застосування, зміну запобіжного заходу або про відмову від неї. При цьому в ухвалі повинні точно вказуватися: в чому полягає сутність ухвали, і на кого поширюється ухвала; докази, спираючись на які суддя переконався в необхідності застосування, зміни або скасування запобіжного заходу; яка посадова особа або який орган зобов'язані виконати ухвалу; порядок оскарження ухвали; підпис судді.

Ми вважаємо, що зазначення в ухвалі судді-магістрата про застосування, зміну або скасування запобіжного заходу посадової особи або органу, що зобов'язані виконати ухвалу є досить позитивним моментом кримінального процесуального законодавства Грузії, оскільки це, по-перше, є гарантією виконання заходів забезпечення кримінального провадження; по-друге, виключає випадки затягування виконання ухвали; по-третє, сприяє захистові процесуальних прав особи, щодо якої ці заходи обираються; по-четверте, сприяє реалізації таких принципів кримінального провадження, як законності, розумності строків, верховенства права.

Також такими, що заслуговують на увагу, є положення ч. 8 ст. 206 КПК Грузії, відповідно до яких сторона має право звернутися з клопотанням про зміну або скасування запобіжного заходу, що застосовувався до обвинуваченого, до судді-магістрату за місцем провадження слідства. Суддя-магістрат протягом 24 годин після подачі клопотання, без усного слухання вирішує питання про допустимість клопотання, зокрема, вирішує, які нові питання, що мають істотне значення для справи, поставлені і які нові докази представлені, що можуть вказувати на необхідність зміни або скасування застосованої запобіжного заходу. Про допустимість клопотання суддя-магістрат виносить ухвалу.

Це зобов'язує сторону кримінального провадження-ініціатора зміни або скасування запобіжного заходу встановлювати нові докази, які б підтверджували підстави зміни або скасування запобіжного заходу та надавати їх судді; виключає необґрунтованість прийняття рішень за результатами розгляду клопотання; сприяє реалізації принципу змагальності, виконанню завдань кримінального провадження; сприяє дотриманню вимог міжнародного процесуального законодавства, зокрема Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в питанні захисту прав та законних інтересів підозрюваного та обвинуваченого.

Також в контексті нашого дослідження слід розглянути положення кримінального процесуального законодавства Киргизької Республіки.

Так, відповідно до ч. 41 ст. 5 КПК Киргизької Республіки слідчий суддя – це суддя, який застосовує заходи, що обмежують права і свободи підозрюваного, обвинуваченого, який здійснює судовий контроль за законністю процесуальних дій і рішень уповноваженої посадової особи органу дізнання, слідчого, керівника слідчого підрозділу, прокурора.

Відповідно до ст. 31 КПК Киргизької Республіки слідчий суддя під час досудового провадження має право приймати рішення: 1) про законність та обґрунтованість затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину і (або) проступку; 2) про застосування запобіжного заходу; 3) про продовження термінів

запобіжних заходів; 4) про направлення підозрюваного, обвинуваченого, що не знаходиться під вартою, в медичний або психіатричний стаціонар для проведення відповідних експертиз; 5) про накладення арешту або зняття арешту на майно, включаючи грошові кошти фізичних і юридичних осіб, що знаходяться на рахунках і на вкладах чи на зберіганні в банках і інших кредитних організаціях, на цінні папери і їхні сертифікати; 6) про тимчасове відсторонення обвинуваченого від посади; 7) про проведення екстругації при відсутності згоди близьких родичів, чоловіка (дружини) покійного; 8) про проведення огляду житла, а також інших об'єктів, що перебувають у власності чи іншому праві проживаючих у ньому осіб, при відсутності їх згоди; 9) про проведення виїмки та (або) обшуку; 10) про проведення особистого обшуку, за винятком випадків, передбачених ст. 100 КПК Киргизької Республіки; 11) про проведення спеціальних слідчих дій, передбачених КПК Киргизької Республіки [181].

В рамках здійснення судового контролю слідчий суддя розглядає скарги учасників кримінального судочинства на дії (бездіяльність) і рішення уповноваженої посадової особи органу дізнання, слідчого, прокурора.

Також до повноважень слідчого судді відповідно до КПК Киргизької Республіки належать: 1) депонування в ході досудового провадження показань осіб, явка яких під час судового розгляду з поважних причин неможлива, або з метою виключення психотравмуючого впливу на них при допиті в судовому засіданні при розгляді справи по суті; 2) вирішення питання про звернення в доход держави застави у випадках, якщо обвинувачений допустив одне з порушень, передбачених ч. 5 ст. 114 КПК Киргизької Республіки; 3) прийняття рішення про застосування заходів щодо забезпечення безпеки щодо свідків, потерпілих та інших учасників кримінального судочинства; 4) затвердження процесуальної угоди про співпрацю [181].

Порівнюючи кримінальне процесуальне законодавство України та Киргизької Республіки та слід зауважити, що:

1) кримінальне процесуальне законодавство Киргизької Республіки в частині інституту судового контролю та реалізації принципів кримінального провадження слідчим суддею є

досить однорідним із кримінальним процесуальним законодавством України;

2) проведення ексгумації при відсутності згоди близьких родичів, чоловіка (дружини) покійного та затвердження процесуальної угоди про співпрацю відповідно до КПК Киргизької Республіки належить до компетенції слідчого судді [181];

3) досить позитивним моментом кримінального процесуального законодавства Киргизької Республіки є нормативна передбаченість повноваження слідчого судді щодо перевірки законності та обґрунтованості затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину і (або) проступку.

На нашу думку, зазначену норму слід передбачити у КПК України з метою реалізації затриманим права на перевірку обґрунтованості його затримання відповідно до ст. 208 КПК України.

Як вже нами було зазначено раніше, на сьогоднішній день таке право підозрюваного передбачено ч. 4 ст. 208 КПК України, але механізму його реалізації на стадії досудового розслідування не врегульовано, оскільки відповідно до ст. 303 КПК України затримання не підлягає оскарженню до слідчого судді. А тому більшість слідчих суддів, до яких звертаються підозрювані та/або їх захисники відмовляють у відкритті провадження з посиленням на ст. 303 КПК України.

У зв'язку із чим сторона захисту вимушена звертатися до слідчого судді в порядку ст. 206 КПК України. Однак, і в такому випадку, як правило, їх скарга залишається без задоволення.

Інститут слідчого судді та реалізації ним принципів кримінального провадження також передбачений у КПК Республіки Казахстан. Так, відповідно до ст. 55 КПК Республіки Казахстан в ході досудового провадження слідчий суддя в передбачених КПК Республіки Казахстан випадках розглядає питання: 1) санкціонування тримання під вартою; 2) санкціонування домашнього арешту; 3) санкціонування тимчасового відсторонення від посади; 4) санкціонування заборони на наближення; 5) санкціонування екстрадиційного арешту; 5-1) санкціонування проведення негласних слідчих дій, продовження термінів проведення негласних слідчих дій; 6) продовження строків тримання під вартою, домашнього арешту, екстрадиційного

арешту; 7) санкціонування застосування застави; 8) санкціонування накладення арешту на майно; 9) примусового поміщення особи, яка не утримується під вартою, до медичної установи для проведення судово-психіатричної і (або) судово-медичної експертизи; 10) при встановленні факту психічного захворювання про переведення особи, щодо якої раніше застосовано тримання під вартою, до спеціальної медичної установи, що надає психіатричну допомогу, пристосовану для утримання хворих в умовах суворої ізоляції; 11) ексгумації трупа; 12) оголошення міжнародного розшуку підозрюваного, обвинуваченого; 13) санкціонування огляду; 14) санкціонування обшуку; 15) санкціонування виїмки; 16) санкціонування особистого обшуку; 17) санкціонування примусового огляду; 18) санкціонування примусового отримання зразків.

У випадках, передбачених КПК Республіки Казахстан, слідчий суддя: 1) розглядає скарги на дії (бездіяльність) і рішення дізнавача, органу дізнання, слідчого і прокурора; 2) розглядає питання про реалізацію речових доказів, що швидко псуються або тривале зберігання яких до вирішення кримінальної справи по суті вимагає значних матеріальних витрат; 3) депонує в ході досудового провадження свідчення потерпілого і свідка; 4) накладає грошове стягнення на осіб, які не виконують або виконують неналежно процесуальні обов'язки в досудовому виробництві, за винятком адвокатів і прокурорів; 5) розглядає питання про стягнення процесуальних витрат у кримінальній справі за поданням прокурора; 6) за мотивованим клопотанням адвоката, який бере участь в якості захисника, розглядає питання про витребування і приєднання до кримінальної справи будь-яких відомостей, документів, предметів, що мають значення для кримінальної справи, за винятком відомостей, що становлять державні секрети, у випадках відмови у виконанні запиту або неприйняття рішення щодо нього протягом трьох діб; 7) за мотивованим клопотанням адвоката, який бере участь в якості захисника, розглядає питання про призначення експертизи або проведення органом кримінального переслідування інших слідчих дій, за винятком негласних слідчих дій, в тому числі якщо органом кримінального переслідування в задоволенні такого клопотання було необґрунтовано

відмовлено або по ньому не прийнято рішення протягом трьох діб; 8) за клопотанням адвоката, який бере участь в якості захисника, розглядає питання про примусовий привід до органу, що веде кримінальний процес, раніше опитаного їм свідка, забезпечення явки якого для надання свідчень важко; 8-1) за мотивованим клопотанням органу досудового розслідування розглядає питання про продовження терміну повідомлення особи про проведені відносно нього негласних слідчих дійх до одного року; 8-2) за мотивованим клопотанням органу досудового розслідування дає згоду органу досудового розслідування на неповідомлення особи про проведені відносно нього негласних слідчих дійх [182].

Аналізуючи кримінальне процесуальне законодавство Республіки Казахстан в частині реалізації слідчим суддею принципів кримінального судочинства, слід наголосити:

1) на відміну від кримінального процесуального законодавства України відповідно до КПК Республіки Казахстан ексгумація трупа та санкціонування примусового огляду здійснюється за рішенням слідчого судді;

2) кримінальним процесуальним законодавством Республіки Казахстан додатково врегульовано питання прийняття рішення слідчим суддею при встановленні факту психічного захворювання про переведення особи, щодо якої раніше застосовано тримання під вартою, до спеціальної медичної установи, що надає психіатричну допомогу, пристосовану для утримання хворих в умовах суворої ізоляції;

3) досить позитивними та такими, що потребують додаткового дослідження на предмет можливої імплементації до КПК України є наступні норми:

- розгляд слідчим суддею за клопотанням адвоката, який бере участь в якості захисника, питання про примусовий привід до органу, що веде кримінальний процес, раніше опитаного їм свідка, забезпечення явки якого для надання свідчень є важким (п.8 ч. 2 ст. 55 КПК Республіки Казахстан).

На нашу думку, зазначена норма сприятиме реалізації принципу змагальності та рівності сторін, оскільки на сьогодні відповідно до чинного КПК України та практики, що склалася, привід свідка у судове засідання здійснюється лише у

разі, якщо він заявлений стороною обвинувачення. У випадку заявлення стороною захисту, їх явку забезпечує сама сторона захисту. А тому якщо явка такого свідка з певних причин стала не можливою, він залишається не допитаним.

Таким чином, враховуючи вищевикладене, можемо зробити наступні висновки:

1) вивчення кримінально-процесуального законодавства країн англосаксонської правової сім'ї, країн Європи та держав пострадянського простору, а також практики його правозастосування дають нам можливість стверджувати, що інститут слідчого судді та судового контролю притаманний багатьом країнам. При цьому, роль зазначеного суб'єкта кримінального провадження розкривається на стадії досудового розслідування як судового органу, що здійснює контроль для забезпечення законності діяльності органів досудового розслідування;

2) вивчення зарубіжного досвіду кримінального процесуального законодавства країн різних правових сімей дозволяє нам стверджувати, що в країнах романо-германської та англосаксонської правової сім'ї, слідчий суддя є суб'єктом кримінального провадження, який не лише здійснює судовий контроль за законністю діяльності органів досудового розслідування, але й приймає участь у досудовому розслідуванні шляхом проведення різноманітних слідчих розшукових дій та прийняття відповідних процесуальних рішень;

3) серед найбільш вдалих положень кримінального процесуального законодавства зарубіжних держав в частині інституту слідчого судді та судового контролю, а також реалізації останнім принципів кримінального провадження, які можуть бути розглянуті як приклад для імплементації до КПК України, необхідно відмітити:

- можливість проведення слідчим суддею допиту на стадії досудового розслідування (ФРН);
- передбачення права слідчого судді в невідкладних випадках провести слідчі дії без попереднього погодження прокурора (ФРН);
- наділення слідчого судді широкими повноваженнями щодо експертної діяльності (призначення кількості експертів, узгодження термінів підготовки ними висновків) (ФРН);

- контроль фінансового, сімейного чи соціального стану осіб, щодо яких проводиться розслідування; призначення соціальної реабілітації (ФРН);
- розширений перелік підстав для проведення допиту слідчим суддею під час досудового розслідування (Грузія);
- призупинення дії паспорта, нейтрального проїзного документа громадянина Грузії за наявності обґрунтованого припущення, що особа зможе виїхати з Грузії або пересуватися за кордоном (Грузія);
- розширений зміст резолютивної частини змісту ухвали судді-магістрата про застосування, зміну або скасування запобіжного заходу (зазначення в ухвалі посадової особи або органу, що зобов'язаний виконати ухвалу) (Грузія);
- нормативна передбаченість повноваження слідчого судді щодо перевірки законності та обґрунтованості затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину і (або) проступку (Киргизька Республіка);
- примусовий привід до органу, що веде кримінальний процес, раніше опитаного їм свідка, забезпечення явки якого для надання свідчень є важким, за рішенням слідчого судді за клопотанням адвоката, який бере участь в якості захисника (Республіка Казахстан);
- винесення слідчим суддею окремої постанови для вирішення питання про відповідальність осіб, які допустили порушення закону, при встановленні фактів незаконного обмеження чи інших порушень прав і свобод людини, що охороняються законом інтересів організацій (Республіка Казахстан).

3.2 Напрямки удосконалення кримінального процесуального законодавства та механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження

Беззаперечно, дієва реалізація слідчим суддею принципів кримінального провадження, що направлені на виконання завдань кримінального процесу та захист прав, свобод та законних інтересів осіб, залежить від багатьох факторів, зокрема:

від ефективності кримінального процесуального законодавства, правового статусу слідчого судді з процесуальної та організаційної сторони, чіткого розподілення навантаження між слідчими суддями різних судів, професійної підготовки слідчих суддів, реформування судової системи в цілому, механізму виявлення дисциплінарних проступків, вчинених слідчими суддями та притягнення останніх до дисциплінарної відповідальності тощо.

Під час дослідження повноважень слідчого судді, механізму правового регулювання реалізації ним принципів кримінального провадження, а також зарубіжного досвіду регулювання інституту слідчого судді та судового контролю ми здійснили аналіз кримінального процесуального законодавства у зазначеній сфері, наголосили на багатьох не відповідностях одних положень КПК України іншим, розкрили певні проблеми правового регулювання зазначеного інституту, наголосили на численних порушеннях прав людини у зв'язку із недосконалістю інституту слідчого судді та судового контролю в Україні.

У даному підрозділі, враховуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне запропонувати шляхи вирішення зазначених проблем та розкрити ефективні напрями удосконалення кримінального процесуального законодавства та механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження.

Першим таким напрямом має стати удосконалення кримінального процесуального законодавства у сфері реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження. На нашу думку, зазначений напрям повинен бути направлений на усунення суперечностей і незгодженостей між нормами кримінального процесуального законодавства в цілому у сфері реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження, прогалин у цій сфері, роз'яснення окремих термінів законодавства та кримінальних процесуальних форм, а також усунення невідповідностей між статтями КПК України та їх змістом.

Загальновідомо, що ефективність законодавства в цілому та його галузей зумовлена виробленими теорією і практикою відповідними вимогами. Це, зокрема, наукова обґрунтованість і належна якість законів та інших нормативних актів, їх системи, та узгодженість, забезпечення реалізації законодавства відповідними гарантіями й механізмами тощо [183].

Сьогодні кримінальне процесуальне законодавство у сфері реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження не позбавлено недоліків, які вже були розкриті нами в попередніх підрозділах і на які буде звернена увага у цьому. Найчастіше ці недоліки пов'язані із технікою формування кримінально-процесуальних норм.

При цьому, як справедливо зазначає А. А. Коваль, «недоліки у техніці формування кримінально-процесуальних норм призводять до таких негативних наслідків, як неоднозначне (невірне) тлумачення кримінально-процесуальних норм, неправильне застосування кримінально-процесуальної норми, помилки у прийнятті рішень, порушення процесуальних строків, порушення при складанні процесуальних документів, порушення прав суб'єктів кримінального процесу, конфліктів між суб'єктами кримінального процесу» [184, с. 161].

Ми вважаємо, що сьогодні найбільш ефективними напрямами удосконалення кримінального процесуального законодавства у сфері реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження мають стати наступні:

- 1) розвиток науки кримінального процесуального права, зокрема шляхом встановлення фундаментальних проблем теорії кримінального процесуального права, вироблення рекомендацій щодо вдосконалення КПК України та інших правових актів, що регулюють кримінальні процесуальні відносини, активізація наукових досліджень у сфері кримінально-процесуальних відносин, вдосконалення науково-педагогічної діяльності в системі підготовки висококваліфікованих фахівців-правознавців;
- 2) використання анкетування юристів різних галузей права з метою послідовного дослідження та систематизації результатів опитування задля удосконалення положень КПК України, модернізації техніки формування процесуальних норм, підготовки юридичних комплексів (блоків) норм кримінального процесуального права, створення методик удосконалення КПК;
- 3) оптимізація міжнародного співробітництва у законотворчій сфері, адаптація кримінального процесуального законодавства України до законодавства ЄС шляхом вивчення міжнародного кримінального процесуального

законодавства та практики його застосування в країнах близького й далекого зарубіжжя, організації міжнародних семінарів, тренінгів та конгресів;

- 4) удосконалення системи координації діяльності комітетів ВРУ шляхом зміцнення тісних зв'язків з практичними органами з обов'язковим залученням практичних працівників правоохоронних органів, науковців, працюючих адвокатів та суддів до розгляду певних питань у комітетах відповідно до їх повноважень.

Наступним важливим напрямком удосконалення кримінального процесуального законодавства та механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження є значне розширення інституту відновного правосуддя, заснованого на примиренні сторін і відшкодуванні заподіяної шкоди, в якому особливе місце має належати саме слідчому судді.

В науковій літературі зазначається, що термін «відновне правосуддя» означає процес, під час якого сторони відповідного кримінального правопорушення зустрічаються задля колективного розв'язання питань, пов'язаних з наслідками кримінального правопорушення та їх впливом на майбутнє. Інститут медіації між потерпілим та правопорушником є формою відновного правосуддя, яка спрямована на реалізацію законних прав та інтересів, що застосовується паралельно з традиційним кримінальним провадженням та обумовлює пошук до або під час кримінального провадження взаємоприйнятного рішення між потерпілим та правопорушником за посередництвом медіатора [185, с. 5].

Ми вважаємо, що реформування кримінального процесуального законодавства у бік відповідної лібералізації заслугоує заохочення. Так, сьогодні законодавець нашої держави застосував у КПК України певні заохочувальні норми, які встановлюють умови пом'якшення покарання.

Одним із шляхів реформування є спрощення та прискорення кримінального провадження, відхід кримінальної політики держави від виключно каральної реакції на вчинене кримінальне правопорушення, розширення диспозитивності кримінального провадження [22, с. 654].

Таким чином, одним із важливих елементів відновного правосуддя є угода про примирення. Відповідно до ч. 3. ст. 469 КПК України угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення [3].

При цьому, досить складним є процес упровадження в практичну діяльність певних новацій, в тому числі і зазначеного інституту, які не були відомі науці кримінального процесуального права України, та, як результат, вироблення єдиних шляхів щодо їх практичної реалізації [186, с. 412].

Відповідно до ч. 1. ст. 474 КПК України якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду.

На нашу думку, вирішення питання про закінчення досудового розслідування у формі угоди про примирення має належати до компетенції слідчого судді.

Не дивлячись на той факт, що у КПК України та інших процесуальних законах України відсутній перелік повноважень слідчого судді, проте зі змісту положень КПК України, що регулюють діяльність слідчого судді, можна зробити висновок, що межі його повноважень поширюються лише на стадію досудового розслідування. А отже, цілком логічно, що і вирішення питання про затвердження угоди про примирення має належати до його компетенції.

Таким чином, враховуючи той факт, що кримінальний процесуальний закон наділяє саме слідчого суддю повноваженням судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, ми вважаємо, що необхідно залучити його до сфери діяльності інститут угоди про примирення у кримінальному провадженні і пропонуємо наступний процесуальний порядок здійснення такої угоди.

До винесення обвинувального акту прокурор або слідчий за його дорученням звертаються до слідчого судді з клопотанням про затвердження угоди. У разі її затвердження угода підписана сторонами направляється невідкладно до суду разом із обвинувальним актом. Суд, в свою чергу, ухвалює вирок і призначає узгоджену сторонами міру покарання.

Зазначені зміни сприятимуть розвантаженню суддів, забезпеченню принципу кримінального провадження – розумності строків, захистові прав, свобод та законних інтересів осіб та слугуватиме своєрідною гарантією забезпечення принципу законності і верховенства права під час кримінального провадження.

Водночас, необхідно приділити увагу такому напрямку удосконалення механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження, як зміна правового статусу слідчого судді в частині організаційних питань його діяльності.

У літературі вже неодноразово зазначалося, що правовий статус слідчого судді зумовлений двома чинниками: 1) він є професійним суддею, тобто на нього поширюється дія відповідних положень Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [121]; 2) оскільки слідчий суддя є суб'єктом винятково кримінального судочинства, його процесуальний статус визначається різними нормами КПК [187].

В той же час, у сучасній вітчизняній науці кримінального процесуального права вже наголошувалося на такому недоліку у процесуальному законі, як відсутність окремого положення, що б визначило процесуальний статус слідчого судді [188, с. 341] та доцільності визначення процесуального статусу слідчого судді у окремій статті КПК. У зв'язку з цим, КПК 2012 р. пропонували доповнити статтею, яка закріплює б усі групи повноважень слідчого судді, у тому числі й контрольні [189, с. 10–11].

До речі необхідно зауважити на позитивному досвіді в цьому аспекті кримінального процесуального законодавства Киргизької Республіки та Республіки Казахстан, в КПК яких є окремі статті, що містять перелік повноважень слідчого судді (ст. 31 «Повноваження слідчого судді» гл. 4 «Суд» розд. II «Суб'єкти кримінального судочинства» КПК Киргизької Республіки та ст. 55 гл. 7 «Суд» розд. 2 «Державні органи та особи, що приймають участь в кримінальному процесі» Республіки Казахстан).

І хоча, як зазначають В. П. Кушпіт та І. І. Цилюрик «закріпити у одній статті вичерпний перелік прав та обов'язків слідчого судді вкрай складно, що пояснюється різноплановістю його

процесуальної діяльності», ми вважаємо, що це однозначно сприяло би більш правильному та ефективному правозастосуванню положень кримінального процесуального законодавства на практиці.

Відсутність визначеного законодавцем переліку повноважень слідчого судді у КПК України призводить до певних проблем при правозастосуванні, зокрема, пов'язаних із невідповідністю одних положень КПК України іншим.

Розглянемо наступний приклад невідповідності одних положень КПК України іншим. Так, відповідно до ч. 1 ст. 94 КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [3]. При цьому, доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, КПК України. Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення (ст. 86 КПК України).

В той же час, слід зауважити, що КПК України містить ч. 1 ст. 89 КПК України, яка передбачає, що суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення.

Як бачимо, ст. 94 КПК України і ст. 89 КПК України відрізняються суб'єктами оцінки доказів в частині допустимості – ст. 94 містить слідчого суддю, як суб'єкта оцінки доказів, а ст. 89 – ні.

Слід зауважити, що під час досудового розслідування слідчий суддя має постійно здійснювати оцінку доказів і у разі наявності підстав, що вказують на недопустимість доказів, не враховувати їх як докази підтвердження тих чи інших обставин у справі, наприклад, обґрунтованість підозри, застосування запобіжних заходів, наявність певних ризиків тощо.

Так, відповідно до ч. 5 ст. 132 КПК України під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні

подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються [3].

В свою чергу, відповідно до ст. 184 КПК України клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжного заходу повинно містити: виклад обставин, що дають підстави підозрювати, обвинувачувати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини; посилання на один або кілька ризиків, зазначених у КПК України; виклад обставин, на підставі яких слідчий, прокурор дійшов висновку про наявність одного або кількох ризиків, зазначених у його клопотанні, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини [3].

А відповідно до ст. 196 КПК України в ухвалі про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зазначає відомості про: обставини, які свідчать про існування ризиків, передбачених КПК України; обставини, які свідчать про недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризикам, передбачених КПК України; посилання на докази, які обґрунтовують ці обставини [3].

Як бачимо, відповідно до зазначених вище статей слідчий суддя зобов'язаний здійснювати оцінку доказів. Однак, опитування нами адвокатів, а також вивчення ухвал слідчих суддів дозволяють стверджувати, що оцінка допустимості доказів слідчими суддями у 97% випадках не здійснюється. При цьому, щодо допустимості доказів під час розгляду того чи іншого клопотання сторони обвинувачення та на клопотання захисника виключити із переліку наданих доказів той чи інший доказ з причини його не допустимості, слідчі судді зазначають, що надавати оцінку доказів на предмет їх допустимості під час досудового розслідування не є їх компетенцією відповідно до ст. 89 КПК України.

На нашу думку, вирішенням цієї проблеми було б закріплення в окремій статті КПК України переліку повноважень слідчого судді, серед яких передбачити імперативну норму, якою зобов'язати слідчого суддю здійснювати оцінку кожного доказу з точки зору належності, допустимості, достовірності при прийнятті окремого процесуального рішення.

Це сприятиме якісному та ефективному розслідуванню злочинів, буде зобов'язувати слідчого та прокурора більш об'єктивно досліджувати обставини, що підлягають доказуванню, як в цілому по кримінальному провадженню, так і при прийнятті окремого процесуального рішення чи вчинення певної процесуальної дії, виключить випадки визнання доказів недопустимими та закриття кримінального провадження у зв'язку із недоведеністю вини обвинуваченого.

При цьому, слід наголосити, що на нашу думку, правовий статус слідчого судді – це досить складна збірна наукова категорія, яка відображає його взаємозв'язок із державою, суспільством в цілому та окремо із іншими суб'єктами правових відносин.

Так, ми вважаємо, що правовий статус слідчого судді включає наступні групи елементів: 1) установча, який пов'язаний із метою, призначенням слідчого судді, напрямками його діяльності та її принципами; 2) організаційно-правова, що пов'язана із вимогами до зазначеного суб'єкта, процедурою його призначення на посаду, його юридичною відповідальністю, підконтрольністю вищестоящим судам; 3) компетентнісна, що пов'язана із набором предметів відання слідчого судді, його повноважень, процесуальних прав та обов'язків, що визначаються кримінальним процесуальним законодавством.

Слід зазначити, що викликає подив той факт, що законодавець у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» не встановлює ані вимог щодо кандидата на посаду слідчого судді, ані жодних обмежень, що перешкоджали б особі обіймати зазначену посаду. Так, вимоги до кандидатів на посаду судді загальної юрисдикції, судді апеляційного суду, судді вищого спеціалізованого суду, судді Вищого суду з питань інтелектуальної власності, судді Вищого антикорупційного суду, судді Верховного Суду в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» визначені, але вимог до слідчого судді закон не встановлює. Хоча важливість покладених на нього законодавством завдань із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, здійснення його діяльності у сфері кримінального судочинства, яке, в свою чергу, має ряд негативних правових наслідків для осіб, що притягуються

до кримінальної відповідальності, обумовлюють необхідність висунення значних вимог до особи, що обираються на посаду слідчого судді.

В цьому питанні необхідно звернути увагу на позитивний досвід Республіки Молдови, в якій існує окремий нормативно-правовий акт, що регламентує порядок та процедуру призначення суддів по кримінальному переслідуванню (аналог слідчого судді в Україні) на посаду. Так, відповідно до Положення щодо процедури та умов призначення суддів по кримінальному переслідуванню при покладанні на суддю обов'язків судді по кримінальному переслідуванню необхідно дотримуватися нижченаведених умов: згода судді; оцінка діяльності; клопотання голови судової інстанції про покладання на одного або декількох суддів обов'язків судді по кримінальному переслідуванню; стаж роботи не менше трьох років на посаді судді.

Водночас, відповідно до п. 4. Зазначеного вище Положення при підтвердженні судді по кримінальному переслідуванню на посаді судді необхідно дотримуватися наступних умов:

- згоди, вираженої за допомогою подачі заяви;
- реалізовувати свою діяльність в тій самій судовій інстанції, в якій запитується підтвердження на посаді;
- відвідувати курси безперервної освіти, організовані Національним інститутом юстиції, згідно з навчальним планом, передбаченим для суддів по кримінальному переслідуванню, які подали заяву про підтвердження на посаді судді;
- накопичити необхідну кількість годин на курсах безперервної освіти Національного інституту юстиції;
- надати сертифікат, що підтверджує успішне відвідування курсів безперервної освіти;
- наявність рішення Оціночної колегії про проходження оцінки діяльності [190].

В свою чергу, законодавець України лише встановлює процедуру набуття статусу слідчого судді шляхом обрання останнього зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і з можливістю бути переобраним повторно. При цьому, в

законі зазначається, що до обрання слідчого судді відповідного суду його повноваження здійснює найстарший за віком суддя цього суду.

Ми вважаємо, що досвід Республіки Молдова є досить позитивним, заслуговує на додаткове вивчення та запозичення його до нашої національної правової системи з метою включення до кримінально-процесуального законодавства. Так, особливої уваги заслуговує передбачення згоди слідчого судді на обрання його на цю посаду. Це пояснюється тим, що при вираженні суддею згоди, він усвідомлено обирає такий вид діяльності. А отже це, в свою чергу, сприяє ефективності його діяльності.

Очевидно, що виконання суддею обов'язків судді першої інстанції і здійснення слідчим суддею повноважень із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні відрізняються.

Якщо суддя першої інстанції має володіти знаннями в різних галузях права, то специфіка діяльності слідчого судді базується на знаннях переважно кримінального процесуального законодавства. Ось чому суддя, повинен чітко розуміти яким напрямом діяльності він буде займатися і більше того – бажати.

Обов'язковою вимогою щодо особи, яка претендує на посаду слідчого судді, має стати запровадження стажу на посаді судді загальної юрисдикції, оскільки завдання, покладені на слідчого судді законодавством, є досить серйозними, а рішення, які він приймає, пов'язані із обмеженням конституційних прав людини. А тому цей напрямок роботи повинна здійснювати особа, яка має вже певний досвід не лише у сфері права, але й у сфері здійснення правосуддя.

Ми вважаємо, що стаж на посаді судді суду загальної юрисдикції має бути не менше ніж три роки, оскільки, на наш погляд, саме цей термін є достатнім для накопичення досвіду в результаті розгляду справ певних категорій, в першу чергу, кримінальних проваджень.

Третьою вимогою, що має висуватися до особи, яка претендує на посаду слідчого судді, на наш погляд, є кваліфікаційне оцінювання, під час якого особа повинна показати високий рівень знань безпосередньо у наступних галузях: кримінальне право, кримінальне процесуальне право, доказове право, криміналістика тощо.

При цьому, в якості альтернативи вимозі щодо наявності трирічного стажу може бути наявність в особи наукового ступеня у сфері права. Однак, наявність дворічного стажу на посаді судді загальної юрисдикції є обов'язковою.

Четвертою визначальною вимогою, що має висуватися до особи, яка претендує на посаду слідчого судді, є наявність спеціалізації цього судді по кримінальним справам.

Відповідно до ч. 2 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у випадках, визначених законом, а також за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ.

Однак, на сьогоднішній день судді місцевих загальних судів в переважній більшості не спеціалізуються на розгляді певної категорії справ, а розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи та справи про адміністративні правопорушення у випадках та порядку, визначених процесуальним законом, розподілені їм відповідно до автоматизованої системи документообігу суду, яка забезпечує автоматизацію технологічних процесів обробки інформації в суді, а саме: розподіл судових справ між суддями (колегіями суддів), визначення слідчого судді тощо [191].

Як визначається у висновку (2012) № 15 Консультативної ради європейських суддів стосовно спеціалізації суддів, прийнятому на 13-ому пленарному засіданні КРЕС «спеціалізація за рахунок більшої компетентності в означеній сфері права може сприяти покращенню ефективності та оперативності розгляду справ, беручи до уваги постійно зростаючу кількість справ».

Серед переваг спеціалізації суддів у зазначеному висновку наголошується на можливому збільшенні компетентності судді в конкретних сферах, що має посилити авторитет носіїв мантий, на допомозі суддям в результаті багаторазового розгляду схожих справ зрозуміти відповідні реалії сьогодення на технічному, соціальному або економічному рівнях, а також підібрати найбільш вдале вирішення ситуації; складності оволодіти суддею великою кількістю сфер та галузей права в ситуації, коли не лише суспільство в цілому, але й учасники процесу вимагають більшого професіоналізму та ефективності діяльності судів;

на тому факті, що спеціалізація суддів сприятиме достатньому багажу знань та досвіду в певній області юриспруденції [192].

І хоча в самому висновку (2012) № 15 Консультативної ради європейських суддів стосовно спеціалізації суддів зазначаються окремі ризики, можливі обмеження та застереження спеціалізації суддів, серед яких можливість відокремлення спеціалізованих суддів від основного суддівського корпусу, шкоди єдності суддівського корпусу, а також можливість використання такими суддями попередніх рішень по справі, що може призвести до гальмування еволюції прецедентного права відповідно до суспільних потреб, ми вважаємо, що спеціалізація суддів має більше позитивних моментів, аніж негативних.

З цього приводу слід погодитись із В. С. Бабковою, яка зазначає, що широка компетенція місцевих загальних судів вимагає від суддів, які у них працюють, бути «універсальними юристами» і досконало знати положення не лише однієї галузі права (як, наприклад, господарського – щодо суддів господарських судів), а відразу кількох: кримінального, цивільного, сімейного, трудового, житлового, земельного, адміністративного та ін. У цих умовах очевидно, що суддя не може бути фахівцем одночасно з усіх категорій справ, що надходять до суду. Необхідність мати рівні знання й навички з розгляду справ, що належать до різних видів судочинства, неодмінно зумовлює зниження рівня компетентності їх вирішення. У цьому питанні показовим є порівняння суддівської діяльності із лікарською, коли лікар загальної практики, терапевт, як правило, може надати базову медичну допомогу, але не спроможний впоратися зі складними захворюваннями [193, с. 196].

Ми вважаємо, що сьогодні, в умовах, коли місцеві загальні суди досить часто не мають повного штату, спеціалізація є просто необхідна, оскільки: 1) спеціаліст у конкретній галузі права швидше розгляне справу і це сприятиме зменшенню часу судового розгляду; 2) спеціалізація сприятиме зменшенню навантаженню на суддів місцевих загальних судів; 3) держава отримає висококваліфікаційних спеціалістів, які максимально підвищать свій професійний рівень, що сприятиме забезпеченню законності, верховенства права та захистові конституційних прав, свобод, законних інтересів осіб; 4) в результаті рівень

довіри до судової влади збільшиться, а кількість оскарження судових рішень навпаки – зменшиться.

Разом з тим, повертаючись до інституту слідчого судді, зауважимо, що свої повноваження він здійснює лише у кримінальному провадженні, а отже ми пропонуємо внести зміни до кримінального процесуального законодавства в частині передбачення обов'язкової спеціалізації у місцевих загальних судах. Це сприятиме ефективності здійснення правосуддя та захистові конституційних прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Говорячи про спеціалізацію певного судді по розгляду справи слід зазначити, що особливим видом спеціалізації судді є спеціалізація здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судді (суддя), уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно [121].

При цьому, до судді, що здійснює кримінальне провадження щодо неповнолітніх, кримінальний процесуальний закон встановлює відповідні вимоги: стаж роботи на посаді судді не менше десяти років, досвід здійснення кримінального провадження в суді, високі морально-ділові та професійні якості.

У разі відсутності в суді суддів з необхідним стажем роботи зазначений суддя обирається з числа суддів, що мають найбільший стаж роботи на посаді судді [121].

Очевидно, що суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, не виконує функції слідчого судді на досудовому розслідуванні, а здійснює кримінальне провадження щодо неповнолітніх як особливу кримінальну процесуальну форму.

На нашу думку, якщо законодавець висуває певні вимоги і передбачає спеціального суддю, що здійснює кримінальне провадження щодо неповнолітніх, то слід і передбачити і посаду слідчого судді у справах щодо неповнолітніх. А тому необхідно

визначити вимоги до слідчого судді, який спеціалізується на розгляді таких справ щодо неповнолітніх.

Ми вважаємо, що серед таких вимог в кримінальному процесуальному законодавстві мають міститися наступні: згода слідчого судді на обрання його на посаду слідчого судді що здійснює кримінальне провадження щодо неповнолітніх, кваліфікаційне оцінювання, спеціалізація цього судді по кримінальним справам, високі морально-ділові та професійні якості, а також одна з наступних вимог:

- 1) стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років;
- 2) науковий ступінь у сфері права, педагогіки або психології;
- 3) досвід професійної діяльності, пов'язаної із неповнолітніми;
- 4) друга педагогічна або психологічна освіта;
- 5) стаж роботи в закладах освіти або установах, пов'язаних із діяльністю у сфері психології.

З урахуванням вищевикладеного пропонуємо ст. 21 «Види і склад місцевих судів» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» доповнити ч. 9, в якій передбачити посаду слідчого судді, який спеціалізується на кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, та визначити вищеперераховані вимоги до нього.

На нашу думку, це сприятиме забезпеченню законності, верховенства права, реалізації завдань кримінального судочинства та насамперед захистові прав та законних інтересів неповнолітніх.

Наступним напрямом удосконалення механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження, на нашу думку, має стати суддівська освіта слідчого судді. При цьому цю освіту мають складати два напрями – досудівська підготовка на посаду слідчого судді та підвищення кваліфікації вже після призначення на посаду слідчого судді.

На нашу думку, зазначений напрямок є досить важливим та таким, що визначається на конституційному рівні. Так, ст. 131 Конституції України передбачає, що відповідно до закону в системі правосуддя утворюються органи та установи для забезпечення добору суддів, прокурорів, їх професійної підготовки, оцінювання, розгляду справ щодо їх дисциплінарної

відповідальності, фінансового та організаційного забезпечення судів [1].

В той же час, відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 рр. № 276/2015 важливими напрямками реформування є підвищення професійного рівня суддів, зокрема шляхом:

- 1) застосування заходів кваліфікаційного оцінювання та систематичної оцінки суддів, запровадження на законодавчому рівні принципу підвищення професійного рівня суддів як головного критерію діяльності судді;
- 2) покращення системи спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, одним із напрямків якого є налагодження зв'язку між початковою підготовкою судді та його подальшим призначенням;
- 3) покращення кадрового забезпечення апарату суду;
- 4) комплексне зміцнення потенціалу Національної школи суддів України та системи підготовки суддів;
- 5) упровадження механізмів досягнення більшої єдності судової практики шляхом підсилення дослідницько-аналітичних можливостей вищих спеціалізованих судів, посилення ролі Верховного Суду України, забезпечення їх тісної співпраці з науковими установами (Національною академією правових наук України, вищими юридичними навчальними закладами) [2].

Сьогодні необхідність ефективної суддівської освіти не підлягає сумніву, оскільки дієва підготовка кандидатів на посаду судді, а також діючих суддів є важливою передумовою забезпечення справедливого та якісного судочинства.

Така підготовка є також гарантією незалежності та безсторонності суддів, важливою умовою поважного ставлення суспільства до судової влади, а суддівська освіта в цілому засобом підвищення довіри суспільства до суду, підвищення якості судівництва та утвердження верховенства права, забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону [194].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає спеціальну підготовку кандидата на посаду судді, що

складається із теоретичної та практичної частин підготовки у Національній школі суддів України, а також проходження підготовки для підтримання кваліфікації в цій школі.

Відповідно до закону Національна школа суддів України є державною установою із спеціальним статусом у системі правосуддя, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність [121]. Сьогодні законодавець вже зобов'язав кожного суддю систематично підвищувати і підтримувати кваліфікацію в Національній школі суддів України (ст. 89 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). При цьому, підтримання кваліфікації відповідно до закону має відбуватися не рідше одного разу на три роки в обсязі не менше 40 академічних годин.

На базі зазначеної школи судді проходять відповідну підготовку з підвищення кваліфікації з метою вдосконалення теоретичних і практичних знань, вмінь і навичок в залежності від досвіду роботи суддів, їх рівня та спеціалізації суду, в якому вони працюють, а також з урахуванням їхніх індивідуальних потреб.

Національна школа суддів України організовує спеціальні тренінги, які обов'язкові при підготовці, та ряд тренінгів, що суддя має право обрати індивідуально [121].

Сьогодні підготовка кандидата на посаду судді проходить відповідно до Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, що містить наступні складові (блоки) Програми: 1. Основи організації суду та діяльності судді; 2. Цивільне судочинство; 3. Господарське судочинство; 4. Кримінальне судочинство та судочинство у справах про адміністративні правопорушення; 5. Кримінальне судочинство; 6. Судочинство у справах про адміністративні правопорушення; 7. Адміністративне судочинство; 8. Суддівські компетенції [195].

В межах блоку «Кримінальне судочинство» проходить тренінг: «Окремі аспекти діяльності слідчого судді», однак, слід зауважити, що, враховуючи важливість цього суб'єкта, суддівську підготовку у сфері діяльності слідчого судді необхідно поглибити.

Стосовно суддів, які вже працюють на цій посаді, слід зауважити, що підвищення їх рівня освіти здійснюється Національною школою суддів України, яка формує тематику

підготовки з урахуванням потреб суддів на підставі отриманої від судів (усіх рівнів (інстанцій) та юрисдикцій) і органів у системі судового устрою інформації щодо актуальних тем підготовки суддів [194].

Актуальними питаннями під час підвищення рівня освіти суддів останіми роками стали проблеми застосування антикорупційного законодавства, суддівської етики і доброчесності, дисциплінарної відповідальності, використання практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя. При цьому, важливо, що Національна школа суддів України втілює в життя рекомендації КРЕС щодо включення до програм підготовки дисциплін, що стосуються європейського та міжнародного права, суддівської етики, забезпечення зв'язків із громадськістю тощо [194].

Як бачимо, сьогодні суддівській освіті приділяється значна увага. Однак, на нашу думку, враховуючи складність і важливість діяльності слідчого судді слід запозичити вище досліджений позитивний досвід Республіки Молдова в частині запровадження спеціальних курсів для суддів по кримінальному переслідуванню (аналог слідчого судді на Україні), які подали заяву про підтвердження на посаді судді.

Ми вважаємо, що зазначені курси в Україні мають бути організовані на базі Національної школи суддів України, які суддя має пройти після виявлення бажання працювати на посаді слідчого судді. Після виконання навчального плану з підготовки на посаду слідчого судді, накопичення відповідної кількості навчальних годин та отримання сертифікату, що підтверджує успішне відвідування курсів, суддя, що виявив бажання обіймати посаду слідчого судді переходить до кваліфікаційного оцінювання.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, вважаємо за необхідне Закон України «Про судоустрій і статус суддів» доповнити статтею, що має встановити вимоги до слідчого судді, зокрема:

- 1) згода судді на обрання його на посаду слідчого судді;
- 2) стаж роботи на посаді судді не менше трьох років;
- 3) спеціалізація судді по кримінальним справам;

- 4) проходження відповідних курсів на базі Національної школи суддів України;
- 5) успішна здача кваліфікаційного оцінювання.

В той же час, важливим напрямом удосконалення механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження, на нашу думку, має стати удосконалення механізму притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності.

Сьогодні судова система не реалізовує ті функції і завдання, які перед нею поставлені суспільством, а, отже, потребує рішучих дій щодо її вдосконалення. Безумовно, судова реформа була однією з найочікуваніших у суспільстві, оскільки справедливий, безсторонній та неупереджений суд є важливою гарантією ефективної боротьби з корупцією, забезпечення прав і свобод кожного та побудови держави, керованої верховенством права [196]. Однак, реформа не лише не вирішила усіх питань, пов'язаних із діяльністю суддів, але й породила нові, що особливо відображається на процедурі притягнення суддів до відповідальності.

В контексті судової реформи велика увага була приділена принципу незалежності суддів. Однією із гарантій останньої є особливий порядок притягнення судді до відповідальності. Новелою є те, що Україна відмовилась від підстави для звільнення судді з посади за порушення присяги, ввівши натомість низку підстав для притягнення до дисциплінарної відповідальності [149, с. 5]. Передбачається, що вказані зміни сприятимуть посиленню відповідальності судової влади перед суспільством, що тільки покращить реалізацію слідчим суддею принципів кримінального провадження.

Сьогодні механізм притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності є не досконалим та таким, що характеризується великою кількістю проблем правового регулювання. В той же час, ефективність механізму притягнення суддів до відповідальності за встановлені факти порушення ними закону безпосередньо пов'язана з рівнем довіри громадськості до суддівського корпусу та належної роботи судової системи. Як свідчать соціальні опитування та статистичні показники діяльності Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та інших державних органів, кількість скарг на осіб у

суддівських мантиях щороку зростає, що не може залишитися поза увагою як правоохоронної та законодавчої галузі діяльності суспільства, так і науки [197, с. 78–79].

Серед проблем правового регулювання притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності є строки розгляду скарг на дії судді та реагування на них Вищою радою правосуддя.

Як зазначила член ВРП Лариса Швецова під час фахового обговорення Щорічної доповіді Вищої ради правосуддя про стан забезпечення незалежності суддів в Україні за 2018 р. «до ВРП надійшло 40 тисяч скарг на дії суддів». І хоча вона зауважує, що «при цьому 90% таких скарг фактично є незгодою із судовим рішенням, по суті – апеляційними чи касаційними скаргами» [198], навіть 10% від такої кількості скарг свідчать про значну недовіру до володарів мантий з боку суспільства та про випадки порушення ними законодавства.

При цьому, згідно офіційних статистичних даних 2017 року Вища рада правосуддя прийняла 7911 рішень у дисциплінарних провадженнях стосовно суддів. Водночас, відповідно до офіційних даних ВККС Комісія не встигла розглянути 13 тисяч скарг щодо дисциплінарної відповідальності судів [199].

Відповідно до ч. 1 ст. 107 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» право на звернення зі скаргою щодо дисциплінарного проступку судді (дисциплінарною скаргою) має будь-яка особа. Громадяни здійснюють зазначене право особисто або через адвоката, юридичні особи – через адвоката, органи державної влади та органи місцевого самоврядування – через своїх керівників або представників.

Дисциплінарне провадження щодо судді здійснюють дисциплінарні палати Вищої ради правосуддя у порядку, визначеному Законом України «Про Вищу раду правосуддя» [121].

В свою чергу, відповідно до ч. 4 ст. 42 дисциплінарне провадження здійснюється у розумний строк. Строки здійснення дисциплінарного провадження не повинен перевищувати більше ніж шістьдесят днів з моменту отримання дисциплінарної скарги [200].

Відповідно ч. 13 ст. 49 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» дисциплінарна палата розглядає дисциплінарну справу протягом дев'яноста днів з дня її відкриття. Цей строк може

бути продовжений Дисциплінарною палатою не більше ніж на тридцять днів у виключних випадках, у разі потреби додаткової перевірки обставин та/або матеріалів дисциплінарної справи [200]. Аналогічна норма міститься й у п. 12.34 Регламенті Вищої ради правосуддя, затвердженому рішенням Вищої ради правосуддя від 24 січня 2017 р. № 52/0/15-17.

Однак, слід зауважити, що відповідно ч. 3 ст. 42 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» розглядові дисциплінарної справи передують попереднє вивчення матеріалів, що мають ознаки вчинення суддею дисциплінарного проступку, та прийняття рішення про відкриття дисциплінарної справи або відмову у її відкритті попереднє вивчення та перевірка дисциплінарної скарги і відкриття дисциплінарної справи. Закон не містить строків протягом яких член Дисциплінарної палати, визначений для попередньої перевірки відповідної дисциплінарної скарги (доповідач), вивчає дисциплінарну скаргу і перевіряє її відповідність вимогам закону. Так само як і не визначений термін протягом якого дисциплінарна палата має прийняти до розгляду матеріали.

Як стверджують захисники, які подавали скарги на дії суддів, це призводить до ситуацій, коли зазначені скарги розглядаються протягом досить значного періоду. А інколи взагалі строки дисциплінарного провадження унеможлиблювали притягнення судді до відповідальності через сплив терміну трьох років. Так, відповідно до Закону України «Про вищу раду правосуддя» дисциплінарне стягнення до судді застосовується не пізніше трьох років із дня вчинення проступку без урахування часу тимчасової непрацездатності або перебування судді у відпустці чи здійснення відповідного дисциплінарного провадження [121].

На нашу думку, вирішити зазначену проблему можна передбаченням у Законі України «Про Вищу раду правосуддя» строку розгляду не лише дисциплінарної справи, але й окремо строку попередньої перевірки дисциплінарної скарги (10 робочих днів). Ми вважаємо, що внесені зміни сприятимуть захистові правомірних інтересів суспільства в цілому та осіб-скаржників окремо та викорененню випадків уникнення суддями дисциплінарної відповідальності.

Наступною проблемою правового регулювання притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності є складність правозастосування підстав для повернення дисциплінарної скарги та підстав дисциплінарної відповідальності судді.

Стосовно підстав для повернення дисциплінарної скарги, зауважимо, що відповідно до ст. 44 Законі України «Про Вищу раду правосуддя» дисциплінарна скарга залишається без розгляду та повертається скаржнику, якщо: 1) подана з порушенням порядку, визначеного Законом України «Про судоустрій і статус суддів»; 2) не містить відомостей про ознаки дисциплінарного проступку судді; 3) не містить посилання на фактичні дані (свідчення, докази) щодо дисциплінарного проступку судді; 4) містить виражені у непристойній формі висловлювання або висловлювання, що принижують честь і гідність будь-якої особи; 5) у ній порушується питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді, звільненого з посади або повноваження якого припинені; 6) ґрунтується лише на доводах, що можуть бути перевірені виключно судом вищої інстанції в порядку, передбаченому процесуальним законом.

Серед перерахованих підстав, на нашу думку, друга та третя є досить неоднозначними, не чітко сформульованими та такими, що є самі підставами для зловживань з боку не сумлінних працівників Вищої Ради правосуддя.

За офіційними статистичними даними у 2017 р. з 7566 випадків залишення скарг без розгляду з підстави відсутності відомостей про ознаки дисциплінарного проступку судді було повернуто 2853 скарги (37%), а з підстави відсутності посилань на фактичні дані – 2431 скаргу (32%). Як бачимо, це більше половини від усіх залишених без розгляду скарг [201].

При цьому усі підстави для залишення без розгляду дисциплінарної скарги чи відмови у відкритті дисциплінарної справи на сьогоднішній день відповідно до законодавства перевіряються членом Дисциплінарної палати, визначеним для попередньої перевірки відповідної дисциплінарної скарги (доповідач).

Досить часто доповідачі залишають без розгляду дисциплінарні скарги чи відмовляють у відкритті дисциплінарної справ через відсутність ознак дисциплінарного проступку або доказів, замість того щоб ці докази зібрати або витребувати.

В той же час, необхідно розуміти, що скаргу до Вищої Ради правосуддя не завжди готує досвічений юрист чи адвокат. Це може бути звичайний пересічний громадянин, чії права порушені носителем мантиї. І в такому випадку досить складно очікувати від нього формування скарги таким чином, щоб без її доцільної перевірки прийняти рішення про відсутність дисциплінарного проступку, тим паче посилянь на фактичні дані.

Вважаємо, законодавцю є над чим замислитись, оскільки невмотивоване повернення скарги призводить до того, що некомпетентні та не добросовісні судді продовжують працювати на своїх посадах.

Стосовно підстав дисциплінарної відповідальності судді слід зауважити, що їх також не оминули проблеми при правозастосуванні.

Судовою реформою 2016 р. введено ряд нових підстав для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Серед них і неподання або несвоєчасне подання декларації добросовісності суддею та декларування завідомо недостовірних (у тому числі неповних) тверджень у декларації добросовісності судді [202].

Сьогодні ситуація склалася таким чином, що Вища Рада правосуддя відмовляється відкривати дисциплінарні провадження стосовно суддів за фактом декларування ним завідомо недостовірних тверджень у декларації добросовісності судді.

Так, 16 серпня 2017 р. Вища Рада правосуддя у своїй ухвалі № 2456/1дп/15-17 відмовила у задоволенні клопотання заявника Маселка Романа Анатолійовича про відкриття дисциплінарної справи стосовно судді апеляційного суду Київської області Дриги Анатолія Миколайовича за фактом декларування ним завідомо недостовірних тверджень у декларації добросовісності судді.

Вища Рада правосуддя мотивувала своє рішення тим, що перевірка декларації добросовісності судді належить до компетенції Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яка проводить відповідну перевірку інформації, що може свідчити про недостовірність тверджень судді у декларації добросовісності. Таким чином, Вища рада правосуддя не може здійснювати повноваження, які відповідно Закону України «Про судоустрій і статус

суддів» віднесені до компетенції іншого органу – Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ст. 62 зазначеного Закону) [203].

З аналогічних підстав члени ВРП відмовляли у розгляді скарг щодо майнових декларацій суддів без повної перевірки цих декларацій Національним агенством з запобігання корупції, посилаючись на ст. 60 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та на ст. 48 Закону України «Про запобігання корупції».

Таким чином, ВРП обрала шлях бюрократичного «пінг-понгу», який призводить до затягування розгляду дисциплінарних скарг та сприяє уникненню суддями відповідальності за новими підставами [199].

І це не зважаючи на той факт, що саме ВРП є єдиним органом, який уповноважений притягувати суддів до дисциплінарної відповідальності. Відтак, вимагання попередньої перевірки Вищою кваліфікаційною комісією суддів України та Національним агенством з запобігання корупції вищезазначених декларацій викликає подив. Ситуацію ускладнює те, що певна кількість суддів, що вчинили дисциплінарний проступок продовжують працювати і уникають дисциплінарної відповідальності, що порушує права та законні інтереси інших громадян України.

Зважаючи на вищевикладене, вирішенням зазначеної проблеми вбачаємо внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в частині передбачення імперативної норми щодо наділення обов'язком ВРП здійснювати перевірку декларації доброчесності судді.

ВИСНОВКИ

В умовах подальшого реформування кримінального процесуального законодавства України, особливого значення набувають процеси створення дієвої системи гарантій прав людини, визнаними серед яких є принципи кримінального провадження, які реалізуються, зокрема, слідчим суддею. Окремі питання реалізації принципів кримінального провадження слідчим суддею є актуальними з огляду на новизну інституту слідчого судді, його багатфункціональність та наявність проблемних аспектів правозастосування окремих положень, що регулюють його діяльність.

В монографічному дослідженні сформульовано теоретичні та практичні висновки, які мають істотне значення для науки кримінального процесу. До найбільш важливих належать такі:

1. Запропоновано авторське визначення принципів кримінального провадження, під якими пропонується розуміти положення, закріплені в главі 2 «Засади кримінального провадження» КПК України, які визначають сутність кримінальної процесуальної діяльності, об'єктивно обумовлені закономірностями державного устрою України, демократичними основами її функціонування та забезпечуються механізмом державно-правового регулювання.

2. Загальноприйнятим є поділ принципів кримінального провадження на дві групи: загальні та спеціальні. До першої групи належать принципи, які знайшли своє відображення як у Конституції України, так і КПК України, та які визначають загальну побудову кримінального процесу і принципи втілення процесуальної влади у ньому. До другої групи відносяться спеціальні принципи забезпечення права на справедливе кримінальне провадження. При цьому відмічаємо, що кваліфікація принципів кримінального провадження на дві групи не впливає на їх значення, оскільки не позначається на сутності окремого принципу та системі принципів кримінального провадження загалом.

3. Загальні (конституційні) та спеціальні принципи кримінального провадження тісно взаємопов'язані між собою, адже фактична реалізація конституційних принципів в регулюванні суспільних відносин не може бути здійснена без подальшої їх конкретизації в спеціальних принципах. До загальних принципів відносяться комплексні положення, які відіграють для кримінального провадження важливе значення та закріплюють відносно самостійний аспект взаємовідносин державних органів, посадових осіб та учасників кримінального провадження задля безпосереднього захисту прав та свобод особи.

Спеціальні ж принципи кримінального провадження – це керівні положення, ідеї, що визначають специфіку кримінального провадження, направлені на діяльність правозастосовних органів та певних суб'єктів кримінального провадження, прописані в КПК України і реалізуються під час кримінального провадження, зміст та форма якого мають відповідати цим принципам. Основним же суб'єктом реалізації як загальних (конституційних), так і спеціальних принципів кримінального провадження виступає слідчий суддя.

4. Крізь призму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження кваліфіковано такі групи його повноважень: повноваження слідчого судді, що стосуються надання дозволу на здійснення заходів забезпечення кримінального провадження; повноваження у сфері проведення слідчих дій; повноваження у сфері проведення негласних слідчих (розшукових) дій; розгляд різноманітних скарг та відводів слідчим суддею, поданих до нього в порядку, передбаченому КПК України; повноваження слідчого судді у сфері дотримання розумності строків досудового розслідування; повноваження слідчого судді у сфері доказування.

Враховуючи зазначені повноваження, сформульовано визначення: слідчий суддя – це суддя, який в межах компетенції, передбаченої законодавством, здійснює процесуальну функцію судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні шляхом недопущення їх порушення та необґрунтованого обмеження, а також відновлення, виконуючи при цьому роль арбітра між стороною обвинувачення і захисту на стадії досудового розслідування з метою реалізації принципів кримінального судочинства.

5. Під механізмом реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження пропонується розуміти складну юридичну систему, яка виникає на основі кримінальних процесуальних норм у сфері кримінального правового регулювання та складається із взаємопов'язаних юридичних засобів, за допомогою яких слідчий суддя реалізує принципи кримінального провадження з метою ефективного забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

До складових елементів механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження належать: нормативно-правові (норми конституційного та кримінально-процесуального права, кримінальне процесуальне законодавство), інституційно-наглядові (суб'єкти правових відносин, які безпосередньо здійснюють правове регулювання реалізації принципів кримінального провадження в Україні або впливають на нього), функціонально-організаційні (повноваження відповідних інституцій, що здійснюють безпосередньо правове регулювання реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження, права та обов'язки суб'єктів кримінального провадження, кримінально-процесуальні гарантії).

6. Враховуючи необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства України в сфері механізму реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження необхідно: 1) внести зміни до законодавства щодо правового статусу слідчого судді в частині організаційних питань його діяльності; 2) розширити інститут відновного правосуддя, заснованого на примиренні сторін і відшкодуванні заподіяної шкоди, в якому особливе місце має належати саме слідчому судді; 3) підвищити стандартні вимоги до суддівської освіти слідчого судді; 4) деталізувати механізм притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності.

А з метою подолання проблем правового регулювання у сфері реалізації принципів кримінального провадження слідчим суддею пропонується внести зміни до окремих положень КПК та Законів України, зокрема такі:

- виключити ч. 2 ст. 101 КПК України, де передбачена можливість надання сторонами власних експертних висновків, як таку, що суперечить ч. 6 ст. 244 КПК України, в якій передбачено виключне повноваження слідчого судді щодо визначення експерта чи експертної установи для проведення експертизи у справі;
- ст. 132 КПК України доповнити нормою, що передбачає можливість звернення до слідчого судді або суду з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження захисника, представника та законного представника потерпілого, представника цивільного позивача/відповідача, законного представника цивільного позивача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, представника третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт (розширення суб'єктів звернення із вказаними клопотаннями);
- до ч. 1 ст. 276 КПК України додати: «повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення оформлюється у вигляді постанови прокурора або слідчого за погодженням з прокурором»;
- з п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК України виключити положення про можливість оскарження повідомлення про підозру після спливу одного місяця (стосовно кримінальних проступків) / двох місяців (стосовно злочинів);
- до ст.ст. 303 і 309 КПК України додати: «інші можливі рішення, дії чи бездіяльнісь слідчого або прокурора, а також ухвали слідчого судді, які підлягають оскарженню»;
- у ч. 7 ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» додати такі вимоги до слідчого судді: 1) згода судді на обрання його на посаду слідчого судді; 2) стаж роботи на посаді судді не менше трьох років; 3) спеціалізація судді по кримінальним справам; 4) проходження відповідних курсів на базі Національної школи суддів України; 5) успішна задача кваліфікаційного оцінювання;
- статтю 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» доповнити ч. 9 у такій редакції: «Слідчий суддя у справах щодо неповнолітніх повинен додатково відповідати одній з таких вимог: 1) стаж роботи на посаді судді не менше 5 років; 2) науковий ступінь у сфері права, педагогіки або психології; 3) досвід професійної діяльності, пов'язаної

із неповнолітніми; 4) друга педагогічна або психологічна освіта; 5) стаж роботи в закладах освіти або установах, пов'язаних із діяльністю у сфері психології».

7. Серед важливих норм кримінального процесуального законодавства зарубіжних країн щодо здійснення судового контролю слідчим суддею та реалізації ним принципів кримінального провадження, варто виділити окремі положення, які можуть бути взяті за приклад для імплементації до КПК України, а саме: розширений перелік підстав для проведення допиту слідчим суддею під час досудового розслідування та розширений зміст резолютивної частини змісту ухвали судді-магістрата про застосування, зміну або скасування запобіжного заходу із зазначення в ухвалі посадової особи або органу, що зобов'язаний виконати ухвалу (Грузія); наділення слідчого судді широкими повноваженнями щодо експертної діяльності (призначення кількості експертів, узгодження термінів підготовки ними висновків) (ФРН); нормативне закріплення передбачуваності повноважень слідчого судді щодо перевірки законності та обґрунтованості затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення (Киргизька Республіка).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Законодавство України*: база даних / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Про Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. *Законодавство України*: база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Законодавство України*: база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Кобак М. В. Історія принципів кримінального процесу. *Могилянські читання – 2019: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти*: тези доповідей XXII Всеукр. наук.-метод. конф. (м. Миколаїв, 11-16 листопада 2019 р.). Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2019. С. 6–9.
5. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права: Учение о преступлении. Часть общая. СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича. Кн. 1. 1874. 292 с.
6. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса. Москва: Юридическая литература, 1971. 200 с.
7. Гринюк В. Розвиток функції обвинувачення у вітчизняному кримінальному судочинстві ХХ-ХХІ століть. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 233–237.
8. Сусло Д. С. Історія суду Радянської України (1917–1967 р.). Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1968. 233 с.
9. Гончаренко В. Право УССР в период новой экономической политики (1921–1929). *Право Украины*. 2013. № 1. С. 313–330.
10. Мирошниченко Ю. М. Змагальність кримінального судочинства України: історія, сучасність, перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. Випуск 6. Том 3. 2015. С. 101–105.
11. Петрухин И. Л. Состязательность и правосудие: к 100-летию М. С. Строговича. *Государство и право*. 1994. № 10. С. 128–137.
12. Строгович М. С. О состязательности и процессуальных функциях в советском уголовном судопроизводстве. *Правоведение*. 1962. № 2. С. 106–114.

13. Кобликов А. С. Законность – конституционный принцип советского уголовного судопроизводства. Москва, 1979. С. 15–25.
14. Советский уголовный процесс / под общей ред. М. И. Бажанова и Ю. М. Грошевого. Київ, 1993. 439 с.
15. Конституционные основы правосудия в СССР / Ларин А. М., Мельников А. А., Петрухин И. Л., Савицкий В. М. и др.; под ред. Савицкий В. М. Москва, 1981. С. 32–45.
16. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України : Закон України від 21.06.2001 р. № 2533. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2533-14>.
17. Академічний тлумачний словник сучасної української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/pruncsur>.
18. Тимошенко М. О. Загальні засади (принципи) кримінального провадження в системі принципів права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Ужгород, 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т.3. С. 132–135.
19. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. Київ, 2013. 228 с.
20. Свердлик Г. А. Принципы советского гражданского права. Красноярск: КГУ, 1985. 272 с.
21. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України : підручник. 4-те вид., переробл. і доповн. Київ: А.С.К., 2003. 1120 с.
22. Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Туманянц А. Р. та ін. Кримінальний процес : підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків, 2013. 824 с.
23. Лобойко Л. М. Кримінальний процес України: підручник. Київ: Істина, 2014. 432 с.
24. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : підручник / Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Либідь, 1999. 536 с.
25. Полянський А. О. Засади (принципи) кримінального провадження: сутність, значення, система і важливість унормування. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2017. Вип. 26. С. 111–117.
26. Тыричев И. В. Принципы советского уголовного процесса : учеб. пособие. Москва: Изд-во ВЮЗИ, 1983. 240 с.
27. Громов Н., Николаиченко В. Принципы уголовного процесса, их понятие и система. *Государство и право*. 1997. №7. С. 33–40.
28. Назаров В. В., Омеляненко Г. М. Кримінальний процес України: навч. посіб. Вид. 2-ге, доп. і переробл. Київ: Атіка, 2007. 584 с.
29. Галаган О. І., Письменний Д. П. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 167–172.

30. Беспалько І. Л. Система принципів кримінального процесу та проблема їх класифікації : монографія. Харків: Вид-во «ФІНН», 2011. 216 с.
31. Кучинська О. П. *Системність принципів кримінального провадження як визначальний фактор їх ефективного регуляторного впливу на кримінально-процесуальні відносини. Адвокат.* 2012. № 1 (136). С. 7–11.
32. Басиста І. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. / Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 458 с.
33. Ларин А. М. Уголовный процесс: структура права и структура законодательства. Москва : Наука, 1985. 240 с.
34. Кримінальний процес : підруч. / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. Харків : Право, 2010. 608 с.
35. Чангули Г. И. Конституционные принципы уголовного судопроизводства зарубежных социалистических государств. Київ : Наук. думка, 1981. 211 с.
36. Погорецький М. А. Новий КПК України повинен ґрунтуватися як на європейських стандартах, так і на національних традиціях. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2010. Вип. 23. 300 с.
37. Кобак М. В. Теоретичні проблеми закріплення конституційних принципів судочинства у Кримінальному процесуальному кодексі України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2019. № 41. Т. 2. С. 107–110.
38. Гуляев А. П. Принципы уголовного процесса – найдут ли они отражение в законе? *Журнал российского права.* 1997. № 5. С. 103–107.
39. Мальцев В. В. Равенство и гуманизм как принципы уголовного законодательства. *Правоведение.* 1995. № 2. С. 97–103.
40. Томин В. Т. Уголовный процесс: актуальные проблемы теории и практики. Москва: Юрайт, 2009. 376 с.
41. Бринцев В. Д. Конституційні засади і міжнародні стандарти кримінального судочинства та їх розвиток у новому КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 1. С. 116–120.
42. Безруков С. С. Конституционные права и свободы человека и гражданина в системе принципов уголовного процесса. *Вестник Томского государственного университета.* Право. 2015. № 1(15). С. 29–38.
43. Аленін Ю. П., Волошина В. К. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» /* голов. ред. С. В. Ківалов. Одеса, 2014. Т. 14. 430 с.
44. Козюбра М. І. Верховенство права та Україна. *Право України.* 2012. № 1–2. С. 30–63.

45. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 // Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 2004 / відп. ред. П. Б. Євграфов. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 314 с.
46. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
47. Головін Д. В., Мазалов А. М. Система принципів кримінального провадження. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 1. С. 206–210.
48. Строгович М. С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. 151 с.
49. Абдулаев М. И. *Теория государства и права*. 2-е изд., дополн. Москва : Финансовый контроль, 2004. 410 с.
50. Корнуков В. М. Теоретические и правовые основы положения личности в уголовном судопроизводстве : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Саратов. юрид. ин-т им. Д. И. Курского. Саратов, 1987. 415 с.
51. Фулей Т. Свобода від самовикриття як засада кримінального провадження. *Слово національної школи суддів України*. 2013. № 2 (3). С. 107–115.
52. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства / ред. А. В. Смирнова. Т. 2. Санкт-Петербург: Альфа, 1996. 607 с.
53. Кобак М. В. Деякі проблеми практичної реалізації слідчим суддею принципів публічності та диспозитивності. *Юридичний бюлетень*. 2019. № 11. С. 57–61.
54. Дегтяр О. Г. Реалізація засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час судового розгляду кримінальної справи судом першої інстанції. *Наше право*. 2013. № 7. С. 135–142.
55. Попелюшко В. О. Судовий розгляд кримінальної справи: навч. посіб. Київ : Кондор, 2006. 234 с.
56. Смирнов М. І. Діюча сфера застосування відеоконференцзв'язку при одержанні доказів з кримінальних справ. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2004. № 60-62. С. 85–87.
57. Браверман Ю. І. Відображення конституційних принципів в засадах кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 261–264.
58. Баулін О., Черняк О. Забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4 (16). С. 12–19. URL: <http://www.chasopysnaru.gov.ua/ua/pdf/4-2017/baulin.pdf>.

59. Постанова Верховного Суду України від 03.03.2016 р. № 5-347кц15. URL:[http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/88BF0676BC2E5CD3C2257F8C003A3E61](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/88BF0676BC2E5CD3C2257F8C003A3E61).
60. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации : учебник / отв. ред. П. А. Лупинская. 2-е изд. перераб. и доп. Москва : Норма, Инфра-Ф, 2010. 1088 с.
61. Аленін Ю., Гурджі Ю. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі. Право України. 2003. №4. С. 30–32.
62. Михальчук Ю. П., Тарасюк А. В. Процесуально-посадова активність як засіб забезпечення реалізації засади публічності кримінального процесу. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : збірник тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 липня 2015 р.). Київ : Нац.акад.внутр.справ, 2015. С. 120-124.
63. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон УРСР від 28.12.1960 р. № 1001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
64. Чернадчук В. Д. Стан та перспективи розвитку бюджетних правовідносин в Україні: монографія. Суми: Університетська книга, 2008. 456 с.
65. Савченко С. В. Співвідношення приватних і публічних інтересів: досвід України. *Форум права*. 2013. № 3. С. 520-528. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_87.pdf.
66. Тертишник В., Макушев П. Диспозитивність та змагальність в юридичному процесі. *Юридичний вісник Причорномор'я*. 2011. № 2. С. 70–79.
67. Тищенко С. Правовая природа деятельности следственного судьи в уголовном процессе Украины. *Leges si viata*. 2014. № 3/3 (267). С. 161–164.
68. Кобак М. В. Генезис інституту слідчого судді у кримінальному процесуальному законодавстві України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 3 (28). Т. 2. С. 171–177.
69. Тот Ю. В. Реформа уездной полиции в правительственной политике России в XIX веке. Санкт-Петербург : Образование-Культура, 2002. 490 с.
70. Мазур О. С. Судовий слідчий у статуті кримінального судочинства 1984 р. *Право України*. 2005. № 3. С. 132–134.
71. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). Собр. 2. Т. XXXV. Отд. 1. № 35892. Санкт-Петербург, 1862. URL: <http://elibrary.shpl.ru/ru/nodes/260-polnoe-sobranie-zakonov-rossiyskoy-imperii-sobranie-vtoroe-s-12-12-1825-po-28-02-1881-v-55-ti-t-s-ukaz-spb-1830-1885>.
72. РГИА. Ф. 1149. 1860. Т. 5. Ед. хр. 41.
73. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). Собр. 2. Т. XXXIX. Отд. 2. № 41476. Санкт-Петербург, 1862. URL: <http://elibrary.shpl.ru/ru/nodes/260-polnoe-sobranie-zakonov-rossiyskoy-imperii-sobranie-vtoroe-s-12-12-1825-po-28-02-1881-v-55-ti-t-s-ukaz-spb-1830-1885>.

74. Квачевский А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 года. Ч. 2. Санкт-Петербург : Тип. Ф. С. Сущинского, 1867. 374 с. URL: <https://znanium.com/catalog/product/354557>.
75. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). Собр. 2. Т. XXXV. Отд. 1. № 35890-35892. Санкт-Петербург, 1862. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/260-polnoe-sobranie-zakonov-rossiyskoy-imperii-sobranie-vtoroe-s-12-12-1825-po-28-02-1881-v-55-ti-t-s-ukaz-spb-1830-1885>.
76. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). Собр. 2. Т. XXXV. Отд. 1. № 35890. Санкт-Петербург, 1862. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/260-polnoe-sobranie-zakonov-rossiyskoy-imperii-sobranie-vtoroe-s-12-12-1825-po-28-02-1881-v-55-ti-t-s-ukaz-spb-1830-1885>.
77. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). Собр. 2. Т. XXXV. Отд. 1. № 35891. Санкт-Петербург, 1862. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/260-polnoe-sobranie-zakonov-rossiyskoy-imperii-sobranie-vtoroe-s-12-12-1825-po-28-02-1881-v-55-ti-t-s-ukaz-spb-1830-1885>.
78. Кони А. Ф. Николай Иванович Стояновский. Отцы и дети Судебной реформы: к пятидесятилетию Судебных Уставов. Москва, 2003. 349 с.
79. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). Собр. 2. Т. XXXV. Отд. 1. № 35891. Санкт-Петербург, 1862. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/260-polnoe-sobranie-zakonov-rossiyskoy-imperii-sobranie-vtoroe-s-12-12-1825-po-28-02-1881-v-55-ti-t-s-ukaz-spb-1830-1885>.
80. Володимиров В., Щегловитов С. Судебные уставы Императора Александра II, с комментариями и разъяснениями. Устав уголовного судопроизводства. Выпуски первый и второй. Санкт-Петербург, 1884: Июнь. *Журнал гражданского и уголовного права: Июнь*. Издание С.-Петербургского Юридического Общества. С.-Пб.: Тип. Правительствующего Сената, 1884, Кн. 6. С. 136–140. URL: <http://lawlibrary.ru/article1131221.html>.
81. Случевский В. К. Учебник русского уголовного процесса. Введение. Ч. 1 Судоустройство. Москва, 2008. 661 с.
82. Бринцев В. Досудове слідство: судовий слідчий чи «слідственный судья?». *Право України*. 1997. № 7. С. 5–12.
83. Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. Москва: Юрид. лит., 1965. 367 с.
84. Декреты Советской власти. Том 1. Москва : Гос. Изд-во полит. литературы, 1957. С. 125–126.
85. О введении народного суда: Постановление Народного Секретариата Украинской Республики от 4 янв. 1918 г. *Вестник*

- Украинской Народной Республики (орган ВУЦИК)*. 1918. № 5. С. 15–24.
86. Попелюшко В. О. Слідчий суддя у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 1(9). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n1/14rvoukr.pdf>. Петрухин И. Л. Прокурорский надзор и судебная власть: учеб. пособие. Москва : Проспект, 2001. 88 с.
87. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и Союзных Республик : Постановление Президиума ЦИК СССР от 31.10.1924 г. URL: <http://www.libussr.ru/infdoc2.htm>.
88. Колоколов Н. А. Оперативный судебный контроль в уголовном процессе. Москва : Юрист, 2008. 416 с.
89. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР в редакції 1927 р. Харків: Юрид. вид.-во Наркомюсту УСРР, 1927. 123 с.
90. Кожевников О. А. Участие прокурора в досудебных стадиях уголовного судопроизводства : монография. Москва : Волтерс Клувер, 2011. 208 с.
91. Бондюк А. Ф. Історичні передумови виникнення інституту слідчого судді: розвиток судового контролю та прокурорського нагляду. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 2. Т. 3. С. 76–80.
92. Конституция СССР, утверждена Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР от 5 декабря 1936 года. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm>.
93. Концепція судово-правової реформи в Україні від 28 квіт. 1992 р. № 2296-12. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2296-12>.
94. Про статус суддів : Закон України від 15.12.1992 р. № 2862-XII. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-12> (дата звернення : 17.08.2021).
95. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України : Закон України від 21.06.2001 р. № 2533-III. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2533-14>.
96. Рішення Конституційного Суду України №3-рп/2003 від 30 січня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03>.
97. Бондюк А. Ф. Генеза наукової думки щодо процесуального статусу слідчого судді в кримінальному процесі України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 205–214.
98. Мяззелец О. А. Судебный контроль за прекращением уголовного дела и уголовного преследования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Москва, 2008. 232 с.
99. Ковтун Н. Н. Судебный контроль в уголовном судопроизводстве России: понятие, сущность, формы : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Н. Новгород, 2002. 502 с.

100. Висновок Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності до проекту Кримінального процесуального кодексу України від 12.03.2012 р. *Законотворчість* : база даних / Верхов. Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42312.
101. Кобак М. Классификация полномочий следственных судей в сфере реализации принципов уголовного производства в Украине. *Legea si Viata*. 2020. № 3 (339). С. 35–39.
102. Мяззелец О. А. Следственный судья в уголовном процессе России: за и против. *Российская юстиция*. 2008. № 6. С. 39–42.
103. Маляренко В. Т., Пилипчук П. П. Межі судового контролю за додержанням прав і свобод людини в стадії попереднього розслідування кримінальної справи. *Право України*. 2001. № 4. С. 40–44.
104. Гонтарь С. Н. Особенности неприкосновенности частной жизни лица на досудебных стадиях уголовного судопроизводства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Волгоградская академия МВД России. Волгоград, 2005. 215 с.
105. Халиков А. Н. Особенности института судебного обжалования в досудебном производстве. *Российская юстиция*. 2003. № 7. С. 52–54.
106. Гуськова А. П., Муратова Н. Г. Судебное право: история и современность судебной власти в сфере уголовного судопроизводства : монография. Москва : ИГ «Юрист», 2005. 176 с.
107. Скрипіна Ю. В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Харків, 2008. 219 с.
108. Грошевий Ю. М. Проблеми удосконалення законодавства, що регулює кримінальну-процесуальну діяльність. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2 (33) – 3 (34). С. 686–698.
109. Маляренко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : монографія. Київ : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. 544 с.
110. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. 208 с.
111. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Право, 2011. 472 с.
112. Шило О. Г., Маринів В. І. Проблеми підвищення ефективності судового контролю за обмеженням конституційних прав людини в кримінальному судочинстві. *Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи* : матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18–19 квітня 2002 р.). Харків : Юрінком Інтер, 2002. С. 229–232.

113. Туманянц А. Р. Слідчий суддя як суб'єкт реалізації судових функцій у досудовому провадженні. *Форум права*. 2011. № 2. С. 896–901.
114. Туманянц А. Р. Інститут слідчого судді за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1 (45). С. 293–299.
115. Іваненко І. В. Інститут слідчого судді за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Конференція суддів Апеляційного суду Черкаської області та загальних місцевих судів Черкаської області (м. Чорнобай, 19 жовтня 2012 року). URL: <https://sca.court.gov.ua/sud2390/practice/uzagalnennja/0001/>
116. Скибіцький Б. А. Повноваження слідчого судді у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2016. Вип. 3. С. 209–216. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlkau_2016_3_21.
117. Деришев Ю. Следственный судья в досудебном производстве. *Уголовное право*. 2004. № 3. С. 79–81.
118. Горбачевський В. Я. Судовий контроль на стадії досудового розслідування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 243–246.
119. Артамонов А. Н. Обжалование действий и решений органов расследования в досудебных стадиях российского уголовного процесса : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Омск, 2003. 215 с.
120. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016р. № 1402-VIII. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
121. Крикливець Д. Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09 / Львів, 2016. 321 с.
122. Справа № 375/1342/17 Провадження № 1-кс/375/315/17 <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/69047545>.
123. Скрипіна Ю. В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Харків, 2008. 26 с.
124. Нагачевський С. В. Функції слідчого судді під час здійснення досудового розслідування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 301–310.
125. Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання проведення огляду та обшуку житла чи іншого володіння особи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 90–104.
126. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994р. № 4038-XII. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

127. Коваль А. А. Проблеми забезпечення прав людини слідчим суддею при наданні дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Вип. 49. Т. 2. С. 146–150.
128. Сиза Н. П. Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю у кримінальному процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. №2(6). С. 1–21.
129. Соловей Г. В., Теремецький В. І. Актуальні питання рівності сторін у кримінальному процесі. *Право і безпека*. 2011. № 5 (42). С. 139–144.
130. Рудницький С. Категорія «механізм» у суспільних науках. *Освіта регіону : Український науковий журнал*. 2011. Вип. 4. С. 111–119.
131. Кузнецова С. А. К вопросу об определении понятия «правовой механизм». *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2013. № 1 (57). С. 9–12.
132. Швец С. В. Криминалистическая тактика следственных и судебных действий в условиях использования перевода: чоншрафим. М : Юрлитинформ, 2016. 264 с.
133. Федорова О. В. Защита прав и свобод человека и гражданина – принцип уголовного судопроизводства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Владимир, 2008. 199 с.
134. Буторова О. Реализация конституционного принципа презумпции невиновности в уголовном процессе. *Право и жизнь*. 1998. № 18. С. 25–28.
135. Нгуен Т. Т. Механизм реализации принципа презумпции невиновности в уголовном процессе Вьетнама. *Евразийский юридический журнал*. 2015. № 12 (91). URL:https://www.eurasialegal.info/index.php?option=com_content&view=article&id=4988:2016-03-17-06-14-56&catid=141:2012-07-02-12-20-07
136. Ерашов С. С. Система принципов современного отечественного уголовного процесса: теоретико-правовые аспекты и практика применения. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 2001. 180 с.
137. Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін. Теорія держави і права: навч. посіб. / за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. Київ : Юніком-Інтер, 2008. 624 с.
138. Сорокин В. Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс. *Правоведение*. 2000. №4. С. 41–47.
139. Куракін О. М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 40 с.
140. Кузнецов О. Ю. Принцип языка судопроизводства в уголовно-процессуальном законодательстве России. *Вестник Международного юридического института при Министерстве юстиции Российской Федерации*. 2004. № 3 (11).

141. Швець С. В. Механізм реалізації принципу язику уголовного судопроизводства. *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 8. URL: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2014/8/yurisprudentsiya/shvets.pdf
142. Колесник Д. В. Організаційно-правовий механізм реалізації принципу недоторканності суддів в Україні. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Правознавство*. 2015. Т. 20. Вип. 2 (27). С. 32–39.
143. Стахура Б. І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2016. 180 с.
144. Кравченко В. В. Конституційне право України. Київ, 2000. 318 с.
145. Сумський Д. О. Основи держави і права. Київ, 1999. 565 с.
146. Гловюк І. В. Судовий контроль як категорія теорії судової діяльності у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 367–371. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2009_45_73.
147. Про затвердження Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури від 28.03.2019 р. № 51. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-19?find=1&text=%F1%F3%E4%E4%B3>.
148. Романюк Я. Недосконалість підстав для оскарження рішень ВПР нівелює судовий контроль. *Юридичний вісник України*. 2016. № 42 (1110). С.
149. Кобак М. В. Проблеми відповідальності суддів на сучасному етапі судової реформи. Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції». 2016. Вип. 6. С.137–139.
150. Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Пшонка В. П. та ін. Кримінальний процес: підручник /за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. Харків : Право, 2013. 824 с.
151. Элькин П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. Москва, 1967. 192 с.
152. Кубрак П. М. Сутність процесуальних гарантій у кримінальному провадженні України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право» : електрон. наук. фахове вид. 2016. № 2 (14). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16kpmkpu.pdf>.
153. Антонов И., Васильева Г. Обжалование в суд процессуальных действий и решений как гарантия защиты личности в сфере уголовного судопроизводства. *Юридический мир*. 2005. № 10. С. 48–53.
154. Опришко В. Ф. Проблема зближення європейського права із законодавством України. *Європа, Японія, Україна : шляхи демократизації державно-правових систем* : матеріали міжнарод. наук. конф. (м. Київ, 17–20 жовт. 2000 р.) Київ, 2000. С. 40–41.

155. Тацій В. Я., Грошевий Ю. М. Проблеми зближення європейських правових систем як умова гармонізації законодавства України. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом* : матеріали наук.-практ. конф. Київ, 1998. С. 53–54.
156. Гаращук І. В., Петришин О. О. Порівняльно-правовий метод у дослідженні місцевого самоврядування. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 29. С. 54–66.
157. Ерліх Л. Порівняльний метод у науці публічного права. *Україно-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження»*. 2014. № 1. С. 67–73.
158. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології: монографія. Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.
159. Бондюк А. Ф. Процесуальні основи статусу слідчого судді у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2017. 241 с.
160. Муратова Н. Г. Система судового контролю в уголовном судопроизводстве : вопросы теории, законодательного регулирования и практики : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Казанский гос. ун-т. Казань, 2004. 599 с.
161. Филимонов Б. А. Основы уголовного процесса Германии. Москва : Изд-во МГУ, 1994. 104 с.
162. Самарын В. І. Кримінальні працэс Федэратыунай Рэспублікі Германія : папярэдняе расследаванне і папярэдні разгляд справы судом. 16 с. URL: http://www.law.bsu.by/pub/11/samaryn_3_3.pdf.
163. Головкин Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процессе Франции. Москва: СПАРК, 1995. 130 с.
164. The German Code of Criminal Procedure. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html.
165. Головненков П., Спица Н. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия - Strafprozessordnung (StPO) : научно-практический комментарий и перевод текста закона. Потстдам, 2012. 406 с.
166. Крикливець Д. Є. Моделі судового контролю за досудовим розслідуванням за законодавством зарубіжних держав. *Юридичний науковий електронний журнал* : електрон. наук. фахове вид. 2016. №5. С. 112-115. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2016/33.pdf.
167. Савченко В. А. Органи попереднього розслідування ФРН. *Держава і закон : теорія, практика, методика*: зб. наук. пр. наук.-педаг. працівників. 2006. С. 131–137.
168. Кримінальний процесуальний кодекс Французької Республіки. URL: www.legifrance.gouv.fr/content/download/1958/.../3/.../Code_34.pdf.
169. Course de procedure penale. URL: http://coursprocedurepenale.free.fr/article.php?id_article=48 (дата звернення 21.12.2019).

170. Гуценко К. Ф., Головкин Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств: учеб. пособие. Москва : Зерцало-М, 2001. 480 с.
171. Литвинчук О. І. Використання досвіду побудови системи органів досудового розслідування Франції та Німеччини в контексті розроблення положень нового кримінально-процесуального законодавства України. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України*. Луганськ, 2005. Вип. 2/2005. С. 100–110.
172. Philip Traest. Judicial Control on the Gathering and Reliability of Technical Evidence in a Continental Criminal Justice System. URL: <http://www.isrcl.org/Papers/Traest.pdf>.
173. Стойко Н. Г., Шагинян А. С. Уголовный процесс Англии и Уэльса, Бельгии и Дании: сравнительно-правовой аспект : учеб.пособ. Красноярск, 1997. 82 с.
174. Костерина Н. В. Судебный контроль на досудебных стадиях уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Волгоград, 2005. 271 с.
175. Никитина О. В. Сущность и значение судебного контроля при применении иных мер процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве (в порядке гл. 14 УПК РФ): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Казань, 2006. 224 с.
176. Мідор Д. Д. Суды в Сполучених Штатах. Сент-Пол, Мінесота: Вест Паблішінг Ко, 1991. 81с.
177. Трунов И. Л. Расширение состязательности уголовного процесса на стадии предварительного расследования в свете судебной реформы. *Российский судья*. 2002. № 3. С. 4–7.
178. Кримінально-процесуальний кодекс Грузії. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/90034?publication=116>.
179. Шингарьев Д. О. Зарубіжний досвід проведення допиту слідчим суддею на стадії досудового розслідування. *Університетські наукові записки*. 2015. № 2 (54). С. 221–229.
180. Кримінально-процесуальний кодекс Киргизької республіки. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/111530>.
181. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>.
182. Письменний Д. П. Удосконалення кримінального процесуального законодавства України: стан і перспективи. *Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 38–47.
183. Коваль А. А. Техніка формування норм права: кримінально-процесуальний аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2011. 192 с.
184. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України : навч. посіб. / ред. В. В. Землянська. Київ : Видавець Захаренко В.О., 2008. 200 с.

185. Турман Н. О. Процесуально-правові аспекти інституту угод у кримінальному провадженні: аналіз проблемних питань застосування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 412–415.
186. Кушпін В. П., Циліорик І. І. Про слідчого суддю як суб'єкта здійснення судового контролю. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць*. 2016. № 850. С. 513–520. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/37450>.
187. Косов В. В. Суд (суддя) як суб'єкт судово-контрольної діяльності у досудових стадіях кримінального процесу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2011. № 8 (спеціальний випуск). С. 338–345.
188. Косов В. В. Суб'єкти судово-контрольного провадження на досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2012. 22 с.
189. Положення о процедуре и условиях назначения судей по уголовному преследованию : утв. Решением Высшего совета магистратуры Республики Молдова от 12.02.2013 г. № 145/6. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=347621&lang=2>.
190. Положення про автоматизовану систему документообігу суду : затв. Рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 р. № 30 (у ред. Рішення від 02.03.2018р. № 17). URL: <https://court.gov.ua/sudovavlada/969076/polozhenniapasds/>.
191. Висновок № 15 (2012) Консультативної ради європейських суддів стосовно спеціалізації суддів, прийнятий на 13-ому пленарному засіданні КРЕС (Париж, 5–6 листопада 2012). *Вища кваліфікаційна комісія суддів України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobotnitstvo/perelik-dokumentiv-radi-evropi-u-sferi-sudochinstva/>.
192. Бабкова В. С. Проблеми поглиблення спеціалізації місцевих загальних судів в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 5. С. 195–200.
193. Концепція національних стандартів суддівської освіти в Україні. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/symbols/>.
194. Програма спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, затв. рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 13 липня 2018 р. № 172/зп-18. *Вища кваліфікаційна комісія суддів України* : офіц. веб-сайт. URL: https://vkksu.gov.ua/userfiles/programa_spec_pidgotovk.pdf.
195. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 26.01.2016 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH2PW00B.html.
196. Гончаренко О.В. Актуальні питання притягнення суддів до відповідальності (частина перша). *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 78–91

197. Фахове обговорення Щорічної доповіді Вищої ради правосуддя про стан забезпечення незалежності суддів в Україні за 2018 рік. *Судова влада України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://pl.arbitr.gov.ua/archive/732968/> (дата звернення 28.10.2021).
198. Аналітичний огляд «Дисциплінарна практика Вищої ради правосуддя щодо суддів». Центр політико-правових реформ. Київ, липень 2018 р. URL: <http://www.pravo.org.ua/ua/news/20873149-distsiplinarna-praktika-vischoyi-radi-pravosuddya-schodo-suddiv>.
199. Про Вишу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII. Законодавство України : база даних / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>.
200. Химчук А., Колотило М. 8 проблем з притягненням суддів до дисциплінарної відповідальності. URL: <https://dejure.foundation/longread/8-problems-of-disciplinary-proceedings#rec49580811>.
201. Коваль А., Кобак М. Проблеми правового статусу судей в Україні в контексте європейських стандартів захисти прав человека. *Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica*. 2017. № 2 (24). С. 47–51.
202. Ухвала Першої дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя від 16 серпня 2017 року № 2456/1дп/15-17. *Вища рада правосуддя* : офіц. веб-сайт URL: <http://www.vru.gov.ua/act/10980>.
203. Коваль А.А. Забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2019. 264 с.
204. Філософський енциклопедичний словник : Енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
205. Про затвердження Кодексу суддівської етики : рішення XI з'їзду суддів України від 22.03.2013. URL: [https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf).
206. Романюк Я. Недосконалість підстав для оскарження рішень ВПР нівелює судовий контроль. *Юридичний вісник України*. 2016. № 42 (1110). С. 5 – 7.
207. Коваль А. А. Проблеми забезпечення прав людини слідчим суддею при наданні дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 49. Том 2. С. 146–150.
208. Антологія української юридичної думки : в 6 т. / за заг. ред.: Ю. С. Шемшученко. Том. 2: Історія держави і права України: Руська Правда / Упорядники: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарчук, І. В. Музика, І. К. Омельченко; відп. Редактор І.Б. Усенко. Київ : Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. 592 с.
209. Городовенко В. В. Слідчий суддя як суб'єкт надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій. URL: <https://kievskisud.od.ua/press-department/all-news/3295-slidchij->

- suddya-yak-sub-ekt-nadannya-dozvolu-na-provedennya-neglasnikh-slidchikh-rozshukovikh-dij.
210. Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування : Лист Вищого спеціалізованого суду від 09.11.2012 № 1640/0/4-12. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-12>.
 211. Яновська О. Г. Інститут оскарження на стадії досудового розслідування. Адвокат. № 1 (148). 2013. С. 10 – 13.
 212. Коваль А. А. Деякі проблеми судового контролю при призначенні та проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2018. Випуск № 31. С. 134–138.
 213. Іваницький С. О. Право особи на розгляд її справи незалежним і безстороннім судом у світлі рішень Європейського суду з прав людини. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/622523eadce4ce32c2257101002f3f80?OpenDocument>.
 214. Кравченко Е. Е. Место прокурорского контроля в системе негласных следственных (розыскных) действий. Наше право. 2015. № 1. С. 85–90.
 215. Татаров О. Ю. Окремі проблеми при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 3. С. 69–77.
 216. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. Наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12/page>.
 217. Про проблемні питання, які виникають при використанні у кримінальному провадженні доказів, одержаних в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів : Лист Генеральної прокуратури від 29 лютого 2016 року № 09/2-117 вих-16-92-ОКВ. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1nordoc.ntml>.
 218. Про правові позиції судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України за 2015 рік URL: <https://precedent.in.ua/2016/07/04/4918/>
 219. Тагієв С. Р. Деякі проблемні питання проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник Верховного Суду України. 2014. 10 (170). С. 40-47; с. 41.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТА

Анкета експертного опитування з питань реалізації слідчим суддею принципів кримінального провадження

Шановний респондент!

Пропонуємо Вам взяти участь в опитуванні працівників правоохоронних органів та осіб, що надають правову допомогу для виявлення досліджуваних проблемних питань. Це опитування є вибірковим і саме Вас обрали випадково. Будьте впевнені, що інформація, яка збирається, є цілком конфіденційною і отримані відповіді будуть використані лише в узагальненому вигляді. Від Вашої щирості та відповідального ставлення до опитування залежить якість та повнота інформації, на підставі якої буде отримана загальна картина щодо реалізації слідчими суддями принципів кримінального провадження.

1. Ваша професійна належність:

- А) адвокат
- Б) слідчий
- В) прокурор
- Г) особа, яка надає правову допомогу

2. Стаж роботи у сфері кримінального права:

- А) до 5 років
- Б) від 5 до 15 років
- В) більше 15 років

3. Упровадження інституту слідчого судді доцільне?

- А) так
- Б) ні

4. При оформленні реєстру матеріалів досудового розслідування Ви відносите повідомлення про підозру до:

- А) процесуальної дії
- Б) процесуального рішення

5. Який відсоток можливого змінення в сторону пом'якшення повідомлення про підозру самим слідчим і прокурором на момент складання обвинувального акту:

- А) 1%–20%
- Б) 20–30%
- В) 30–40%
- Г) більше 40%

6. Підлягають оскарженню (оберіть один з варіантів):

- А) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування (ст. 303 КПК України);
- Б) ухвали слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування (ст. 309 КПК України);
- В) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування (ст. 303 КПК України) та ухвали слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування (ст. 309 КПК України);
- Г) будь-яке рішення, дія чи бездіяльність вищезазначених суб'єктів (ст. 24 КПК України).

7. Заявлені клопотання в порядку ст. 220 КПК України щодо ознайомлення з доказами, що обґрунтовують підозру, зміни правової кваліфікації розглядались слідчими?

- А) більша кількість розглядалась своєчасно
- Б) більш-менш розглядались
- В) більша кількість не розглядалась

8. Чи завчасно перед судовим засіданням Ви отримуєте судові повістки?

- А) більшість судових повісток завчасно
- Б) більш-менш завчасно
- В) із запізненням

9. Можливо знайти на офіційному сайті суду реальну інформацію щодо дати та часу судового засідання по справі?

- А) так
- Б) ні

10. Як найшвидше отримати інформацію про час та дату судового засідання по справі:

- А) чекати судову повістку
- Б) шукати інформацію на офіційному сайті суду
- В) направити письмовий запит до суду

11. Чи потрібно, на Ваш погляд, на законодавчому рівні закріпити за суддями обов'язок висвітлення на офіційному сайті суду не менше ніж за 5 робочих днів до судового засідання його дату та час?

- А) так
- Б) ні

12. Можливість оскарження до слідчого судді рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора є протидією корупції та протидією порушення кримінально-процесуального законодавства під час досудового розслідування?

- А) так
- Б) ні

13. Чи доцільно законодавчо надати право на звернення з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження захисникам-адвокатам, представникам та законним представникам потерпілого, цивільного позивача/відповідача, юридичної особи щодо якої здійснюється провадження та представникам третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт майна?

- А) звісно так
- Б) більш-менш доцільно
- В) недоцільно

14. Чи повинна ухвала слідчого судді про надання дозволу на обшук містити також дозвіл на проникнення до житла та/або іншого володіння особи?

- А) так
- Б) ні

15. Чи повинна ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (НСРД) також містити дозвіл на втручання у приватне спілкування?

- А) так
- Б) ні

16. Якби слідчий суддя у разі неналежного оформлення клопотання про дозвіл на проведення НСРД залишав його без руху з наданням терміну для усунення недоліків, а не відмовляв в ньому на формальних підставах – це сприяло б дотриманню строків досудового розслідування:

- А) звісно так
- Б) більш-менш
- В) нічого б не змінилось

17. Чи порушують слідчі судді строки розгляду клопотань, скарг:

- А) порушують несуттєво
- Б) значно порушують
- В) не порушують

18. Слідчі судді надають в ухвалі про застосування запобіжного заходу оцінку допустимості доказів?

- А) так
- Б) ні

19. Скільки раз подавали дисциплінарні скарги на суддів?

- А) 0-10
- Б) 10-20
- В) більше

20. Затягуванню розгляду дисциплінарних скарг сприяє (визначте причини в залежності від значимості – 1 місце підстава, яка впливає найбільше):

1. некомпетентність працівників, які перевіряють дисциплінарні скарги
2. занадто суворі вимоги до формування дисциплінарної скарги, що породжують необхідність їх перевірки
3. відсутність встановлено строку розгляду дисциплінарної скарги для вирішення питання про відкриття дисциплінарного провадження або відмову в його відкритті
4. відсутність встановленого строку перевірки відповідності скарги вимогам закону «Про Вищу раду правосуддя» перед вирішенням питання про відкриття дисциплінарного провадження або відмову в його відкритті
5. відсутність встановленого строку прийняття Дисциплінарною палатою дисциплінарної скарги до розгляду

21. Оберіть визначальний критерій для відбору слідчого судді?

- А) згода судді
- Б) практичний досвід роботи
- В) якість роботи
- Г) соціально-демографічні чинники

22. Вкажіть, будь ласка, які, на Вашу думку, недоліки у законодавчому регулюванні здійснення судового контролю слідчим суддею? Надайте, за наявності, свої пропозиції для їх усунення?

Дякуємо!

Додаток Б

Результати анкетування респондентів

Зведені дані анкетування 227 працівників правоохоронних органів та осіб, що надають правову допомогу, у Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській, Херсонській та Черкаських областях.

1. *Ваша професійна належність:*

- А) адвокат 38%
- Б) слідчий 32%
- В) прокурор 22%
- Г) особа, яка надає правову допомогу 12%

2. *Стаж роботи у сфері кримінального права:*

- А) до 5 років 14%
- Б) від 5 до 15 років 23%
- В) більше 15 років 63%

3. *Упровадження інституту слідчого судді доцільне?*

- А) так – 72%
- Б) ні – 28%

4. *При оформленні реєстру матеріалів досудового розслідування Ви відносите повідомлення про підозру до:*

- А) процесуальної дії 48%
- Б) процесуального рішення 52%

5. *Який відсоток можливого змінення в сторону пом'якшення повідомлення про підозру самим слідчим і прокурором на момент складання обвинувального акту:*

- А) 1%–20% – 17%
- Б) 20–30% – 54%
- В) 30–40% – 27%
- Г) більше 40% – 2%

6. *Підлягають оскарженню (оберіть один з варіантів):*

- А) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування (ст. 303 КПК України) 0%;
- Б) ухвали слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування (ст. 309 КПК України) 0%;
- В) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування

(ст. 303 КПК України) та ухвали слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування (ст. 309 КПК України) 14%;

- Г) будь-яке рішення, дія чи бездіяльність вищезазначених суб'єктів (ст. 24 КПК України) 86%.

7. Заявлені клопотання в порядку ст. 220 КПК України щодо ознайомлення з доказами, що обґрунтовують підозру, зміни правової кваліфікації розглядались слідчими?

- А) більша кількість розглядалась своєчасно 9%
Б) більш-менш розглядались 37%
В) більша кількість не розглядалась 54%

8. Чи завчасно перед судовим засіданням Ви отримуєте судові повістки?

- А) більшість судових повісток завчасно 15%
Б) більш-менш завчасно 40%
В) із запізненням 55%

9. Можливо знайти на офіційному сайті суду реальну інформацію щодо дати та часу судового засідання по справі?

- А) так 36%
Б) ні 64%

10. Як найшвидше отримати інформацію про час та дату судового засідання по справі:

- А) чекати судову повістку 47%
Б) шукати інформацію на офіційному сайті суду 62%
В) направити письмовий запит до суду 15%

11. Чи потрібно, на Ваш погляд, на законодавчому рівні закріпити за суддями обов'язок висвітлення на офіційному сайті суду не менше ніж за 5 робочих днів до судового засідання його дати та час?

- А) так – 99%
Б) ні – 1%.

12. Можливість оскарження до слідчого судді рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора є протидією корупції та протидією порушення кримінально-процесуального законодавства під час досудового розслідування?

- А) так – 83%
Б) ні – 17%

13. Чи доцільно законодавчо надати право на звернення з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження захисникам-адвокатам, представникам та законним представникам потерпілого, цивільного позивача/відповідача, юридичної особи щодо якої здійснюється провадження та представникам третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт майна?

- А) звісно так – 39%
- Б) більш-менш доцільно – 43%
- В) недоцільно – 18%.

14. Чи повинна ухвала слідчого судді про надання дозволу на обшук містити також дозвіл на проникнення до житла та/або іншого володіння особи?

- А) так – 86%
- Б) ні – 14%.

15. Чи повинна ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (НСРД) також містити дозвіл на втручання у приватне спілкування?

- А) так – 81%
- Б) ні – 19%.

16. Якби слідчий суддя у разі неналежного оформлення клопотання про дозвіл на проведення НСРД залишав його без руху з наданням терміну для усунення недоліків, а не відмовляв в ньому на формальних підставах – це сприяло б дотриманню строків досудового розслідування:

- А) звісно так – 79%
- Б) більш-менш – 13%
- В) нічого б не змінилось – 8%.

17. Чи порушують слідчі судді строки розгляду клопотань, скарг:

- А) порушують несуттєво – 55%
- Б) значно порушують – 18%
- В) не порушують – 27%

18. Слідчі судді надають в ухвалі про застосування запобіжного заходу оцінку допустимості доказів?

- А) так – 3
- Б) ні – 97%

19. Скільки раз подавали дисциплінарні скарги на суддів?

- А) 0–10 – 84%
- Б) 10–20 – 10%
- В) більше 20 – 6%

20. Затягуванню розгляду дисциплінарних скарг сприяє (визначте причини в залежності від значимості – 1 місце підстава, яка впливає найбільше):

1. відсутність встановлено строку розгляду дисциплінарної скарги для вирішення питання про відкриття дисциплінарного провадження або відмову в його відкритті
2. відсутність встановленого строку перевірки відповідності скарги вимогам закону «Про Вищу раду правосуддя» перед вирішенням питання про відкриття дисциплінарного провадження або відмову в його відкритті
3. відсутність встановленого строку прийняття Дисциплінарною палатою дисциплінарної скарги до розгляду
4. занадто суворі вимоги до формування дисциплінарної скарги, що породжують необхідність їх перевірки
5. некомпетентність працівників, які перевіряють дисциплінарні скарги

21. Оберіть визначальний критерій для відбору слідчого судді?

- А) згода судді 22%
- Б) практичний досвід роботи 63%
- В) якість роботи 14%
- Г) соціально-демографічні чинники 1%

Наукове видання

КОБАК
Марина Василівна

КОВАЛЬ
Алла Анатоліївна

**РОЛЬ СЛІДЧОГО СУДДІ
В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

Монографія

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 12,1. Тираж 100 пр. Зам. № 534-000.

ВИДАВЕЦЬ І ВИГОТОВЛЮВАЧ
Товариство з обмеженою відповідальністю фірма «Іліон».
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1506 від 25.09.2003 р.